

๑

สารานุกรม

แนะนำหนังสือดี

ที่คนไทยควรอ่าน

โดย วิทยากร เขียงกุล และคณะ

สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ตุลาคม
2541

สารานุกรม

แนะนำหนังสือดี
ที่คนไทยน่าจะได้อ่าน

คณะผู้วิจัย

วิทยากร เชียงกูล
ชลธิรา สัตยวัฒน์
พรภิรมณ์ เชียงกูล
ธัญญา ผลอนันต์
กมล กมลตระกูล

ทวีป วรดิolk
ไชยันต์ รัชชกุล
ธรรมเกียรติ กันORI
พิทยา ว่องกุล
พรพีไล เลิศวิชา
พิมล เมฆสวัสดิ์

คณะกรรมการชี้ทิศทาง

เจตนา นาควัระ คำสิงห์ ศรีนอก จักรทิพย์ นาคสุภา
ชัยวัฒน์ กุประตกุล นิตยา มาตะวิสุทธิ อำพล สุวรรณธาดา

ได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ต้นฉบับงานวิจัย เอกสารมีชุดเดียว

ใช้แล้วโปรดส่งคืน ฝ่าย 1

บทคัดย่อสำหรับผู้บริหาร (EXECUTIVE SUMMARY)

รายงานวิจัย “โครงการคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน”

เหตุผลที่มาของโครงการ

ต้องการกระตุ้นให้คนไทยรู้จักและสนใจที่จะอ่านหนังสือดี ๆ เพื่อประโยชน์ของการพัฒนาทางด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม เนื่องจากคนไทยโดยทั่วไป ยังสนใจ การอ่านหนังสือ และการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองน้อย แม้คนที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสูง ชั้นมหาวิทยาลัยก็มักจะอ่านเฉพาะ ตำรา, เอกสารประกอบคำบรรยาย ในช่วงที่กำลังศึกษาอยู่หรืออ่านเฉพาะหนังสือจากตะวันตก หรือหนังสือในสาขาวิชาเฉพาะทางของตน ไม่ได้สนใจอ่านหนังสืออื่น ๆ ขณะที่ผู้ที่เรียนจบชั้นมัธยมปลายหรือเรียนถึงชั้นมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่ไม่ได้อ่านหนังสือชั้นดีที่ควรจัดได้ว่าเป็นแบบฉบับของไทย ทั้งเพราะไม่สนใจเรื่องการอ่าน และเพราะไม่รู้ว่ามีหนังสือคลาสสิกหรือหนังสือดี ๆ ให้อ่านอยู่จำนวนมาก

วัตถุประสงค์ของโครงการ

๑) เพื่อผลิตและประชาสัมพันธ์ “สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่านที่จะกระตุ้นให้คนไทยมองเห็นว่ามีหนังสือดีที่น่าจะอ่าน เกิดความสนใจที่จะอ่านหนังสือ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาความรู้สติปัญญา และยกระดับรสนิยมและจิตใจ

๒) เพื่อสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง การอ่านอย่างวิเคราะห์ และการคิดอย่างสร้างสรรค์

๓) เพื่อให้เกิดการประมวลแหล่งข้อมูลข่าวสารที่เป็นองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ “ไทยศึกษา” ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ของสังคมไทยและสิ่งที่คนไทยและคนที่ศึกษาเรื่องไทยคิดและเขียนไว้

หลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน

๑. เป็นหนังสือภาษาไทยที่เขียนขึ้นในช่วงประมาณสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ในสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ และวรรณกรรมที่ดีเด่น, สำคัญ, เป็นแบบฉบับที่มีค่าควรอ่านได้ทุกยุคสมัย โดยควรเป็นหนังสือวรรณกรรม หรือสารคดีให้ความรู้พื้นฐานที่คนทั่วไปอ่านเข้าใจได้ไม่ยากเกินไป ไม่ใช่หนังสือวิชาการเฉพาะด้านระดับสูงที่อ่านเข้าใจเฉพาะผู้เชี่ยวชาญแขนงนั้น

๒. เป็นหนังสือที่มีศิลปะในการเขียนและการใช้ภาษาที่ดี ถ้าเป็นประเภทบันเทิงคดีก็คือหนังสือที่มีคุณค่าทางศิลปวรรณกรรมทั้งในแง่รูปแบบ (ความงาม, ความไพเราะ, ความสะเทือนอารมณ์)

และเนื้อหาสาระที่ดีความหมาย, สะท้อนชีวิตและสังคม ซึ่งเป็นหลักเกณฑ์ที่เป็นที่ยอมรับทั่วไปในการพิจารณาตามแนวของวรรณกรรมโลกหรือ วรรณกรรมสากล

๓. เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่แสดงออกถึงความริเริ่มสร้างสรรค์ สะท้อนให้เห็นความคิดอ่าน ความรู้ ประสบการณ์ สภาพของสังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านมีทัศนคติต่อชีวิตและต่อโลกที่ กว้างขึ้น ได้รับความรู้ ความคิดอ่านความบันเทิงทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ ทำให้ผู้อ่านฉลาดและมีความคิดแบบเสรี หรือใจกว้าง (liberal) มากขึ้น เข้าใจชีวิตและสังคมมากขึ้น มีอคติในเรื่องเผ่าพันธุ์, เพศ ฯลฯ ลดลง

๔. เป็นหนังสือที่โดดเด่น มีอิทธิพลต่อความคิดอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านจำนวนมากในยุคหนึ่งๆ ที่มีผลสะท้อนสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

สรุปสาระสำคัญของผลงานวิจัย

งานวิจัยซึ่งดำเนินงานโดยคณะผู้วิจัย ๑๑ คน และกรรมการชี้ทิศทาง ๖ คน เป็นเวลาประมาณ ๑ ปีครึ่ง ได้คัดเลือกหนังสือดีในรอบศตวรรษที่คนไทยน่าจะได้อ่านมา ๑๐๐ รายชื่อ เป็นหนังสือประเภทสารคดี/บทความ (Non-fiction) ๔๕ รายชื่อ และหนังสือประเภทบันเทิงคดี (นิยาย, เรื่องสั้น, บทกวี) ๕๕ รายชื่อ

หนังสือดีรายชื่อแรก ๆ ที่คณะผู้วิจัยเลือกมาประกอบด้วย โคลงโลกนิติ เศภาเรื่องศรีธนญไชย เชียงเมี่ยง ซึ่งเป็นศรีธนญไชยฉบับชาวบ้านล้านนาล้านช้าง ซึ่งต่างจากฉบับเล่าใหม่สมัยหลังอย่างมีนัยสำคัญ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ อธิบายธรรมชาติและวิทยาศาสตร์ตามความรู้และเข้าใจของปัญญาชนไทยในยุคนั้น โดยที่คณะผู้วิจัยเห็นว่าหนังสือเหล่านี้แม้จะมีเค้าเรื่องเดิมหรือเขียนขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ยังมีภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่สืบต่อมาได้จนถึงยุคใหม่ และคนรุ่นปัจจุบันน่าจะยังอ่านได้รสชาติและความเพลิดเพลิน

หนังสือในยุครัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) ที่คณะผู้วิจัยเลือกมามีอาทิเช่น นิราศหนองคาย(๒๔๑๒) นิราศที่สะท้อนชีวิตผู้คนที่ถูกเกณฑ์ไปรบได้อย่างสมจริงมีชีวิตชีวา หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือต้องห้ามในยุคนั้น ที่ถูกสั่งเผาเพราะวิจารณ์พวกเจ้านายอย่างแหลมคม ตามักคี่เกทคำฉันท์(๒๔๕๘) ของชิต บุรทัต กวีนิพนธ์คำฉันท์ที่โดดเด่น แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์(๒๔๕๐) คำราแพทย์แผนโบราณฉบับชำระใหม่ พระราชพิธีสิบสองเดือน (๒๔๕๔) พระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ ที่วรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ ๖ ยกย่องให้เป็นหนังสือประเภทความเรียงอธิบายที่ดีที่สุด

สมัยรัชกาลที่ ๖ (๒๔๕๓-๒๔๖๘) เป็นยุคที่มีงานเขียนงานพิมพ์พัฒนามากยิ่งขึ้น ทำให้คณะผู้วิจัยเราสามารถเลือกหนังสือดีในยุคสมัยนี้ได้มากขึ้น ทรัพยากรศาสตร์(๒๔๕๔) ของพระยาสุริยานุวั

ตำราเศรษฐศาสตร์ภาษาไทยเล่มแรกที่ถูกรัฐบาลยุคนั้นห้ามเผยแพร่เพราะเกรงว่าประชาชนจะรู้ความจริงเรื่องฐานะของคนมากเกินไป **สาส์นสมเด็จพระ(๒๔๕๖-๒๔๘๖)** รวมจดหมายโต้ตอบว่าด้วยความรู้หลายแขนงของปัญญาชนสำคัญของยุค คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นหนังสือคลาสสิกที่ผู้สนใจเรื่องไทยศึกษา คงจะต้องกลับไปอ่าน **น.ม.ส.** หรือ**พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์** เป็นกวีและนักเขียนคนสำคัญในยุคนี้ ที่คณะผู้วิจัยเลือกเรื่อง**นิทานเวตาล(๒๔๖๑)** เพราะเห็นว่าอ่านได้เพลิดเพลินกว่าและมีปัญหาการตีความที่ต่างกันอย่างกวีนิพนธ์การเมืองอย่าง**สามกรุง** ในด้านหนังสือความรู้ คณะผู้วิจัยได้เลือก **พระประวัติตรัสเล่า(๒๔๖๑)** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นสารคดีเชิงประวัติศาสตร์สังคมของปัญญาชนสำคัญท่านหนึ่งในยุคนั้น ด้านกวีนิพนธ์ คณะผู้วิจัยได้เลือกบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง**มัทนะพาธา(๒๔๖๐)** งานที่แสดงถึงความเป็นกวีโรแมนติคที่อ่อนไหวของ**พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ที่มีความเป็นสากล เข้าถึงใจคนมากกว่าพระราชนิพนธ์ปลุกใจทางการเมือง ซึ่งเนื้อหาสาระส่วนใหญ่กลายเป็นเรื่องพ้นยุคไปแล้วในปัจจุบัน

ในยุครัชกาลที่ ๗ เป็นยุคที่หนังสือพิมพ์และนิตยสารยิ่งเฟื่องฟูอย่างต่อเนื่องและเป็นยุคของนวนิยายสมัยใหม่ ที่**ละครแห่งชีวิต(๒๔๑๒)** ของม.จ.อากาศคำเริง ระพีพัฒน์ คือผู้เปิดศักราช **ละครแห่งชีวิต**ไม่เพียงแต่เปิดโลกทัศน์ของคนไทยให้รู้จักชาวต่างประเทศในรูปแบบนวนิยายโรแมนติคที่สวงามประทับใจเท่านั้น หากยังเป็นการเปิดฉากวิจารณ์ค่านิยมเก่าของสังคมเจ้าขุนมูลนาย การที่เจ้านายและขุนนางนิยมการมีเมียมาก, ความเห่อยศเห่อความมั่งคั่ง นับเป็นการวิจารณ์ที่เสียงดังที่สุด

นักเขียนร่วมสมัยอีก ๒-๓ ท่าน ที่ผลิตงานดีเด่นในยุคเดียวกัน คือ ดอกไม้สด ศรีบูรพา และเวทวงศ์ สำหรับ**ดอกไม้สด** นั้นคณะผู้วิจัยเลือกเรื่อง **หนึ่งในร้อย** แทนที่จะเป็นเรื่อง **ผู้ดี** ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา เพราะคณะผู้วิจัยชอบคุณค่าของวรรณศิลป์และความเป็นธรรมชาติตรงไปตรงมา มากกว่าเรื่อง**ผู้ดี** ที่มีลักษณะแก้ต่างหรือปกป้องชนชั้นผู้ดีช่วงกำลังจะก้าวเข้าสู่ยุคตกต่ำ เพราะการเข้ามาของนายทุนหรือเศรษฐกิจใหม่ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าในเรื่อง**ข้างหลังภาพ(๒๔๘๐)** ของ**ศรีบูรพา** สำหรับนิยายของ**ศรีบูรพา** คณะผู้วิจัยเลือกเรื่อง**แลไปข้างหน้า(๒๔๕๘)** แทนที่จะเลือกเรื่อง**ข้างหลังภาพ** ที่คนอ่านส่วนใหญ่นิยม เพราะเห็นว่า**แลไปข้างหน้า** เป็นงานที่แสดงถึงวุฒิภาวะทางความคิดและความเป็นตัวตนของ**ศรีบูรพา** ได้กว้างไกลกว่างานยุคต้น ๆ ของเขา

เวทวงศ์(ทองอิน บุณยเสนา) เป็นนักเขียนนิยายและเรื่องสั้นรุ่นแรก ๆ ที่ถูกลืมไปอย่างน่าเสียดาย **ดำรงประเทศ** ซึ่งเขียนในปี ๒๔๑๔ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ท่วงทำนองเป็นแบบเทพนิยาย แต่เนื้อหากล่าวถึงปรัชญาแห่งสันติภาพ, การเป็นรัฐบาลที่ดี, การให้ความสำคัญแก่บทบาท

ของผู้หญิง ที่มีแนวคิดที่ก้าวหน้ามากกว่านักเขียนไทยส่วนใหญ่ในยุคใกล้เคียงกัน รวมทั้งยุคหลังจากนั้นด้วยซ้ำ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ เป็นช่วงที่คนไทยพยายามพัฒนาประชาธิปไตยและสร้างประเทศให้ทันสมัยแบบประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เป็นยุคทองของนวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่สะท้อนทั้งสังคมและความงามของชีวิต นักเขียนเด่น ๆ ในยุคนี้มีทั้งเชื้อพระวงศ์, ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ และสามัญชน โดยนักเขียนในยุคนั้นส่วนใหญ่เรียนเพียงชั้นมัธยมปลาย แต่เรียนรู้จากชีวิตจริงและจากการอ่านอย่างกว้างขวาง งานเขียนของพวกเขา (ซึ่งรวมทั้งนักเขียนหญิงด้วย) มีความหลากหลายและมีคุณภาพทั้งในเชิงวรรณศิลป์และในเชิงสะท้อนชีวิตและสังคมไทยในยุคนั้น นับตั้งแต่เรื่องแบบลูกทุ่ง และเรื่องอิงประวัติศาสตร์ ของไม้ เมืองเดิม ซึ่งคณะผู้วิจัยเห็นว่า บารงระจัน (๒๔๗๕) เป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของเขา หนังสือดีอื่น ๆ คือ นิยายรักโรแมนติกผู้ชนะสิบทิศ (๒๔๗๔) ของยาขอบ พล นิกร กิมหงวน เรื่องดลกล้อเลียนชีวิตและสังคมของป.อินทรปาลิต เรื่องโรแมนติคแฝงปรัชญาชีวิต เช่น ปักกิ่งนครแห่งความหลัง (๒๔๗๖) ของสศ กุระมะโรหิต เรื่องสะท้อนชีวิตและสังคมเมืองอย่างหญิงคนชั่ว (๒๔๘๐) ของ ก. สุรางคนางค์ โคลงกลอนของครูเทพ (๒๔๘๕) บทกวีที่สะท้อนชีวิตและค่านิยมและสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง เขียนโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ปัญญาชนคนสำคัญคนหนึ่งของยุคนั้น

ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง(พ.ศ.๒๔๘๘) จนถึงปีพ.ศ. ๒๕๐๑ กระแสความคิด สังคมนิยมและวรรณกรรมเพื่อชีวิตแผ่เข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น มีงานเขียนประเภทสะท้อนและวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างแหลมคม ของศรีบูรพา เสนีย์ เสาวพงศ์ ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ป. บุรณปรณ์ อิศรา อมันตกุล นายผี จิตร ภูมิศักดิ์ เปลื้อง วรรณศรี ทวีปวร ถาว คำหอม ฯลฯ เป็นยุครุ่งเรืองของวรรณกรรมเพื่อชีวิต ทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่มีทั้งเนื้อหาและวรรณศิลป์ แม้ว่าพวกเขาจะถูกเซ็นเซอร์ถูกปราบปรามอย่างรุนแรงระลอกแล้วระลอกเล่า ในยุค ๒๔๘๕-๒๕๐๑ จะมีงานของฝ่ายอื่นที่เด่น ๆ ก็คืองานของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในสี่แผ่นดิน(๒๔๘๔) ที่คณะผู้วิจัยเลือกให้เป็นหนังสือดี ๑ ใน ๑๐๐ รายชื่อ แม้ว่าหลายคนจะชอบเรื่องหลายชีวิตของเขาว่าสะท้อนชีวิตของชาวบ้านได้อย่างมีเนื้อหาสาระศิลปะมากกว่าสี่แผ่นดินที่เป็นการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองของผู้เขียน แต่สี่แผ่นดินก็ถืองานหลักที่สะท้อนตัวตน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และสะท้อนยุคสมัยของการต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายหัวเก่ากับฝ่ายหัวก้าวหน้าได้มากที่สุด

อย่างไรก็ตามงานเด่น ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์และสะท้อนภาพชีวิตและสังคมอย่างกลาง ๆ ไม่สนใจเรื่องซ้ายหรือขวา ก็มีไม่น้อย เช่น นวนิยายเสียดสีการเมืองเรื่องพัทธยา (๒๔๘๔) ของดาวหาง หุ่นมหาราช ของมาลัย ชูพินิจ เราลิติต-บนหลุมศพวาติกัน

ของร.จันทพิมพะ เรื่องสั้นของส.ธรรมยศ พลายนลิวัลย์ และเรื่องสั้นของถนอม มหาเปารยะ เรื่องสั้นของมนัส จรรยงค์ บทกวี ของอุชเชนี เมืองนิมิตร ของม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ บทละครเรื่องพระลอ ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯลฯ

งานของอุชเชนี ถนอม มหาเปารยะ อ.ไชยวรศิลป์ และร.จันทพิมพะ สะท้อนว่านักเขียนสตรีไทยก็เป็นนักคิดไม่น้อยกว่านักเขียนชาย โดยเฉพาะนวนิยายของร.จันทพิมพะ ได้สะท้อนว่านักเขียนไทยที่เขียนให้ตัวละครมีชีวิตชีวา มีเลือดเนื้อหัวใจอารมณ์ความรู้สึกนั้นมีอยู่ ไม่ใช่เขียนตัวละครแบบแบน ๆ ไร้แต่ความคิดเข้าไปอย่างที่นักวิจารณ์ที่อ่านนวนิยายฝรั่งมากกว่านวนิยายไทยบางคนเคยวิจารณ์นวนิยายไทยแบบเหมารวมเอาไว้

หลังจากรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ปี ๒๕๐๑ ซึ่งได้จับกุมคุมขังนักการเมืองและปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าไปจำนวนมาก ทำให้วรรณกรรมเพื่อชีวิตที่คลั่งคลั่งต้องซบเซาไปเป็นเวลาหลายปี กว่าจะเกิดวรรณกรรมรุ่นใหม่ที่สะท้อนชีวิตสังคมทั่วไป ๆ มากกว่าที่จะวิพากษ์การเมือง เช่น งานเรื่องสั้นและนวนิยายของอาจินต์ ปัญจพรรค์ รงค์ วงษ์สวรรค์ เสนอ อินทรสุขศรี กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ กลอนเปล่าของ ราช รักรอง เรื่องล้อเลียนของฮิวเมอริสต์ นิยายวิทยาศาสตร์ของจันตรี ศิริบุญรอด นวนิยายเรื่องจดหมายจากเมืองไทย ของโบทัน เขาชื่อกานต์ ของสุวรรณี สุคนธา สร้างชีวิต ของหลวงวิจิตรวาทการ ตะวันตกดิน ของกฤษณา อโศกสิน ฯลฯ

ยุคเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ (๒๕๐๑-๒๕๐๖) และจอมพลถนอม กิตติขจร (๒๕๐๖-๒๕๑๖) ได้สร้างปัญหาความขัดแย้งเพิ่มขึ้นในทศวรรษ ๒๕๑๐ ทำให้เกิดงานเขียนที่แสดงความแปลกแยก และแสวงหาความหมายใหม่ ๆ ของคนหนุ่มสาวในยุคนั้น เช่น ฉันทจินมาหาความหมาย ของวิทยากร เชียงกูล และคนบนต้นไม้ ของนิคม รายวา ก่อนที่จะเกิดกรณีนักศึกษาประชาชนเดินขบวนเรียกร้องประชาธิปไตย ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

ในช่วงประชาธิปไตยเบ่งบานระยะสั้น ๆ ๓ ปี คือ ๒๕๑๖-๒๕๑๙ ความสนใจอ่านหนังสือและความตื่นตัวที่จะเขียนวรรณกรรมสะท้อนสังคมได้กลับมาอย่างคึกคัก แต่งานในช่วง ๓ ปีของการฟื้นฟูวรรณกรรมเพื่อชีวิตนี้หลายชิ้นนิยมเขียนถึงการต่อสู้ของชาวนากรรมกรแบบเป็นสูตรสำเร็จ และคุณค่าทางวรรณศิลป์จะอ่อนลงไปหน่อย เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเพื่อชีวิตในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปี ๒๕๐๑ ในช่วงปี ๒๕๑๖-๒๕๑๙ คณะผู้วิจัยจึงเลือกงานที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีเนื้อหาสาระสะท้อนชีวิตและสังคมในช่วงประชาธิปไตยเบ่งบาน ๒๕๑๖-๒๕๑๙ มาได้เพียงจำนวนหนึ่ง เช่น สร้อยทอง ของนิมิตร ภูมิถาวร พิราบแดง ของสุวัฒน์ วรดิลก ลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี เพียงความเคลื่อนไหว ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นต้น

กล่าวในแง่หนังสือประเภทสารคดีบทความ ซึ่งคณะผู้วิจัยคัดเลือกมาจำนวน ๔๕ รายชื่อ จากทั้งหมด ๑๐๐ รายชื่อ มีความหลากหลายมากจนยากที่จะฉายให้เห็นภาพรวมที่เป็นเอกภาพได้ วิธีการเลือกของเราคือ พยายามรวบรวมรายชื่อนักเขียนและชื่อหนังสือดีเด่นในสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ในยุคที่คณะผู้วิจัยวางเป็นเกณฑ์ไว้ (๒๕๐๘-๒๕๑๕) ออกมาให้ได้มากที่สุด แล้วก็ค่อย ๆ อภิปรายประเมินคุณค่าและคัดออก โดยพยายามจะให้หนังสือที่ครอบคลุมสาขาวิชาความรู้หลัก ๆ ในทุกด้านเท่าที่จะครอบคลุมไปถึงได้ หนังสือส่วนใหญ่เป็นหนังสือดีที่นำอ่านเพื่อการเพิ่มเติมความรู้ด้านไทยศึกษา และความรู้ด้านต่างจากแง่มุมมองของคนไทย รวมทั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่ยาวนานและซึมซับความเป็นไทยอย่าง ร. แลงการ์ด หรือซิลป พีระศรี

ภาพรวมของหนังสือคลาสสิกใหม่ประเภทสารคดี/บทความที่คณะผู้วิจัยเลือกมา เป็นหนังสือเชิงประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม ศิลปวรรณกรรม ค่อนข้างมาก ซึ่งสะท้อนความสนใจของคนไทยรุ่นก่อนในเรื่องเหล่านี้ ถ้ามองแบบเปรียบเทียบกับกรเขียนหนังสือของตะวันตกจะเห็นว่า ของไทยส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ แบบคลาสสิกหรือเชิงพรรณนามากกว่าเชิงวิพากษ์วิจารณ์แบบสังคมศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งก็คงเป็นผลมาจากสภาพการเมืองสังคมการศึกษาไทย ที่เริ่มต้นและพัฒนาโดยชนชั้นสูง และกระแสภูมิปัญญาหลักเป็นกระแสจารีตนิยม ขณะที่กระแสความคิดแบบก้าวหน้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างท้าทายจากสามัญชนมักจะถูกเซ็นเซอร์ ถูกปราบปราม ทำให้กระแสความคิดแบบก้าวหน้าไม่มีโอกาสได้พัฒนาต่อเนื่องและอย่างมีอิสระเสรี

อย่างไรก็ตามนอกจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตแล้ว เรายังมีหนังสือประเภทสารคดี บทความ ของนักเขียนฝ่ายก้าวหน้า ที่มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาภูมิปัญญาไทยจำนวนหนึ่งไม่ว่าจะเป็นวรรณสาส์นสำนึก ของสุภา ศิริमानนท์ ปัญญาวิวัฒน์ ของสมักร บุราวาศ ความเป็นอนิจจังของสังกม ของปรีดี พนมยงค์ โฉมหน้าศักดินาไทย และความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของจิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งสำหรับจิตร ภูมิศักดิ์ คณะผู้วิจัยเลือกงานประเภทสารคดีของเขาทั้งสองเล่ม เพราะเป็นงานที่โดดเด่นกันคนละอย่าง แม้โฉมหน้าศักดินาไทย อาจจะมีข้อจำกัดเรื่องความถูกต้องแม่นยำอยู่บ้าง (เนื่องจากข้อจำกัดในการค้นคว้า และอคติในการยึดกุมทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างเคร่งครัด) แต่ก็ยังเป็นหนังสือที่เป็นหลักเขตของหนังสือประวัติศาสตร์ในปี ๒๕๐๐ ที่มองจากประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงของสามัญชนอย่างจริงจัง และได้ก่อผลสะท้อนต่อแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมา โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์นักศึกษาประชาชนเรียกร้องประชาธิปไตย ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ อย่างสำคัญ

ส่วนหนังสือสำนักคิดอื่น ๆ นั้น ถ้าได้อ่านหนังสือเหล่านี้อย่างวิพากษ์โดยคำนึงถึงบริบทและพัฒนาการของสังคมการเมืองไทยแล้วเราก็จะพบว่าภูมิปัญญาแบบไทยและแบบตะวันออกที่มี

เอกลักษณ์และมีแง่คิดมีความพยายามในการวาดภาพสังคมไทยที่ดี โดยต้องการรากฐานที่เป็นแบบไทยมากกว่าจะรับตะวันตกทั้งดุ้นอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นในหนังสือของสมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, พระยาอนุমানราชชน, พุทธทาสภิกขุ, พระธรรมปิฎก, น. ฌ ปากน้ำ, ป๋วย อึ๊งภากรณ์, วิทย์ ศิวะศรียานนท์, แสงอรุณ รัตตสถิต, ประยูร จรรยาวัช, มล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ฯลฯ แม้ในงานของนักศึกษาด้วยตัวเองอย่างชัย เรื่องศิลป์, ประยุทธ์ ลิทธิพันธุ์, สงบ สุริยินทร์ ฯลฯ ก็มีความพยายามที่จะเรียนรู้ และทำความเข้าใจกับสังคมไทยอย่างพิถีพิถันระหว่าอยู่มาก โดยวางอยู่บนพื้นฐานของระบบความคิดความรู้แบบไทยๆ ที่พวกเขาซึมซับมาจากการอ่าน การค้นคว้าและประสบการณ์โดยตรง

กล่าวโดยรวมแล้วในช่วงเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา คนไทยมีงานวรรณกรรมและหนังสือหน้าที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่มรวยและความหลากหลายทางภูมิปัญญา ภาษาและศิลปวัฒนธรรมที่ไม่น้อยหน้าประเทศอื่น หนังสือ ๑๐๐ รายชื่อที่คณะผู้วิจัยเลือกมาคงจะเป็นแค่ส่วนหนึ่งของความร่ำรวยทางปัญญาที่เรามีอยู่เท่านั้น หนังสือทั้ง ๑๐๐ รายชื่อ มีความหลากหลาย และมีความสมดุล เช่น มีทั้งงานของเจ้าขุนนาง และสามัญชน, มีงานของนักเขียนหญิงและนักเขียนที่มีพื้นเพมาจากต่างจังหวัดอยู่จำนวนไม่น้อย มีทั้งงานของนักเขียนแนวจารีตนิยม และนักเขียนแนวก้าวหน้า งานเหล่านี้โดยเฉพาะบันเทิงคดีไม่ได้เป็นเพียงมรดกล้ำค่าของชาวไทยเท่านั้น หากเป็นมรดกของชาวโลกด้วย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อสำหรับผู้บริหาร	๑
คำนำ	๘
บันทึกความเห็นเกี่ยวกับการสำรวจและคัดเลือกหนังสือทางวิทยาศาสตร์	๓๓
ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมของไทย	๓๕
หนังสือดี ๑๐๐ รายชื่อ ที่คนไทยน่าจะได้อ่าน	๔๘
ประเภทบันเทิงคดี (FICTION)	๔๘
ก. กวีนิพนธ์ และบทละคร	๔๘
๑. ประชุมโคลงโลกนิติ - สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร	๔๘
๒. เสภาศรีธนญไชยเชียงเมียง	๕๔
๓. นิราศหนองคาย - หลวงพัฒน์พงศ์ภักดี	๖๑
๔. สามัคคีเภทคำฉันท์ - ชิต บุรทัต	๖๓
๕. มัทนะพาธา - พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	๖๖
๖. โคลงกลอนของครูเทพ - เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี	๗๕
๗. บทละครเรื่องพระลอ - พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์	๘๔
๘. ขอบฟ้าขลิบทอง - อุชเชณี	๘๕
๙. เราชนะแล้ว, แม่จ๋า. - นายผี	๙๓
๑๐. บทกวีของเปลื้อง วรรณศรี	๑๐๓
๑๑. บทกวีของจิตร ภูมิศักดิ์ - จิตร ภูมิศักดิ์	๑๐๗
๑๒. จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย - ทวีปวร	๑๑๖
๑๓. กวีนิพนธ์ - อังคาร กัลยาณพงศ์	๑๒๒
๑๔. ขอบกรุง - ราช รักรอง	๑๒๘
๑๕. เพียงความเคลื่อนไหว - เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์	๑๓๕
ข. นิยาย	
๑๖. ละครแห่งชีวิต - ม.จ. อากาศคำเริง รพีพัฒน์	๑๔๒
๑๗. กามนิต - เสฐียรโกเศศ, นาคะประทีป	๑๔๓
๑๘. ดำรงประเทศ - เวทวงศ์	๑๕๓
๑๙. ผู้ชนะสิบทิศ - ยายชอบ	๑๕๕
๒๐. หนึ่งในร้อย - ดอกไม้สด	๑๖๖
๒๑. บางระจัน - ไม้ เมืองเดิม	๑๗๐

๒๒. หญิงคนชั่ว - ก. สุรางคนางค์	๑๗๖
๒๓. พล นิกร กิมหงวน - ป. อินทรปาลิต	๑๘๓
๒๔. ปีกกิ่ง-นครแห่งความหลัง - สด กุระมะโรหิต	๑๘๐
๒๕. เราลิจิต-บทหลุมศพวาสิฏฐี - ร.จันทพิมพะ	๑๘๕
๒๖. เมืองนิมิตร - ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์	๒๐๓
๒๗. แม่สายสะอื่น - อ. ไชยวรศิลป์	๒๐๗
๒๘. พัทยา - คาวหา	๒๑๔
๒๙. แผ่นดินนี้ของใคร - ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์	๒๑๗
๓๐. มหาวัดจิตแห่งมิตานคร - แยม ประพัฒน์ทอง	๒๒๒
๓๑. ปีสาง - เสนีย์ เสาวพงศ์	๒๓๐
๓๒. สี่แผ่นดิน - ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	๒๓๔
๓๓. หุ่นมหาราช - มัลย์ ชูพินิจ	๒๔๐
๓๔. แลไปข้างหน้า - ศรีบูรพา	๒๔๓
๓๕. เสเพลบอยชาวไร่ - รงค์ วงษ์สวรรค์	๒๔๗
๓๖. จดหมายจากเมืองไทย - โบตัน	๒๕๒
๓๗. เขาชื่อกานต์ - สุวรรณิ์ สุคนธา	๒๕๖
๓๘. สร้างชีวิต - หลวงวิจิตรวาทการ	๒๕๙
๓๙. ตะวันตกดิน - กฤษณา อโศกสิน	๒๖๕
๔๐. สร้อยทอง - นิมิตร ภูมิถาวร	๒๗๐
๔๑. พินาแดง - สุวัฒน์ วรดิลก	๒๗๔
๔๒. ลูกอีสาน - คำพูน บุญทวี	๒๗๗
ก. เรื่องสั้น	
๔๓. นิทานเวตาล - น.ม.ส.	๒๘๐
๔๔. จัปตาย : รวมเรื่องเอก - มนัส จรรยงค์	๒๘๘
๔๕. เรื่องสั้นของป. บุรณปกรณ์ (ชีวิตจากมุมมืด, คาวเงิน) - ป. บุรณปกรณ์	๒๙๓
๔๖. เสาชิงช้า, เอลเลนบารอง และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ ส. ธรรมยศ	๒๙๖
๔๗. พลายมลิวัลย์ และเรื่องสั้นบางเรื่อง ของถนอม มหาเปารยะ	๓๐๐
๔๘. ผู้ดับดวงอาทิตย์ และเรื่องสั้นอื่นๆ - จันตรี ศิริบุญรอด	๓๐๓
๔๙. บุคหมิพ และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ อิศรา อมันตกุล	๓๐๗
๕๐. เรื่องสั้นชุดเหมืองแร่ - อาจันต์ ปัญจพรรค์	๓๑๑
๕๑. ฟ้ายับกัน - ลาว คำหอม	๓๑๗
๕๒. ชุดเพื่อนนักเรียนเก่า “เพื่อนเก่า” - เสนอ อินทรสุขศรี	๓๒๑
๕๓. รวมเรื่องสั้นบางเรื่องของฮิวเมอริสต์ - ฮิวเมอริสต์	๓๒๔

๕๔. อันจึงมาหาความหมาย - วิทยากร เชียงกูล	๓๓๓
๕๕. คนบนต้นไม้ - นิคม รายวา	๓๓๓
ประเภทสารคดี/บทความ (NON FICTION)	
ก. ประวัติศาสตร์	
๕๖. ประวัติกฎหมายไทย - ร. แลงกาด์	๓๔๐
๕๗. นิทานโบราณคดี - สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	๓๔๔
๕๘. โฉมหน้าศักดินาไทย - จิตร ภูมิศักดิ์	๓๕๑
๕๙. กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ - เกรียงชัย ศรีจันทร์, ร.ต.เนตร พูนวิวัฒน์	๓๕๘
๖๐. เจ้าชีวิต - พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์	๓๖๔
๖๑. ศาลไทยในอดีต - ประยุทธ์ สิทธิพันธ์	๓๖๗
๖๒. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านสังคม - ชัย เรื่องศิลป์	๓๗๒
๖๓. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖ - ม.ร.ว. อภินันท์ รพีพัฒน์	๓๗๕
ข. การเมือง,ประวัติศาสตร์ร่วมสมัย, เศรษฐศาสตร์	
๖๔. ทรัพย์ศาสตร์ - พระยาสุริยานุวัตร	๓๘๓
๖๕. เบื้องหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ - กุหลาบ สายประดิษฐ์	๓๘๖
๖๖. ความเป็นอนิจจังของสังคม - ปรีดี พนมยงค์	๓๙๒
๖๗. ท่านปรีดี รัฐบุรุษอาวุโส ผู้วางแผนเศรษฐกิจไทยคนแรก - เคือน บุนนาค	๓๙๘
๖๘. โอ้วอาณาประชาราษฎร์ - สนิท เจริญรัฐ	๔๐๔
๖๙. ไทยกับสงครามโลกครั้งที่สอง - ดิเรก ชัยนาม	๔๐๕
๗๐. สันติประชาธรรม - ป๋วย อึ๊งภากรณ์	๔๑๕
๗๑. ห้าปีปฏิสนธิ - ส. ศิวรักษ์	๔๒๑
๗๒. “วันมหาปิติ” วารสาร อมร.ฉบับพิเศษ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖	๔๒๖
- องค์การบริหารกิจการมหศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	
ค. ศิลปะ ภาษาและวรรณกรรม วรรณกรรมวิจารณ์	
๗๓. วรรณคดี และวรรณคดีวิจารณ์ - วิทย์ ศิวะศิริยานนท์	๔๓๐
๗๔. ประติมากรรมไทย - ศิลป พีระศรี	๔๔๑
๗๕. วรรณสาส์นสำนึก - สุภา ศิริมานนท์	๔๔๔
๗๖. วิทยาวรรณกรรม - พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์	๔๔๘
๗๗. ความงามของศิลปะไทย - น. ณ ปากน้ำ	๔๕๕
๗๘. ภาษากฎหมายไทย - ธานินทร์ กรัยวิเชียร	๔๕๘
๗๙. วรรณวิทยากร ชุมชนบทความทางวิชาการ ฉบับวรรณคดี	๔๖๓
- เจตนา นาควัชระ และมล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	
๘๐. แสงอรุณ ๒ - แสงอรุณ รัตกสิกร	๔๗๒

ง. สังคมวิทยา, มานุษยวิทยา, ประวัติศาสตร์สังคม

๘๑. พระราชพิธีสิบสองเดือน - พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๔๗๕
๘๒. ศาสน์สมเด็จ - สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ	๔๗๘
และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์	
๘๓. ๓๐ ชาติในเชียงราย - บุญช่วย ศรีสวัสดิ์	๔๘๔
๘๔. เทียนวรรณ - สงบ สุริยินทร์	๔๙๐
๘๕. กาเลหม่านไต - บรรจบ พันธุเมธา	๔๙๔
๘๖. นิทานชาวไร่ - น.อ.สวัสดิ์ จันทน์	๕๐๐
๘๗. การดึกวิทยา - กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย	๕๐๕
๘๘. พื้นความหลัง - พระยาอนุมานราชธน	๕๑๐
๘๙. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ	๕๑๔
- จิตร ภูมิศักดิ์	
๙๐. อัดชีวประวัติ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร - หม่อมศรีพรหมา กฤดากร	๕๒๐
๙๑. ๘๐ ปีในชีวิตข้าพเจ้า - กาญจนาคพันธุ์	๕๒๔

จ. ศาสนา, ปรัชญา

๙๒. พระประวัติตรัสเล่า - สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	๕๓๑
๙๓. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน - สุชีพ ปุญญานุภาพ	๕๓๖
๙๔. ปัญญาวิวัฒน์ - สมักร บุรวาส	๕๔๐
๙๕. พุทธธรรม - พระธรรมปิฎก	๕๔๖
๙๖. อิทปิปัจยตา - พุทธทาสภิกขุ	๕๕๐

ฉ. ธรรมชาติ, วิทยาศาสตร์

๙๗. หนังสือแสดงกิจจานุกิจ - เจ้าพระยาทิพากรวงศ์	๕๓๕
๙๘. แพทยศาสตร์สงเคราะห์ - คณะกรรมการแพทย์หลวงในรัชกาลที่ ๕	๕๖๐
๙๙. ธรรมชาตินานาชาติ - บุญส่ง เลขะกุล	๕๖๗
๑๐๐. ขบวนการแก๊ส - ประยูร จรรยาวัณ	๕๗๐
รายนามผู้มีส่วนร่วมในการให้ความคิดเห็นเรื่องหนังสือดี	๕๗๔
บรรณานุกรม	๕๗๗
บรรณานุกรม	๕๗๗
บรรณานุกรม	๕๗๗
บรรณานุกรม	๕๗๗

สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน (พ.ศ.๒๕๐๘-๒๕๑๕)

คำนำ

เอกสารฉบับนี้เป็นสรุปรายงานของ โครงการวิจัยคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในช่วงปลายปีพ.ศ. ๒๕๑๕ ถึงต้นปี ๒๕๔๑ และเป็นฉบับที่ได้มีการแก้ไขภายหลังจากที่ได้เสนอรายงานในการสัมมนาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๔๑ แล้ว

รายงานนี้แบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคแรก ประกอบไปด้วย คำนำ บันทึกความเห็นเกี่ยวกับหนังสือวิทยาศาสตร์ และสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองในรอบศตวรรษ ภาคสอง บทแนะนำเชิงวิจารณ์หนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง และภาคสาม รายชื่อผู้ร่วมแสดงความคิดเห็น, บรรณานุกรม ดัชนีค้นเรื่อง และดัชนีค้นชื่อผู้เขียน

คำนำนี้แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกว่าด้วยเหตุผลที่มา, กระบวนการทำงานวิจัยขึ้นนี้ ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยภาพรวมของหนังสือทั้งร้อยชื่อเรื่องที่เราได้คัดเลือกมา ที่แยกมาเป็น ๒ ส่วนก็เพื่อจะแยกการลำดับเรื่องที่มีลักษณะต่างกันให้ชัดเจน และเพื่อที่ผู้สนใจเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งจะเลือกพลิกอ่านได้สะดวก

๑. เหตุผลที่มาของโครงการ และกระบวนการวิจัย

ผู้ทำหน้าที่แกนกลางในการประสานให้คณะบุคคลดังกล่าวทำงานวิจัยร่วมกันคือ วิทยากร เชียงกูล และองค์การที่ทำให้งานชิ้นนี้เกิดขึ้นได้คือ สำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ผู้ได้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยในช่วงปลายปี ๒๕๑๕ ถึงต้นปี ๒๕๔๑ ถ้าว่าคณะกรรมการชี้ทิศทางเป็นคำที่ สกว. ใช้ หน้าที่ก็คล้าย ๆ กับที่ปรึกษานั้นเอง

เหตุผลที่มาของโครงการนี้คือ คณะผู้วิจัยซึ่งริเริ่มและประสานงานโดย วิทยากร เชียงกูล เห็นว่าคนไทยโดยทั่วไป ยังสนใจต่อการอ่านหนังสือ และการศึกษาด้วยตนเองน้อย แม้คนที่มีโอกาสได้รับการศึกษาสูงชั้นมหาวิทยาลัย ก็มักจะอ่านเฉพาะ ตำรา, เอกสารประกอบคำบรรยายในช่วงที่กำลังศึกษาอยู่เท่านั้น นอกจากนี้แล้วผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับสูงจำนวนหนึ่ง มุ่งอ่านเฉพาะตำราหนังสือจากตะวันตก เพราะมักมีทัศนะว่าวิชาการความรู้มาจากตะวันตก หรือประเทศที่เจริญกว่าเท่านั้น รวมทั้งหลายคน ก็อ่านเฉพาะหนังสือในสาขาวิชาเฉพาะทางของตน ไม่ได้สนใจอ่านหนังสืออื่น ๆ กล่าวโดยภาพรวมก็คือ ผู้ที่เรียนถึงชั้นมหาวิทยาลัยจำนวนมาก ไม่ได้อ่านหนังสือชั้นดีที่ควรจัดได้ว่าเป็นคลาสสิก หรือ โมเดิร์นคลาสสิกของไทย เช่น พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนิพนธ์ของสม

เด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, งานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, พระยาอนุমানราชชน, ปรีดี พนมยงค์, ศรีบูรพา, หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง, ดอกไม้สด, มาลัย ชูพินิจ, ป๋วย อึ๊งภากรณ์, สมักร บุรา วาส, พุทธทาส, พระธรรมปิฎก ฯลฯ ผู้มีการศึกษาสูงบางคนที่ใช้เวลาเรียนในต่างประเทศส่วนใหญ่ อาจคิดว่าเมืองไทยไม่มีหนังสือคลาสสิกหรือหนังสือ ดี ๆ ให้อ่านด้วยซ้ำ

นอกจากนี้การจัดการศึกษาในประเทศไทยปัจจุบัน ก็ไม่เน้นการส่งเสริมให้นักเรียนนักศึกษา อ่านหนังสือไทยดี ๆ นักเรียนนักศึกษามักจะถูกกำหนดให้อ่านแต่ตำราหรือแบบเรียนที่คัดลอกมาจาก หนังสือบางเล่มที่เรียบเรียงขึ้นใหม่ มีลักษณะเป็นโปรแกรมสำเร็จรูป และหรือมักได้อิทธิพลจาก แบบเรียนจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาในสถาบันการศึกษาโดยทั่วไป ยังไม่ทำให้คนรุ่น ปัจจุบันรู้สึกสนุก หรือมีความจำเป็นที่จะต้องอ่าน ต้องศึกษาค้นคว้าหนังสือด้วยตัวเอง ความ สนใจ และการศึกษาวิจัยองค์ความรู้ด้านไทยศึกษา และการแสวงหาภูมิปัญญาแบบไทย ๆ ก็ยังอยู่ใน คนกลุ่ม เล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยขยายตัวไปสู่วงกว้าง เนื่องจากบางครั้งกลุ่มนักวิชาการด้านนี้มองแบบอุดมคติ หรือ เน้นการวิจัยค้นคว้าแบบเจาะลึกเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมากเกินไป อีกทั้งไม่ค่อยมีการเชื่อมโยงงาน วิจัยด้านไทยศึกษากับสหวิทยาการ และสภาพและปัญหาของสังคมยุคใหม่ในปัจจุบันอย่างรอบด้าน

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อผลิตและประชาสัมพันธ์ "สารานุกรมแนะนำหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน" ที่จะ กระตุ้นให้คนไทยมองเห็นว่ามีหนังสือดีที่ น่าจะอ่าน และรักการอ่านหนังสือ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนา ความรู้สติปัญญา และยกระดับรสนิยมและจิตใจ

๒. เพื่อสนับสนุนการศึกษาด้วยตนเอง การอ่านอย่างวิเคราะห์ และการคิดอย่างสร้างสรรค์

๓. เพื่อให้เกิดการประมวลแหล่งข้อมูลข่าวสาร ที่เป็นองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับ "ไทยศึกษา" ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ของสังคม ไทยและสิ่งที่คนไทยคิดและเขียนไว้

หลักเกณฑ์พิจารณาคัดเลือกหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน

๑. เป็นหนังสือภาษาไทยที่เขียนหรือจัดพิมพ์ครั้งแรกในช่วงประมาณสมัยรัชกาลที่ ๕ ถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ในสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ และวรรณกรรมที่ดีเด่น, สำคัญ, เป็นแบบฉบับ จัดเป็นหนังสือ ประเภทคลาสสิก หรือโมเดิร์นคลาสสิกที่มีค่าควรอ่านได้ทุกยุคสมัย โดยควรเป็นหนังสือวรรณกรรม หรือสารคดีให้ความรู้พื้นฐานที่คนทั่วไปอ่านเข้าใจได้ไม่ยากเกินไป ไม่ใช่หนังสือวิชาการเฉพาะด้าน ระดับสูงที่อ่านเข้าใจเฉพาะผู้เชี่ยวชาญแขนงนั้น

ที่เลือกช่วงระยะเวลาตั้งต้นดังกล่าว เพราะเห็นว่าช่วงรัชกาลที่ ๕ เป็นยุคที่เริ่มพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ที่ย้อนกลับไปจากยุคปัจจุบันไม่ไกลนัก และเป็นช่วงที่เราเริ่มเขียนหนังสือแบบร้อยแก่นวนนิยาย, เรื่องสั้น แบบตะวันตก จึงเป็นหนังสือในยุคที่คนอ่านรุ่นปัจจุบันจะสามารถอ่านโดยรู้สึกมีความเชื่อมโยงสอดคล้องกับสังคมปัจจุบัน ได้มากกว่าหนังสือที่เขียนในยุคเก่าไปกว่านั้น ซึ่งจัดว่าเป็นหนังสือคลาสสิกกลุ่มเก่า ที่โบราณคดีสโมสร ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และวรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้เคยประกาศชื่อไว้แล้ว (เช่น ลิลิตยวนพ่าย, โคลงทวาทศมาส, ลิลิตพระลอ, ขุนช้าง ขุนแผน, สมุทรโฆษคำฉันท์, มหาวาตกลอนเทศน์, อิเหนา ฯลฯ)

ส่วนที่กำหนดไว้เพียงแค่ปี ๒๕๑๕ ก็เพราะเห็นว่าควรจะต้องเลือกจากหนังสือเก่ากว่า ยุคปัจจุบันเกิน ๒๐ ปีขึ้นไป เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นหนังสือค้ำยุคนั้น ไม่ใช่หนังสือที่เด่นดังแค่ ๒-๓ ปีแล้วก็พ้นสมัยนิยม หรือล้าสมัยไป และที่เลือกปี ๒๕๑๕ เพราะว่าเป็นปีเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่สำคัญปีหนึ่ง คือเกิดเหตุการณ์สังหารหมู่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๕ ซึ่งเป็นการปิดฉากยุคเสรีภาพประชาธิปไตยและเข้าสู่ยุคแห่งการปิดกั้นเสรีภาพในการเขียนและการพิมพ์ครั้งสำคัญครั้งหนึ่ง

การเลือกหนังสือจะเลือกจากช่วงเวลาทำงานชิ้นนั้นผลัดขึ้นเป็นสำคัญ เพราะงานเขียนจำนวนมากจะทยอยพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารก่อน แม้ว่าจะมีการมารวมเล่มภายหลังปี ๒๕๑๕ แต่ก็ถือว่าเป็นงานที่เขียนขึ้นในยุคที่เราตั้งเกณฑ์ไว้

๒. เป็นหนังสือที่มีศิลปะในการเขียนและการใช้ภาษาที่ดี ถ้าเป็นวรรณกรรมก็คือ หนังสือที่มีคุณค่าทางศิลปวรรณกรรมทั้งในแง่รูปแบบ (ความงาม, ความไพเราะ, ความสะเทือนอารมณ์) และเนื้อหาสาระที่มีความหมาย, สะท้อนชีวิตและสังคม อันเป็นหลักเกณฑ์ที่ยอมรับทั่วไปในการพิจารณาตามแนวของวรรณกรรมโลก หรือ วรรณกรรมสากล

๓. เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่แสดงออกถึงความริเริ่มสร้างสรรค์ สะท้อนให้เห็นความคิดอ่าน ความรู้ ประสบการณ์ สภาพของสังคม ซึ่งจะช่วยให้ผู้อ่านมีทัศนะต่อชีวิตและต่อโลกกว้างขึ้น ได้รับความรู้ ความคิดอ่านความบันเทิงทางศิลปวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ ทำให้ผู้อ่านฉลาดและมีความคิดแบบเสรี หรือใจกว้าง (liberal) มากขึ้น เข้าใจชีวิตและสังคมมากขึ้น มีอคติในเรื่องเผ่าพันธุ์, เพศ ฯลฯ ลดลง

๔. เป็นหนังสือที่โดดเด่น มีอิทธิพลต่อความคิดอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านจำนวนมากในยุคหนึ่งๆ ที่มีผลสะท้อนสืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้จะเป็นหนังสือที่ถ้าพิจารณาโดด ๆ โดยไม่คำนึงถึงบริบททางประวัติศาสตร์แล้ว อาจไม่ถึงเกณฑ์มาตรฐานในข้อ ๒ และข้อ ๓ เสียทีเดียวนัก แต่ก็อาจจะคัดเลือกเข้ามา ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักเกณฑ์ทางประวัติศาสตร์วรรณกรรม และเป็นบันไดให้นักอ่านได้พัฒนาการอ่านสู่หนังสือเล่มอื่น ๆ ที่เขียนในภายหลังได้ต่อไป

การดำเนินการวิจัย

หลังจากคณะกรรมการชี้ทิศทางได้ตกลงกันในเรื่องหลักเกณฑ์ การพิจารณาคัดเลือกหนังสือที่คนไทยน่าจะได้อ่านแล้ว คณะผู้วิจัยจึงเริ่มสำรวจและคัดเลือกรายชื่อหนังสือจากการอ่านวิทยานิพนธ์ และงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์วรรณกรรม, บทวิจารณ์หนังสือ, อัตชีวประวัติของคนที่สำคัญว่าเคยอ่านหนังสืออะไร ได้อิทธิพลจากหนังสือหรือเห็นว่าหนังสืออะไรดี รวมทั้งการสำรวจเลือกอ่านหนังสือตัวจริงโดยคณะผู้วิจัย, การสัมภาษณ์พูดคุย และออกแบบสอบถามนักวิชาการ นักเขียน นักอ่าน ประชาชนสาขาอาชีพต่าง ๆ นักร้องคน(ดูรายชื่อในภาคผนวก) ว่าบุคคลดังกล่าวเห็นว่าหนังสืออะไรดีเด่นสำคัญบ้าง และการจัดสนทนากลุ่มย่อยเกี่ยวกับหนังสือดีเด่นของไทยในรอบ ๑๐๐ ปี ประมาณ ๓-๔ ครั้ง ฯลฯ

การออกแบบสอบถามได้ทำ ๒ ครั้ง คือครั้งแรกได้ส่งคำอธิบายที่มาของโครงการ, หลักเกณฑ์ของคณะผู้วิจัย และให้ตัวอย่างรายชื่อผู้เขียนที่อยู่ในเกณฑ์ที่จะคัดเลือกได้ และให้ผู้ตอบบอกรายชื่อหนังสือที่ตนว่าคิดว่าเป็นที่สุดโดยเสรี แบบสอบถามครั้งที่สอง เราได้เสนอรายชื่อหนังสือที่เรารวบรวมและคัดเลือกขึ้นต้นมาได้ราว ๓๐๐ กว่าชื่อ ให้ผู้ตอบให้คะแนนว่าเล่มไหนควรคิดเป็นหนังสือดี, ควรพิจารณาอีกครั้ง หรือ ควรตัดออกไป การออกแบบสอบถามทั้ง ๒ ครั้ง รวมทั้งการสัมภาษณ์สอบถามพูดคุยกับนักวิชาการ และนักอ่านกลุ่มต่างๆ เราถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลเพื่อให้คณะนักวิจัยเป็นผู้พิจารณาตัดสินใจ ไม่ได้เอาคะแนนรวมจากแบบสอบถามเป็นตัวหลักในการคัดเลือก

หลังจากรวบรวมข้อมูลความคิดเห็นของผู้อื่นประกอบกับการวิจัยของตนเอง คณะผู้วิจัยก็ได้รวบรวมและคัดเลือกรายชื่อหนังสือที่คณะผู้วิจัยเห็นว่าอยู่ในเกณฑ์ที่จะพิจารณาคัดเลือก นำมาอภิปรายให้คะแนนกันว่าคณะนักวิจัยส่วนใหญ่เห็นว่าหนังสือเล่มไหนสำคัญ ไม่สำคัญ ดี ไม่ดี อย่างไร เพื่อคัดหนังสือที่คิดว่าดีที่สุด น่าจะเสนอแนะคนไทยได้อ่านมากที่สุด

นอกจากจะมีการกระจายงานและแบ่งงานกันทำอย่างต่อเนื่องแล้ว ทางคณะนักวิจัยและคณะกรรมการชี้ทิศทางประชุมเพื่อทำงานคัดเลือกรายชื่อหนังสือกันประมาณเดือนละ ๑ ครั้ง การประชุมแต่ละครั้งใช้เวลาประชุมอภิปรายเรื่องหนังสือกันไม่ต่ำกว่า ๖ ชั่วโมง เนื่องจากรายชื่อหนังสือที่อยู่ในข่ายคัดเลือกกว่าเป็นหนังสือดีมีจำนวนหลายพันรายชื่อด้วยกัน ในการประชุม ๒-๓ ครั้งแรก ๆ เราได้คัดตามที่คณะนักวิจัย และบุคคลภายนอกได้ช่วยกันเสนอรายชื่อมาได้ทั้งหมดประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ รายชื่อ หลังจากนั้น ก็ค่อย ๆ คัดออก โดยใช้วิธีการพิจารณาดังต้นเลือกจากนักเขียนเป็นหลัก ว่านักเขียนสำคัญ ๆ ในยุคดังกล่าวมีใครบ้าง งานชิ้นไหนจะเป็นงานที่ดีที่สุด หรือน่าอ่านที่สุดของนักเขียนแต่ละท่าน เพราะถึงแม้ว่าเมืองไทยในรอบ ๑๐๐ ปีจะมีหนังสือหลายพันหรือหลายหมื่นเล่ม แต่นักเขียนที่มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับว่าเป็นนักเขียนระดับชาติก็มีอยู่ไม่กี่ร้อยคน และเมื่อค่อย ๆ คัดจริง ๆ ก็จะเหลือสัก

ร้อยละแปดสิบ วิธีการพิจารณาจากการใช้นักเขียนเป็นตัวตั้ง ช่วยให้กระบวนการวิจัยและคัดเลือกทำได้
อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น

การคัดเลือกโดยเน้นนักเขียนควบคู่ไปกับผลงาน

การพิจารณาโดยเริ่มมองจากตัวนักเขียนนี้สอดคล้องกับเป้าหมายหลักของเรา ที่มุ่งกระตุ้นให้
คนรู้จักและเกิดความสนใจที่จะอ่านหนังสือที่สำคัญ ดังนั้นเราจึงตกลงกันว่าในการเขียนแนะนำ
หนังสือดีของนักเขียนท่านใดท่านหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกแล้ว เราจะแนะนำงานเขียนชิ้นอื่น ๆ ของ
ท่านผู้นั้น ซึ่งบางเล่มดีพอ ๆ กันให้ผู้อ่านได้รู้จักด้วย โดยเราพยายามหลีกเลี่ยงที่จะคัดเลือกหนังสือของ
นักเขียนท่านใดท่านหนึ่งเกิน ๑ ชื่อเรื่อง ยกเว้นแต่เป็นงานคนละประเภทกัน เช่นถ้าชื่อเรื่องหนึ่งเป็น
บันเทิงคดีอีกชื่อเรื่องหนึ่งเป็นสารคดี ก็อนุโลมให้ได้สำหรับนักเขียนสำคัญที่มีผลงานทั้ง ๒ ประเภทดี
เด่นพอ ๆ กัน ด้วยวิธีนี้ก็จะทำให้ผลงานวิจัยเพื่อสร้างสารานุกรมแนะนำหนังสือดีของเรา สามารถแนะนำ
นักเขียนและหนังสือได้มากกว่าจำนวน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง ที่เราตั้งเป้าไว้ เพราะนักเขียนเด่น ๆ แต่ละท่าน
นั้นเขียนหนังสือไว้ท่านละหลายสิบชื่อเรื่อง บางท่านเขียนไว้ถึง ๑๐๐-๒๐๐ ชื่อเรื่องก็มี แต่เราจะเน้น
เล่มเด่น ๆ เพียง ๑๐๐ ชื่อเรื่อง (ผลการเลือกจริง ๆ มีนักเขียนที่มีผลงานมากกว่า ๑ ชื่อเรื่อง อยู่ ๔ ท่าน คือ
สมเด็จพระยาธำรงราชานุภาพ, พระยาอนุমানราชธนะ, ศรีบูรพา, จิตร ภูมิศักดิ์)

เหตุผลที่เลือกหนังสือจำนวน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง

การกำหนดจำนวนหนังสือ ๑๐๐ ชื่อเรื่องที่ดีที่สุดที่คนไทยควรจะได้อ่าน เติมนำเข้าไว้คร่าว ๆ
ว่าเป็นจำนวนที่เหมาะสมสำหรับช่วงเวลา ๑ ศตวรรษ หรือช่วงประมาณ ๑๐๐ ปี ที่กำหนดเป็นเกณฑ์ไว้
และเหมาะสมที่ผู้สนใจอาจจะใช้เวลา ๔-๕ ปี แบบนักศึกษามหาวิทยาลัย (หรือมากกว่านั้นก็แล้วแต่ผู้
อ่านแต่ละคน) อ่านหนังสือ ๑๐๐ ชื่อเรื่องด้วยตัวเอง แล้วได้ความรู้ความบันเทิงที่ประโยชน์ต่อชีวิตเขา
มากพอสมควร เราใช้คำว่าชื่อเรื่อง เพราะแม้หนังสือส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือเล่มเดียวจบ แต่บางชื่อ
เรื่องก็มีตั้งแต่ ๒ เล่มไปจนถึง ๒๐-๓๐ เล่มจบก็มี

หลังจากที่เราได้ทำงานวิจัยกันและประชุมคัดเลือกหนังสือกันตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ ก็เริ่มเห็นรูป
ร่างหน้าตาหนังสือที่อยู่ในเกณฑ์จะเลือกชัดเจน และเห็นพ้องกันว่า จำนวน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง น่าจะเป็น
จำนวนที่เหมาะสมกับหนังสือดีในช่วงรัชกาลที่ ๕ ถึงปี ๒๕๑๙ ตามเกณฑ์ เราเห็นว่าการแนะนำหนังสือ
๑๐๐ ชื่อเรื่อง หรือนักเขียนเกือบ ๑๐๐ คนนี้รวมทั้งนักเขียนท่านอื่น ๆ ที่เขียนเชื่อมโยงกันได้ จะเป็นคู่มือ
การอ่านที่จะช่วยแนะนำให้อ่านก้าวไปสู่หนังสืออื่น ๆ ของนักเขียนเกือบ ๑๐๐ ท่านนี้อีกหลายร้อย
รายชื่อได้ด้วยในขณะเดียวกัน

วิธีการเลือกหนังสือควบคู่กันไปกับการแนะนำนักเขียนนี้เป็นการประนีประนอมกับทัศนะของนักวิชาการและคนที่มีจิตใจรักการอ่านหนังสือหลายท่าน ที่มองว่าทำไมถึงจะเลือกแค่ ๑๐๐ ชื่อเรื่องหนังสือภาษาไทยดี ๆ ที่น่าอ่านมีหลายร้อยหลายพัน ๆ เล่ม ที่เราอาจจะหาอ่านได้ในชั่วชีวิตของเรา เพราะคณะนักวิจัยมองว่าสำหรับประชาชนทั่วไปที่ไม่ใช่นักวิชาการ, ไม่ใช่หนอนหนังสือ การที่ประชาชนทั่วไปจะได้มีโอกาสเลือกอ่านหนังสือดีสัก ๑๐๐ ชื่อเรื่อง ก็น่าจะเป็นจำนวนที่เหมาะสม นิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยในปัจจุบันของเราส่วนใหญ่แล้ว ยังใช้เวลา ๔ ปีในมหาวิทยาลัยอ่านหนังสือดี ๆ ไม่ถึง ๕๐ เล่มด้วยซ้ำ และหลายคนอาจจะจบไปโดยไม่ได้อ่านหนังสืออื่นนอกจากตำราที่ใช้สอบเท่านั้น การเสนอหนังสือดีให้อ่าน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง จึงน่าจะเป็นปริมาณที่เหมาะสม เรายังคุยกันเล่น ๆ ว่าน่าจะออกประกาศนียบัตรให้แก่ผู้ที่อ่านหนังสือ ๑๐๐ ชื่อเรื่องนี้จบ เพื่อเทียบรัศมีกับปริญญาของมหาวิทยาลัยไทยส่วนใหญ่ที่ให้กับบัณฑิตหลายหมื่นคนที่ทั้งชีวิตอ่านหนังสือดี ๆ ไม่กี่เล่ม !

กระบวนการตัดสินใจ

ในการทำงานวิจัยคัดเลือกหนังสือดี คณะผู้วิจัยใช้วิธีประชุมอภิปรายและสรุปความเห็นลงมติดังกัน บางครั้งกรรมการก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันบ้าง แต่ก็อาศัยหลักเสียงส่วนใหญ่ หนังสือประเภทบันเทิงคดี (นิยาย เรื่องสั้น บทกวี) เราใช้หลักเกณฑ์ของวรรณคดีสากล คือ เป็นหนังสือที่มีทั้งศิลปะการเขียนที่ดี (ความงาม, ความไพเราะ, ความสะเทือนใจ) และเนื้อหาสาระที่ดีความหมาย, สะท้อนชีวิตของมนุษย์และสังคมได้อย่างสมจริงและลึกซึ้ง สำหรับหนังสือกลุ่มนี้เราได้เลือกงานบางชิ้น เช่น โคลงโลกนิติ, เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงใหม่ แม้เป็นงานดั้งเดิมที่มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ แต่มาเรียบเรียงขึ้นใหม่ในภายหลัง เพราะเห็นว่าเป็นวรรณกรรมที่เข้าถึงประชาชนมาช้านานและเป็นรากฐานของภูมิปัญญาไทยที่ไม่น่ามองข้าม และเลือกงานเช่น กามนิธ และ นิทานเวตาล ซึ่งเป็นงานแปลเรียบเรียงจากงานดั้งเดิมของคนอื่น แต่เป็นงานแปลเรียบเรียงที่สละสลวย ไพเราะ โดยผู้ที่มีฝีมือทางวรรณศิลป์มากจนแทบเป็นการแต่งใหม่ สำหรับเรื่องสั้น , บทกวี เนื่องจากหนังสือรวมงานบางเล่มไม่ใช่รวมงานที่ดีที่สุดของนักเขียนแต่ละท่าน หากกระจายไปอยู่หลายเล่ม เราจึงใช้วิธีแนะนำรวมโดยเน้นที่ตัวนักเขียนและกวีเป็นสำคัญ รวมทั้งเลือกงานเขียนตามช่วงเวลาเขียนและเผยแพร่ในนิตยสารเป็นหลัก แม้จะมาพิมพ์รวมเล่มภายหลังปี ๒๕๑๕ ยังถือว่าเป็นงานที่ผลิตขึ้นก่อนปี ๒๕๑๕

การเลือกหนังสือประเภทสารคดี, บทความ ก่อนข้างยากกว่าและมีปัญหาให้ถกเถียงกันได้มากกว่าหนังสือประเภทบันเทิงคดี เนื่องจากหนังสือกลุ่มนี้มีหลายประเภทและมีจำนวนมากเมื่อเทียบกับเวลาในการวิจัยที่มีจำกัดเพียงแค่ ๑ ปี การเลือกหนังสือคลาสสิกของฝรั่งเขามักจะเลือกบันเทิงคดี ถ้าเป็นสารคดีก็ต้องมีวรรณศิลป์ในเชิงภาษาคูด้วย ไม่ใช่ดูแค่เนื้อหาสาระ แต่เราคิดในเชิงประนีประนอมให้

มีการเลือกหนังสือประเภทนี้เข้ามาด้วยเพราะต้องการให้คนไทยได้อ่านหนังสือสารคดีที่ให้ความรู้ให้ ภูมิปัญญาโดยตรงด้วย โดยพยายามเลือกหนังสือให้ครอบคลุมความรู้หลายสาขาเท่าที่จะทำได้ และคิดว่าคนไทยน่าจะได้อ่านเพื่อการเรียนรู้สังคมไทย และสังคมโลกที่เกี่ยวข้องหนังสือที่เราเลือกมาบางราย ชื่อแม้จะเขียนเป็นภาษาอังกฤษก่อนแล้วมาแปลเป็นไทยทีหลัง แต่เนื่องจากเราเห็นว่าเป็นเรื่องไทย ศึกษาที่เป็นประโยชน์เราจึงเลือกเข้ามา เช่น **ประติมากรรมไทย** ของศิลป พีระศรี และ**สังคมไทยใน สมัยต้นรัตนโกสินทร์** ของอดิน รพีพัฒน์ หนังสือด้านวิชาการที่คนไทยแต่งเองบางประเภทเช่น แนว วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีก่อนหน้าปี ๒๕๑๙ มีน้อย ที่มีอยู่ ก็อาจจะล้าสมัยด้วยกาลเวลา เพราะวิชาการ ด้านนี้พัฒนาไปอย่างรวดเร็วมาก ทำให้เลือกหนังสือประเภทนี้เข้ามาได้น้อย เมื่อเปรียบเทียบกับ หนังสือประวัติศาสตร์การเมืองสังคมวัฒนธรรม แม้หนังสือแนวประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ก็อาจจะมีส่วนที่ล้าสมัยด้วยกาลเวลา, มีส่วนบกพร่องในเรื่องข้อเท็จจริง ซึ่งมาทราบกันภายหลังบ้าง แต่นั่นคงจะเป็นส่วนน้อย จึงได้พยายามเสนอแนะไว้บ้างในคำนำเชิงวิจารณ์สำหรับหนังสือแต่ละเล่ม และพยายามเสนอให้ผู้อ่านตระหนักว่าผู้อ่านควรอ่านโดยคำนึงถึงยุคสมัยที่เขียนหนังสือเล่มนั้น ด้วย

สำหรับหนังสือประเภทสารคดี, บทความ ได้ตกลงที่จะคัดหนังสือประเภทพงศาวดารออกไป เพราะคิดว่าจะยากเกินไปสำหรับผู้อ่านทั่วไป และถ้าอ่านเฉพาะพงศาวดารของราชสำนัก ก็จะไม่ ยุติธรรม ควรจะอ่านพงศาวดารท้องถิ่นด้วยซึ่งยิ่งจะยากใหญ่ ต้องถือว่าเป็นหนังสือประเภทพงศาวดาร เป็นหนังสือคลาสสิกยุคเก่า ที่ผู้สนใจน่าจะพึงอ่านได้ ส่วนหนังสือวรรณกรรมและความรู้ที่สะท้อน ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ไม่ได้รวมเข้ามา เพราะคิดว่าคงจะยากเกินไปสำหรับผู้อ่านทั่วไป ซึ่งไม่ได้มีความรู้ ภาษาถิ่นใดถิ่นหนึ่ง ที่ต้องอาศัยการแปล การอธิบายความอยู่มาก แม้เราจะรู้สึกว่าการคัดเลือกเฉพาะ หนังสือที่เขียนและผลิตขึ้นในเมืองหลวง หรือเมืองใหญ่ ๆ อาจไม่เป็นธรรมและไม่ครอบคลุม อย่างกว้างขวางเพียงพอ แต่เราก็คงจำเป็นต้องจำกัดวงสำหรับโครงการวิจัยในครั้งนี้ของเรา จะให้ครอบคลุมทุกอย่างคงเป็นไปได้ไม่ได้ น่าจะมีโครงการสำหรับทำเรื่องวรรณกรรมท้องถิ่นโดยเฉพาะ

ปัญหา, ข้อจำกัด และข้อเสนอแนะ

ความจริงแล้วงานสารคดี, บทความ, วิชาการ ช่วงหลังปี ๒๕๑๙ ถึงปัจจุบัน มีงานดี ๆ จำนวน มากในแทบทุกสาขา การที่คณะวิจัยนี้ตั้งเกณฑ์การเลือกหนังสือดีที่น่าอ่าน เฉพาะที่เขียนก่อนปี ๒๕๑๙ ไว้ เพื่อจะให้มันเป็นหนังสือที่เวลาพิสูจน์ตนเองอย่างน้อย ๒๐ ปี ทำให้เราไม่อาจจะรวมเอางานเด่นของ เสน่ห์ จามริก, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ศรีศักร วัลลิโภดม, ชัยอนันต์ สมุทรวณิช, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, สมบัติ จันทรวงศ์, รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, ชัยวัฒน์ คุปประตฤณ, ประเวศ วะสี ฯลฯ และนักวิชาการนักเขียนร่วมสมัยจำนวนมาก ในรายชื่อหนังสือดีตามเกณฑ์ที่เราตั้งไว้ได้ รวมทั้ง

นักเขียนนิยาย เรื่องสั้น และบทกวีร่วมสมัยอีกจำนวนมากที่เขียนงานดี ๆ ไว้หลังปี ๒๕๑๙ แต่งานเหล่านี้เราถือว่าผู้อ่านรุ่นปัจจุบันจะรู้จักมากพอสมควรอยู่แล้ว และเป็นหนังสือที่มีอยู่ในห้องสมุดและร้านขายหนังสือที่ยังมีโอกาสที่จะมีการคัดเลือกแนะนำกันได้อีกภายหลัง

การประเมินอย่างคร่าวๆ ของเราเห็นว่าในช่วงสมัยใหม่มากคือ ช่วงปี ๒๕๑๙-๒๕๔๐ ถ้าจะคัดเลือกหนังสือดีร่วมสมัยที่คนไทยน่าจะได้อ่านนั้น น่าจะคัดได้อีกสัก ๑๐๐ ชื่อเรื่อง หรือถ้าจะคัดเลือกเฉพาะ หนังสือแปล ที่คนไทยน่าจะได้อ่านตั้งแต่ยุครัชกาลที่ ๕ ถึงปัจจุบันก็คงจะคัดได้ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐-๒๐๐ ชื่อเรื่องเช่นกัน หรือจะคัดเลือก หนังสือดีเด่นสำหรับเยาวชน ก็คงจะคัดได้อีกสัก ๑๐๐ ชื่อเรื่องเช่นกัน แต่นั่นน่าจะเป็นโครงการอื่น นอกเหนือไปจากโครงการวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งมีกรอบมีเกณฑ์โดยเฉพาะของตนอยู่แล้วและมีเงื่อนไขของเวลาในการทำวิจัยที่จะทำให้เสร็จตามกำหนดในระยะเวลาประมาณ ๑ ปีด้วย

ข้อจำกัดอื่น ๆ ของโครงการวิจัยนี้คือ แม้จะได้พยายามอย่างมากแล้วก็ยังตามหาต้นฉบับหนังสือเก่า ๆ บางเล่มไม่ได้ แม้จะได้เห็นชื่อหรือเห็นมีการกล่าวขวัญถึงในเอกสารอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเรายังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเรื่องระบบจัดเก็บหนังสือและเอกสารเก่า ๆ เท่าที่ควร แม้แต่หอสมุดแห่งชาติและหอสมุดของมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ก็ไม่ได้มีหนังสือและเอกสารเก่า ๆ ที่ควรจะมีเหมือนในประเทศอื่น ๆ การวิจัยครั้งนี้ต้องอาศัยการไปตระเวนหาหนังสือเก่าและห้องสมุดส่วนบุคคลจำนวนมาก (อาทิเช่น ห้องสมุดจำกัด พลาญกูร, คุณาจิณ จันทรมพร, คุณสุชาติ สวัสดิ์ศรี, คุณนพพร สุวรรณพานิช ฯลฯ) ข้อจำกัดเรื่องเวลาในการทำวิจัยซึ่งใช้เวลาประมาณ ๑ ปี ก็เป็นข้อจำกัดอีกด้านหนึ่ง แต่กล่าวโดยรวมแล้วเราก็ถือว่าได้พยายามสำรวจหนังสือไทยในรอบศตวรรษอย่างกว้างขวางมาก และใช้เวลาอ่านหนังสือกันรวมทั้งกลับไปอ่านใหม่เล่มที่เคยอ่านมาแล้วมากจริง ๆ หนังสือดีที่เคยพิมพ์เป็นเล่มแล้วจะตกสำรวจไปจากการคัดเลือกนี้คงมีน้อยมาก หนังสือที่ไม่ได้รับการคัดเลือกเข้ามา ส่วนใหญ่คงเนื่องมาจากการตัดสินใจคัดออกของคณะนักวิจัย มากกว่าการไม่ได้สำรวจหรือไม่ได้อ่าน (คณะนักวิจัยทุกคนอาจจะไม่ได้อ่านหนังสือที่เสนอรายชื่อเข้ามาทุกเล่ม แต่จะมีอย่างน้อย ๒-๓ คนที่อ่าน หนังสือที่ได้รับการเสนอชื่อมาจากนักวิจัยเพียงคนเดียวจะต้องให้นักวิจัยอย่างน้อย ๒-๓ คนอ่านและยืนยันความเห็นเดียวกัน ที่ประชุมจึงยอมรับ)

ในการคัดเลือกหนังสือดี ก็คงมีลักษณะคล้ายกับการพิจารณาตัดสินให้รางวัลหนังสือดี คือ ย่อมก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์, การตั้งคำถามกันได้ว่าทำไมถึงไม่เลือกหนังสือเล่มนั้นเล่มนี้ แทนที่จะเป็นเล่มนั้นเล่มนี้ แม้เราจะได้พยายามวางหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ไว้อย่างละเอียดพอสมควรแล้วก็ตาม แต่การวินิจฉัยหลักเกณฑ์ดังกล่าว ก็ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของผู้เลือก

หนังสือดีแต่สะท้อนด้วย แม้แต่ในหมู่คณะนักวิจัยเองบางท่านก็มีวิจารณ์ญานต่อหนังสือบางเล่มแตกต่างกัน แต่ภายหลังจากการถกเถียงอภิปรายข้อดีข้อเสียกันแล้ว เราก็พยายามหาเสียงส่วนใหญ่หรือพยายามรวมขอมกัน เพื่อให้ได้หนังสือที่เราคิดว่าดีที่สุดเท่าที่เราจะทำได้ หรือเหมาะที่จะแนะนำให้ประชาชนไทยระดับการศึกษาปานกลางขึ้นไปได้อ่านกันมากที่สุด โดยได้พยายามมองภาพรวมที่จะให้ได้หนังสือดีที่ครอบคลุมนักเขียน นักคิดสำนักต่าง ๆ สาขาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และครอบคลุมความรู้เรื่องประวัติศาสตร์สังคมไทยอย่างรอบด้านเท่าที่จะทำได้

สำหรับหนังสือที่เป็นงานของที่ปรึกษาและนักวิจัยบางคนเอง ก็มีการถกเถียงกันมากเช่นกันว่า ถ้าหนังสือของท่านเหล่านั้นได้รับการคัดเลือกเข้าไปด้วยจะมีผลทำให้เกิดปฏิกิริยาจากผู้อ่าน คณะผู้วิจัยจะตำหนิหรือไม่ว่า แต่เมื่ออภิปรายแล้วเราก็ได้ข้อสรุปว่า นี่ไม่ใช่การให้รางวัลใคร แต่เป็นการเลือกหนังสือให้คนอ่านในบริบทของประวัติศาสตร์จึงต้องพิจารณาหนังสือทั้งหมดโดยไม่ตัดออกและคัดเลือกกันตามเนื้อผ้า โดยถือเสียงส่วนใหญ่ของคณะผู้วิจัยและโดยไม่ต้องสนใจว่าผู้เขียนเป็นใคร เพราะถึงอย่างไรคณะนักวิจัยก็มีถึงสิบกว่าคน และเป็นนักวิจารณ์วรรณกรรมกันทั้งนั้น ถ้าคัดหนังสือออกไปก่อนด้วยเหตุผลเพียงเพราะว่าเป็นหนังสือของที่ปรึกษาหรือนักวิจัยเองจะเป็นการลำเอียงอีกแบบหนึ่ง และอาจจะทำให้เกิดการถกเถียงหนังสือดีในยุคสมัยที่เราเลือกไป ผลของการคัดเลือกหนังสือแบบนี้ไม่สนใจว่าเป็นงานของใครที่ออกมาก็คือ มีหนังสือบางเล่มของที่ปรึกษาและนักวิจัยติดกลุ่มเข้ามาด้วย (งานของ ฉาว คำหอม, ทวีปวร, เจตนา นาควัชระ และวิทยากร เชียงกูล) คงเป็นหน้าที่ผู้อ่านที่ต้องช่วยตัดสินใจตัดสินการประเมินของคณะนักวิจัยอีกทีหนึ่ง

เราตระหนักถึงปัญหาความเห็นที่แตกต่างกัน ในเรื่องการคัดเลือกหนังสือดีนี้อย่างมากเช่นกัน แต่สามารถที่จะอธิบายการทำงานในแง่ที่ว่า การทำงานคัดเลือกหนังสือดีครั้งนี้ทำในฐานะกองบรรณาธิการชุดหนึ่ง มากกว่าที่จะคิดว่าตนเองเป็นกรรมการตัดสินให้รางวัลหนังสือดี การทำงานในฐานะกองบรรณาธิการ หมายความว่า ผู้อ่านมีสิทธิที่จะเลือกที่จะเชื่อถือกองบรรณาธิการชุดนี้แค่ไหนอย่างไร และหมายความว่าสามารถจะมีกองบรรณาธิการชุดอื่นเพื่อทำหน้าที่ทำนองนี้ให้ผู้อ่านได้เลือกเปรียบเทียบในโอกาสต่อไปได้

เราทำสิ่งนี้อย่างไม่ต้องการรอหรือคาดหวังให้เกิดความสมบูรณ์ เพราะเห็นว่าตั้งแต่ วรรณคดีสโมสรสมัยรัชกาลที่ ๖ เคยคัดเลือกหนังสือดี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยประกาศยกย่องหนังสือ ๑๑ เล่มว่าเป็นยอดหนังสือประเภทต่าง ๆ (ราชกิจจานุเบกษา. ล. ๓๑,๒ สิงหาคม ๒๔๕๗ : ๓๐๕-๓๑๓) ก็ไม่ได้มีใครทำกันอีก นอกจากการประกวดหนังสือร่วมสมัย ซึ่งมักจะพิจารณาหนังสือในรอบปี หรือในรอบไม่เกิน ๕ ปี และเราไม่คิดว่าควรที่จะนั้รอนักปราชญ์, ราชบัณฑิต, สมาคม หรือสถาบันใดเป็นผู้จัดทำ เพราะไม่ทราบว่าจะต้องรอกันไปอีกกี่สิบปี ผลการทำงานวิจัยและคัดเลือกของเรา แม้จะมีข้อจำกัด

อยู่บ้าง แต่คณะนักวิจัยก็มีความพอใจในระดับหนึ่งว่า หนังสือภาษาไทยจำนวน ๑๐๐ ชื่อเรื่อง ที่ได้คัดเลือกนำมาเขียนแนะนำเชิงวิจารณ์ให้คนไทยได้อ่านกันนี้ น่าจะเป็นคู่มือที่ดีที่จะช่วยให้คนที่ต้องการอ่านหนังสือดี, ใฝ่การเรียนรู้ สามารถเลือกอ่านหนังสือเลือกศึกษาค้นคว้าต่อได้กว้างขวางรอบด้านพอสมควร สมดังวัตถุประสงค์ที่เราได้วางไว้แต่แรก

เรายังหวังด้วยว่างานวิจัยชิ้นนี้จะช่วยกระตุ้นให้มีการนำหนังสือดีเหล่านี้ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ใหม่ มีบรรณาธิการเขียนคำนำเขียนคำวิจารณ์กันใหม่ รวมทั้งจะช่วยให้นิสิตนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา และนักวิชาการคนอื่น ๆ มองเห็นแนวทางที่จะทำวิทยานิพนธ์ หรือทำงานวิจัยในหัวข้อที่เกี่ยวข้อง หรือสืบเนื่องกันกับงานวิจัยของเราได้อีกหลายหัวข้อหลายประเด็น เช่น การเจาะลึกคัดเลือกหนังสือดีประเภทใดประเภทหนึ่งโดยเฉพาะ รวมทั้งหนังสือแปล, หนังสือสำหรับเด็กและเยาวชน การทำบรรณานุกรมหนังสือประเภทต่างๆ, การสืบหา, อนุรักษ์ และเผยแพร่หนังสือเก่า, การทำงานบรรณาธิการรวบรวมคัดเลือกรื่องสั้น, บทกวี, บทความสั้น ๆ ฯลฯ

งานวิจัยค้นคว้าเรื่องเหล่านี้ยังเป็นเรื่องที่มีการทำกันน้อยมาก ทั้ง ๆ ที่ป็นงานที่ถ้าไม่รีบทำแล้วหนังสือเก่า ๆ ดี ๆ มีโอกาสสูญหาย ถูกทำลายไปด้วยกาลเวลา และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของลูกหลานที่ไม่รู้คุณค่าหนังสือเก่าอยู่มาก รวมทั้งถูกขายให้ต่างประเทศไปแล้วไม่น้อย งานวิจัยทางด้านหนังสือและภูมิปัญญาไทย น่าจะเป็นงานที่มีบทบาทในการพัฒนาภูมิปัญญาของชาวไทยอย่างสำคัญ ไม่น้อยไปกว่าการทำวิจัยเรื่องอื่น ๆ โดยเฉพาะงานวิจัยด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ บริหารธุรกิจ ซึ่งมักจะมีโอกาสได้รับงบประมาณสนับสนุนมากกว่า หรือหาทุนสนับสนุนได้ง่ายกว่างานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์

การคัดเลือกหนังสือทั้ง ๑๐๐ ชื่อเรื่อง มีการวางหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนพอสมควร และผู้วิจัยสามารถอธิบายได้ว่าทำไมถึงเลือกเล่มนั้นเล่มนี้ รวมทั้งเมื่อเลือกได้ราว ๑๐๐ ชื่อเรื่องแล้วก็ยังได้พิจารณาถึงภาพรวมว่าได้สะท้อนงานหนังสือไทยในยุคดังกล่าวได้ครอบคลุมรอบด้าน จากนักคิดนัก

ศาสตราจารย์ ดร. วิฑูรย์ เลี่ยนหอย, อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ จังหวัดปทุมธานี

ความชอบพอ” ของคณะนักวิจัยอยู่ด้วย ในหมู่นักวิจัยเองและกรรมการที่ปรึกษาที่ไม่ใช่ว่าจะมีความเห็นตรงกันไปทุกคน มีการถกเถียง อภิปรายต่อสู้อันทางเหตุผลในหลาย ๆ เรื่อง แต่ก็ต้องหาทางตกลงกันให้ได้ โดยอาศัยเสียงส่วนใหญ่ และการยอมรับความจำเป็นของการทำงานวิจัยว่าต้องทำตามกรอบของเวลาและกรอบของเงื่อนไขที่จะต้องทำให้เสร็จ ให้ได้ผลงานชิ้นมาขึ้นหนึ่งตามหลักเกณฑ์ที่ตั้งเป้าไว้ ดังนั้น งานชิ้นนี้จะเรียกว่า “หนังสือดี” ในทัศนะของกองบรรณาธิการชุดหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยคณะนักวิจัย ๑๑ คน ก็คงได้

สำหรับการแบ่งงานกันว่านักวิจัยควรเขียนแนะนำหนังสือเล่มไหน เราใช้ทั้งวิธีอาสาสมัคร และวิธีแบ่งงานกันตามความสนใจของนักวิจัยแต่ละคน แนวการเขียนแนะนำหนังสือแต่ละเล่มเราได้วางเกณฑ์ไว้กว้าง ๆ ว่า ควรเขียนให้ผู้อ่านที่ไม่รู้จักหรือไม่เคยอ่านหนังสือเล่มนั้น ได้รู้ว่าหนังสือเล่มนี้เขียนโดยใครมีภูมิหลังอย่างไร ดีเด่นอย่างไร มีจุดด้อยหรือข้อจำกัดอย่างไร แต่ทว่าทำนองการเขียนเป็นอิสระของผู้เขียนแนะนำแต่ละท่าน รวมทั้งคนนอกคณะวิจัยบางคนซึ่งเราได้เชิญให้เขียนเป็นกรณีๆ ไป (มีนพพร สุวรรณพานิช, ไพสินี รุ่งรัตน์ และพิรุณ ฉัตรวณิชกุล) ในบทแนะนำเชิงวิจารณ์ เราพยายามบอกถึงประวัติของผู้เขียนทั้งโดยตรงและทางอ้อม เท่าที่จะหาได้ เพื่อให้ท่านผู้อ่านเข้าใจภูมิหลังผู้เขียน แต่ผู้เขียนบางท่านก็หาประวัติไม่ได้ ด้วยการพิมพ์หนังสือของคนไทยสมัยก่อนไม่นิยมระบุประวัติของผู้เขียนเหมือนหนังสือในต่างประเทศ รวมทั้งสำนักพิมพ์ไม่สนใจจะสืบค้น และตีพิมพ์ประวัติการพิมพ์ของหนังสือแต่ละเล่ม ทำให้การสืบหาประวัติผู้เขียนและประวัติการพิมพ์ทำได้ยากมาก นี่ก็จุดอ่อนของวงการพิมพ์หนังสือในบ้านเรา นอกเหนือจากจุดอ่อนของการเก็บรักษาหนังสือไว้ไม่ได้ครบถ้วนของหอสมุดใหญ่ๆ ทุกแห่งในประเทศ

งานชิ้นนี้ไม่ใช่งานให้รางวัลใคร จุดมุ่งหมายของเราคือ ต้องการเสนอแนะ ชักชวนให้คนไทยอ่านหนังสือดีๆ ของไทยมากขึ้น ถึงแม้จะมีความเป็นไปได้ที่เราอาจจะหลงหูหลงตา มองข้ามหนังสือบางเล่ม และอาจจะมียังหนังสืออื่นที่ดีเด่นใกล้เคียงกันมากกว่า ๑๐๐ ชื่อเรื่องที่เรานำมา เราก็ยังเชื่อมั่นว่าถ้าท่านได้อ่านหนังสือทั้ง ๑๐๐ ชื่อเรื่องนี้ หรือส่วนใหญ่ ท่านจะได้เรียนรู้และมีความมั่งคั่งทางภูมิปัญญาทางจิตวิญญาณเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการอ่านอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ในสถานการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน จะช่วยให้เรามองเห็นว่าภูมิปัญญาของคนไทยรุ่นก่อนที่มีจิตใจใฝ่การเรียนรู้ ใฝ่การแสวงหาความจริง หาความหมาย ที่มีพื้นฐานของการแสวงหาภูมิปัญญาแบบไทย แบบตะวันออกที่รวมถึงการให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ การเอื้ออาทรต่อกัน ให้ความสำคัญกับการเจริญงอกงามทางจิตใจ และวัฒนธรรมที่ดีงามอื่น ๆ ในยุคก่อนการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้น น่าจะเป็นภูมิปัญญาที่คนรุ่นหลังน่าจะเรียนรู้และนำกลับมาคิดกันใหม่สานต่อกันใหม่ เพื่อหาทางออกจากปัญหาวิกฤติสังคมไทยในขณะนี้ได้อยู่มากที่สุด

งานวิจัยครั้งนี้ได้รับข้อคิดเห็นจากบุคคลจำนวนหลายร้อยคน จึงขอขอบคุณท่านทั้งหลาย ที่มีชื่ออยู่ในรายชื่อผู้ร่วมแสดงความคิดเห็นในช่วงท้าย ๆ ของรายงานชิ้นนี้ รวมทั้งผู้ช่วยนักวิจัย ๒ ท่าน คือ อาจารย์พรทิพย์ หวังชนะ และคุณรัชชัย ดุลยสุจริต

๒. ภาพรวมของหนังสือดียุคใหม่ของไทย

คำว่าหนังสือดี เราใช้ในความหมายเปรียบเทียบกับหนังสือที่เรียกว่าคลาสสิกของฝรั่ง คำ ๆ นี้ อาจจะแปลว่าหนังสือชั้นเลิศ, หนังสือชั้นครู, หนังสือที่เป็นแบบฉบับ แต่ยังไม่มีการบัญญัติคำไทยที่

ยอมรับกันมากนักจึงขอใช้คำง่าย ๆ หนังสือดีไปก่อน เราใช้คำนี้ในความหมายกว้างว่า หมายถึงผลงานที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัว ทรงคุณค่า เป็นอมตะได้รับความสนใจตลอดกาล มีความเป็นสากล มีลักษณะสมบูรณ์แบบจนคนรุ่นหลังนิยมเลียนแบบ (กอบกุล อิงคุทานนท์, **ศัพท์วรรณกรรม**, ษรจักร : ๒๕๔๐)

เมื่อกล่าวถึงหนังสือคลาสสิกของไทย นักวิชาการมักจะนึกถึงหนังสืออย่างเช่น **ไตรภูมิพระร่วง พระไตรปิฎก กฎหมายตราสามดวง ประชุมพงสาวดารต่าง ๆ** ที่เป็นงานพื้นฐาน เพื่อความเข้าใจสังคมไทย คลอบคลุมวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์แทบทุกสาขา หรือถ้าเป็นนักอ่านวรรณคดีรุ่นเก่า ๆ ก็จะนึกถึงงานอย่างเช่น **ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ กาพย์มหาชาติ ขุนช้างขุนแผน อิเหนา สามก๊ก รามเกียรติ์ พระอภัยมณี ฯลฯ** บางส่วนวรรณคดีสโมสรสมัยรัชกาลที่ ๖ เคยประกาศเป็นหนังสือดีไปแล้ว สิ่งที่เราอยากจะเลือกคือ หนังสือที่พอจะจัดได้ว่าเป็นหนังสือคลาสสิกยุคใหม่ (Modern Classic) ที่อายุไม่ควรเกินหนึ่งร้อยปีหรือถึงเกินก็ไม่มากและคนรุ่นปัจจุบันยังพอจะอ่านได้เพลิดเพลินและเชื่อมโยงกับชีวิตยุคปัจจุบันของพวกเขาได้พอสมควร

ยุคอาณานิคมกับการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยมักจะใช้ยุคสมัยของรัชกาลที่ ๔-๕ เป็นยุคสมัยที่ประเทศไทยเริ่มพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตกเป็นเส้นแบ่ง (คู่ลำดับเหตุการณ์สำคัญทางเศรษฐกิจสังคมในรอบศตวรรษ) ในทางวรรณกรรมเราก็เห็นว่าน่าจะใช้ยุคสมัยนี้เป็นเกณฑ์แบ่งหนังสือดียุคใหม่ (Modern Classic) ที่ต่างจากหนังสือคลาสสิกยุคอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกวีนิพนธ์ หรือหนังสือแปลเรียบเรียง เช่น สามก๊ก, ราชาริราชได้ เพราะยุครัชกาลที่ ๔-๕ เป็นยุคที่เราเริ่มศึกษาวิชาความรู้ และอ่านวรรณกรรมจากฝรั่งมากขึ้น มีการแปลและต่อมาคือการเขียนเอง เรื่องสั้น นิยายสมัยใหม่ ความเรียง หรือร้อยแก้วแบบฝรั่งมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมยุคก่อนหน้ารัชกาลที่ ๔-๕ ที่มีจะเป็นกวีนิพนธ์และงานแปล โดยรับอิทธิพลจากอินเดีย จีน และประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ

แต่การจะใช้ปีพ.ศ. เป็นเส้นแบ่งจริง ๆ ก็ไม่ใช่ง่ายนัก เดิมเราคิดว่าน่าจะเริ่มจากสมัยรัชกาลที่ ๕ (ปีพ.ศ. ๒๔๑๑) เป็นจุดเริ่มต้น แต่วิธีการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ตามรัชสมัยก็เป็นวิธีการเขียนประวัติศาสตร์แบบพงสาวดารที่ไม่ได้สะท้อนความเป็นจริงเสมอไป เพราะประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องกัน ไม่ได้หยุดชะงักและตั้งต้นใหม่ตอนเปลี่ยนรัชกาล เราจึงพยายามมองกลับไปหหนังสือสมัยก่อนหน้ารัชกาลที่ ๕ อย่างคร่าว ๆ และตกลงกันว่าน่าจะรวมงานอย่างโคลงโลกนิติ **เสภาเรื่องศรีธนญไชยเชียงเมี่ยง** ซึ่งเป็นศรีธนญไชยฉบับชาวบ้านล้านนาล้านช้าง โดยต่างจากฉบับเล่าใหม่สมัยหลังอย่างมีนัยสำคัญ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ และหนังสือแสดงกิจจานุกิจเข้ามาด้วย แม้ว่า

หนังสือเหล่านี้จะมีเค้าเรื่องเดิมหรือเขียนขึ้นก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ยังมีภูมิปัญญาวัฒนธรรมที่สืบทอดมาไดจนถึงยุคใหม่ และคนรุ่นปัจจุบันน่าจะยังอ่านได้รสชาติและความเพลิดเพลิน

หนังสือ ๒ รายชื่อแรกคือ **โคลงโลกนิติ** และ **ศรีธนญไชย** นั้นเป็นหนังสือคลาสสิกที่แพร่หลาย คนยังจดจำและเล่ากันสืบมาจนถึงวันนี้ ส่วน ๒ รายชื่อหลัง **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ** และ **แพทยศาสตร์สงเคราะห์** คนจะรู้จักน้อยหน่อย และอาจเป็นหนังสือที่อ่านได้สนุกน้อยกว่า ๒ รายชื่อแรก แต่ก็เป็นหนังสือรวมองค์ความรู้แบบไทยในยุคการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตกที่มีอยู่เพียงน้อยเล่ม ที่เราไม่อยากจะให้พลัดไปจากรายชื่อหนังสือดี ๑๐๐ ชื่อเรื่อง ในรอบศตวรรษที่เราอยากให้คนไทยได้อ่านกัน

“หนังสือแสดงกิจจานุกิจ” เขียนโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (จำ บุนนาค) ผู้เคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการคลัง พิมพ์แบบโรงพิมพ์หิน คือ ใช้ลายมือแกะสลักบนแผ่นหินอ่อน ในปีพ.ศ. ๒๔๐๘ ในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ หนังสือเล่มนี้ประมวลความรู้ทางภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ศาสนาเปรียบเทียบแบบสมัยใหม่ของไทย เพื่อตอบโต้กับความพยายามในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของชาวตะวันตก รัฐบาลไทยต้องยอมอนุญาตเพราะเป็นเงื่อนไขที่มาพร้อมกับการเปิดประตูเสรีทางการค้ากับตะวันตกในยุคแรก ขณะเดียวกันก็เป็นหนังสือที่มุ่งขยายพรมแดนความรู้ด้านวิทยาการต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนไทยในยุคที่ท่านผู้เขียนเองมองเห็นว่า

“อนึ่งเห็นว่าในประเทศสยามนี้ มีหนังสือสำหรับที่จะอ่านนั้นน้อยนัก แล้วหนังสือที่จะอ่านนั้นเล่า ก็เป็นแต่เรื่องประโลมโลกีย์ ชักยลทินนาง มนุษย์รบกับยักษ์ มีฤทธิ์เหาะได้ ฆ่าไม่ตาย... ถ้าจะเป็นเรื่องราวตำราบ้าง ก็เป็นตำราหลงนั้นมามาก ตำราภาให้ฉลาดนั้นมีน้อย”

(หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ฉบับพิมพ์ครั้งแรก หน้า ๓๘๓ ตัวสะกดคงไว้ตามเดิม)

หนังสือเล่มนี้มีลักษณะเป็นถามตอบ ความรู้เกี่ยวกับเรื่องภูมิศาสตร์ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ วัฒนธรรม และศาสนา ซึ่งเป็นการผสมผสานความรู้แบบไทยเข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของโลกตะวันตก ที่ชนชั้นนำของไทยในสมัยนั้นเริ่มศึกษา กล่าวในแง่ของความรู้สมัยใหม่ หนังสือเล่มนี้คงจะค่อนข้างล้าหลัง และความรู้ทางวิทยาศาสตร์บางอย่างอาจจะคลาดเคลื่อน แต่ที่เราเลือกเป็นหนังสือดียุคใหม่เล่มแรก เพราะเราเห็นว่านี่เป็นหนังสือที่สะท้อนภูมิปัญญาไทยในยุคการเริ่มรับอารยธรรมตะวันตกเล่มแรก ที่นำกลับไปศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา วัฒนธรรมและศิลปวรรณกรรม การนำเสนอเนื้อหาสาระ และภาษาที่ใช้ฟังดูแปลก ๆ เข้าใจยากหรือติดตามได้ยากอยู่บ้าง แต่สำหรับคนที่อยากรู้ว่าคนไทยสมัยร้อยกว่าปีที่แล้วมีความเชื่อและคิดอย่างไร น่าจะอ่านให้เกิดความประเทืองปัญญาและความเพลิดเพลินได้

หนังสือแสดงกิจจานุกิจ เป็นหนังสือเด่นของยุคสมัยนั้นจริง ๆ เพราะในปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑) นั้น โรงพิมพ์ที่มีอยู่ไม่กี่แห่ง ส่วนใหญ่ยังพิมพ์งานเก่าของสุนทรภู่

เรื่องจีนเช่น สามก๊ก และพงศาวดารจีนอื่น ๆ, นิราศและบทกลอน, เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ, หนังสือแบบเรียนและราชกิจจานุเบกษาของราชการ ในยุคนั้นเริ่มมีการออกหนังสือพิมพ์และนิตยสารที่น่าสนใจออกมาหลายฉบับ เช่น *ครูโณวาท*(๒๔๑๗) *วชิรญาณวิเสส*(๒๔๒๗-๒๔๒๘) *วชิรญาณ*(๒๔๓๗-๒๔๔๘) *ลักขวิทยา*(๒๔๔๓-๒๔๔๕) *ถลลวิทยา*(๒๔๔๓-๒๔๔๘) *ทวีปัญญา*(๒๔๔๗-๒๔๕๐) *คุณวิภาคพจนกิจ* (๒๔๔๓-๒๔๔๕) ของเทียนวรรณ *สยามประเพณี* (๒๔๔๑-) ของก.ศ.ร.กุหลาบ แต่ก็ยังไม่มีการพิมพ์หนังสือเป็นเล่มที่น่าสนใจออกมามากนัก ยกเว้น *นิราศหนองคาย*(๒๔๑๒) ที่ถูกสั่งเผาเพราะวิจารณ์พวกเจ้านายอย่างแหลมคม

จนกระทั่งในยุคทศวรรษ ๒๔๕๐ ก่อนไปทางปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เริ่มมีการพิมพ์หนังสืออย่าง *สามัคคีเภทคำฉันท์*(๒๔๕๘) ของชิต บุรทัต ซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ที่โดดเด่น *แพทยศาสตร์สงเคราะห์*(๒๔๕๐) ตำราแพทย์แผนโบราณฉบับชำระใหม่ *พระราชพิธีสิบสองเดือน* (๒๔๕๔) ของรัชกาลที่ ๕ ที่วรรณคดีสโมสรในสมัยรัชกาลที่ ๖ ยกย่องให้เป็นหนังสือประเภทความเรียงอธิบายที่ดีที่สุด *ทรัพย์ศาสตร์*(๒๔๕๔) ของพระยาสุริยานุวัติ ตำราเศรษฐศาสตร์ภาษาไทยเล่มแรกที่ถูกรัฐบาลยุคนั้นห้ามเผยแพร่เพราะเกรงว่าประชาชนจะรู้ความจริงเรื่องฐานะของคนมากเกินไป ให้เราได้เลือกเป็นหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่านกัน

ความจริงในสมัยรัชกาลที่ ๕ (๒๔๑๑-๒๔๕๓) ก็เริ่มมีผู้เขียนเรื่องสั้น กวีนิพนธ์ ความเรียง บทวิจารณ์ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ ที่น่าสนใจออกมามากพอสมควร รวมทั้งงานของนักคิดนักเขียนสามัญชน เช่น *เทียนวรรณ*(๒๓๘๕-๒๔๕๘) และ *ก.ศ.ร.กุหลาบ*(๒๓๗๗-๒๔๕๖) แต่เนื่องจากในสมัยนั้นการรวบรวมงานสั้น ๆ ที่พิมพ์ในนิตยสารมาพิมพ์เป็นหนังสือเล่มยังมีน้อย เพราะมีผู้ที่รู้หนังสือและอ่านหนังสือน้อย งานเหล่านี้จึงไม่เข้าข่ายหนังสือเล่มที่เราจะเลือกให้เป็นหนังสือดีที่ได้อ่าน ถ้าหากจะมีผู้ทำวิจัยและรวบรวมงานเขียนสั้น ๆ ดี ๆ ที่พิมพ์อยู่ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารตั้งแต่สมัยรัชกาล ที่ ๕ เป็นต้นมาจนถึงปี ๒๔๗๕ มาจัดทำเป็นหนังสือรวมงานพิมพ์ประเภทรวมงาน (Anthology) เป็นเล่ม ๆ เราก็คงจะได้หนังสือดีเพิ่มขึ้นอีกจำนวนหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ ๖ (๒๔๕๓-๒๔๖๘) เป็นยุคที่มีงานเขียนงานพิมพ์พัฒนามากยิ่งขึ้น ทำให้เราสามารถเลือกหนังสือดีในยุคสมัยนี้ได้มากขึ้น *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร* (๒๔๕๗-๒๔๕๘) รวมจดหมายโต้ตอบว่าด้วยความรู้หลายแขนงของปัญญาชนสำคัญของยุค คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นหนังสือคลาสสิกที่ผู้สนใจเรื่องไทยศึกษา คงจะต้องกลับไปอ่าน น.ม.ส. หรือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เป็นกวีและนักเขียนคนสำคัญในยุคนี้ ที่เราเลือกเรื่อง *นิทานเวตาล*(๒๔๖๑) เพราะเห็นว่าอ่านได้เพลิดเพลินกว่าและมีปัญหาการตีความที่ต่างกันอย่างกวีนิพนธ์การเมืองอย่างสามกรุง ในด้านหนังสือความรู้ เราได้เลือก *พระประวัติตรัส*

เล่า(๒๔๖๙) ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นสารคดีเชิงประวัติศาสตร์ สังคมของปัญญาชนสำคัญท่านหนึ่งในยุคนั้น ด้านกวีนิพนธ์ เราได้เลือกบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา(๒๔๖๐) งานที่แสดงถึงความเป็นกวีโรแมนติคที่อ่อนไหวของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเรามองว่ามีความเป็นสากล เข้าถึงใจคนมากกว่าพระราชนิพนธ์ปลุกใจทางการเมือง ซึ่งเนื้อหาสาระส่วนใหญ่กลายเป็นเรื่องพ้นยุคไปแล้วในปัจจุบัน

กล่าวในแง่ความคิดแล้ว หนังสือที่พิมพ์เผยแพร่ในยุคใหม่ประกอบด้วยแนวคิดที่สำคัญ ๒ แนว ประชันกันตลอดมา คือ แนวคิดเชิงปรับตัวของชนชั้นนำฝ่ายที่มีอำนาจ กับแนวคิดเชิงปฏิรูปปฏิวัติของปัญญาชนฝ่ายที่มองปัญหาอย่างวิพากษ์วิจารณ์ เราได้พยายามเลือกหนังสือดีจากทั้ง ๒ แนวความคิดของคน ๒ กลุ่มนี้ โดยเน้นความเป็นหนังสือที่เขียนได้ดีเป็นข้อแรก แต่ผู้อ่านนอกจากจะได้อ่านหนังสือดีแล้วก็จะได้เห็นความเคลื่อนไหวและการต่อสู้ทางความคิดภูมิปัญญาไทยได้อย่างครอบคลุมมากพอสมควรอีกด้วย

ยุคเสรีประชาธิปไตยของชนชั้นกลางรุ่นใหม่

ในยุครัชกาลที่ ๗ เป็นยุคที่หนังสือพิมพ์และนิตยสารอิงเฟื่องฟูอย่างต่อเนื่องและเป็นยุคของนิยายสมัยใหม่ (หรือนวนิยายสมัยใหม่) ที่ละครแห่งชีวิต(๒๔๗๒) ของม.จ.อากาศคำเกิง ระพีพัฒน์ คือผู้เปิดศักราช แม้ก่อนหน้านี้อาจมีนิยายไทยเรื่องแรกชื่อ ความไม่พยายาบท ของหลวงวิลาสปริวัตร ปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ปีพ.ศ.๒๔๕๘ และนิยายอีกจำนวนหนึ่งตามมาหลังจากนั้น แต่ก็แก่นิยายเพื่อความบันเทิง ซึ่งเลียนแบบจากนิยายผจญภัย และเรื่องรักโศก ของฝรั่ง มากกว่าจะเป็นนิยายประเภทที่สะท้อนชีวิตและสังคมอย่างสมจริงและมีเนื้อหาสาระ ละครแห่งชีวิตไม่เพียงแต่เปิดโลกทัศน์ของคนไทยให้รู้จักชาวต่างประเทศในรูปนวนิยายโรแมนติคที่สวงามประทับใจเท่านั้น หากยังเป็นการเปิดฉากวิจารณ์ค่านิยมเก่าของสังคมเจ้าขุนมูลนาย การที่เจ้านายและขุนนางนิยมการมีเมียมาก, ความเห่อสเห่อความมั่งคั่ง นับเป็นการวิจารณ์ที่เสียงดังที่สุด (เป็นหนังสือพิมพ์ปกแข็งราคาสูงมาก คือ ๒.๕๐ บาท เทียบกับข้าวสารกระสอบละ ๓ บาท แต่ก็เป็นหนังสือขายดีพิมพ์ซ้ำ ๒ หน ใน ๑-๒ ปี ขายได้หลายพันเล่ม ในยุคที่มีคนไทยทั้งประเทศมีเพียง ๕-๑๐ ล้านคน)

นักเขียนร่วมสมัยอีก ๒-๓ ท่าน ที่ผลิตงานดีมาในยุคเดียวกัน คือ ดอกไม้สด ศรีบูรพา และเวทวงศ์ สำหรับดอกไม้สด นั้นเราเลือกเรื่อง หนึ่งในร้อย แทนที่จะเป็นเรื่อง ผู้ดี ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลา เพราะชอบคุณค่าของวรรณศิลป์และความเป็นธรรมชาติตรงไปตรงมา มากกว่าเรื่องผู้ดี ที่มีลักษณะแก้ต่างหรือปกป้องชนชั้นผู้ดีช่วงกำลังจะก้าวเข้าสู่ยุคตกต่ำ เพราะการเข้ามาของนายทุนหรือเศรษฐกิจใหม่ซึ่งเห็นได้ชัดกว่าในเรื่องข้างหลังภาพ (๒๔๘๐) ของศรีบูรพา

สำหรับนิยายของศรีบูรพาเราเลือกเรื่องเล่าไปข้างหน้า (๒๔๕๘) แทนที่จะเลือกเรื่องข้างหลังภาพ ที่คนอ่านส่วนใหญ่นิยม เพราะเห็นว่าเป็นงานที่แสดงถึงวุฒิภาวะทางความคิดและความเป็นตัวตนของศรีบูรพาได้กว้างไกลกว่าข้างหลังภาพ แท้ที่จริงสำหรับนักเขียนใหญ่เหล่านี้ระดับศรีบูรพาเป็นการยากที่จะอ่านเรื่องของท่านเพียงเล่มใดเล่มหนึ่ง เพราะเรื่องสั้นที่ดีของศรีบูรพาก็มีอยู่จำนวนมาก เรื่องสั้นขนาดยาวชื่อพลเมืองดี ของดอกไม้สด ก็ดีกว่านิยายอีกหลายเรื่องของเธอ

เวทวงศ์(ทองอิน บุญยเสนา) เป็นนักเขียนนิยายและเรื่องสั้นรุ่นแรก ๆ ที่ถูกกลืนไปอย่างน่าเสียดาย ดำรงประเทศ ซึ่งเขียนในปี ๒๔๗๔ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ท่วงทำนองเป็นแบบเทพนิยาย แต่เนื้อหาถ่วงถ่วงถึงปรัชญาแห่งสันติภาพ, การเป็นรัฐบาลที่ดี, การให้ความสำคัญแก่บทบาทของผู้หญิง ที่มีแนวคิดที่ก้าวหน้ามากกว่านักเขียนไทยส่วนใหญ่ในยุคใกล้เคียงกัน รวมทั้งยุคหลังจากนั้นด้วยซ้ำ

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ จนถึงการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี ๒๕๐๑ เป็นช่วงที่คนไทยพยายามพัฒนาประชาธิปไตยและสร้างประเทศให้ทันสมัยแบบประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เป็นยุคทองของนวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่สะท้อนทั้งสังคมและความงามของชีวิต นักเขียนเด่น ๆ ในยุคนี้มีทั้งเชื้อพระวงศ์, ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ และสามัญชน โดยนักเขียนในยุคนี้ส่วนใหญ่เรียนเพียงชั้นมัธยมปลาย แต่เรียนรู้จากชีวิตจริงและจากการอ่านอย่างกว้างขวาง งานเขียนของพวกเขา (ซึ่งรวมทั้งนักเขียนหญิงด้วย) มีความหลากหลายและมีคุณภาพทั้งในเชิงวรรณศิลป์และในเชิงสะท้อนชีวิตและสังคมไทยในยุคนั้น

ในยุคที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยังเป็นสถาบันเล็กๆ รับนิสิตได้ไม่มาก และมหาวิทยาลัยสำหรับคนส่วนใหญ่คือ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพิ่งตั้งในปี ๒๔๗๗ คนที่เรียนจบมัธยมในยุคนี้ถือว่ามีความรู้ระดับสูงแล้ว บางทีโรงเรียนมัธยมสมัยนั้นคงจะมีคุณภาพสูงกว่าโรงเรียนมัธยมสมัยนี้ หรืออย่างน้อยนักเรียนมัธยมสมัยนั้นอ่านหนังสือกันจริงจังมากกว่านักเรียนมหาวิทยาลัยสมัยนี้ ที่น่าสังเกตคือความรักในความรู้ในหมู่คนที่สนใจการอ่านการเขียนหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและหลังจากสงครามโลกครั้งที่ ๒ อันเป็นยุคของการเปิดประเทศเข้าสู่สังคมโลกเพิ่มมากขึ้น มีมหาศาลยิ่งนัก แม้ว่าหนังสือจะมีราคาสูง เทียบกับค่าครองชีพ เช่น ราคาข่าวสารในยุคนั้น แต่กิจกรรมการอ่านการเขียน การพิมพ์หนังสือก็เป็นกิจกรรมที่ผู้คนทั่วไปหาความรู้ในยุคนั้นเข้าร่วมอย่างคึกคัก แม้ว่าประชากรในยุคนั้นจะต่ำกว่ายุคปัจจุบันหลายเท่าตัว (เช่น ช่วง ๒๔๗๕ มีประชากรสิบเอ็ดล้านคน) แต่ยอดพิมพ์หนังสือสมัยนั้นก็พิมพ์ครั้งละ ๒-๓ พันเล่ม ไม่ได้ต่ำไปกว่ายุคปัจจุบันที่มีคนไทยเพิ่มเป็น ๖๐ ล้านคน และมีโอกาสได้เรียนหนังสือสูงกว่าเมื่อ ๖๐-๗๐ ปีที่แล้วมาก

กว่าหลายเท่า แต่ยอดพิมพ์หนังสือในปัจจุบันไม่ได้เพิ่มขึ้นเลย (ยกเว้นเล่มที่ขายดีจริง ๆ ซึ่งปีหนึ่งจะมีไม่กี่เล่ม)

ช่วงหลัง ๒๔๗๕ ถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ (๒๔๘๕-๒๔๘๘) บรรดาการทางการเมืองอาจจะแบ่งเป็นฝ่ายนิยมระบอบเก่ากับฝ่ายนิยมประชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่งานวรรณกรรมในยุคนั้นไม่ได้สะท้อนจุดยืนแบบขาวดำอย่างสุดโต่ง วรรณกรรมในช่วงเริ่มเปิดรับความคิดเสรีประชาธิปไตยมีความหลากหลายน่าสนใจมาก นับตั้งแต่เรื่องแบบลูกทุ่ง และเรื่องอิงประวัติศาสตร์ ของไม้ เมืองเดิม เราคิดว่าบางระจัน (๒๔๗๕) เป็นตัวแทนที่ดีที่สุดของเขา นิยายรักโรแมนติกผู้ชนะสิบทิศ (๒๔๗๔) ของยาขอบ พล นิกร กิมหงวน เรื่องตลกล้อเลียนชีวิตและสังคมของป.อินทรปาลิต เรื่องโรแมนติคแห่งปรัชญาชีวิต เช่น ปักกิ่งนครแห่งความหลัง (๒๔๗๖) ของ สด ภูมระโรหิต เรื่องสะท้อนชีวิตและสังคมเมืองอย่างหญิงคนชั่ว (๒๔๗๐) ของ ก. สุรางคนางค์ โคลงกลอนของครูเทพ บทกวีที่สะท้อนชีวิตและค่านิยมและสังคม ที่กำลังเปลี่ยนแปลง เขียนโดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ปัญญาชนคนสำคัญคนหนึ่งของยุคนั้น

การต่อสู้ ๓ เสา ระหว่างเผด็จการทหาร, ราชาธิปไตยนิยม และฝ่ายประชาธิปไตย

จนช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ที่กระแสดความคิดสังคมนิยมและวรรณกรรมเพื่อชีวิตแผ่เข้ามา มีอิทธิพลมากขึ้นแล้วนั้นแหละ ที่เริ่มมีงานเขียนประเภทสะท้อนและวิพากษ์วิจารณ์สังคมอย่างแหลมคม ของศรีบูรพา เสนีย์ เสาวพงศ์ ศรีรัตน์ สถาปนวัฒน์ ป.บูรณปรกรณ์ อิศรา อมันตกุล นายผี จิตร ภูมิศักดิ์ เปลื้อง วรรณศรี ทวีปวร ฯลฯ นั่นคือยุครุ่งเรืองของวรรณกรรมเพื่อชีวิต ทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น บทกวี ที่มีทั้งเนื้อหาและวรรณศิลป์ แม้ว่าพวกเขาจะถูกเซ็นเซอร์ถูกปราบปรามอย่างรุนแรงระลอกแล้วระลอกเล่า ในยุค ๒๔๘๘-๒๕๐๑ จะมีงานของฝ่ายต่อต้านวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่เด่น ๆ ก็ผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในสี่แผ่นดิน ที่เราเลือกมา แม้ว่าหลายคนจะชอบเรื่องหลายชีวิตว่าสะท้อนชีวิตของชาวบ้านได้อย่างมีเนื้อหาสาระศิลปะมากกว่าสี่แผ่นดินที่เป็นการเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองของผู้เขียน แต่สี่แผ่นดินก็ถือเป็นงานหลักที่สะท้อนตัวตน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ และสะท้อนยุคสมัยของการต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายหัวเก่ากับฝ่ายหัวก้าวหน้าได้มากที่สุด ความจริงแล้ววรรณกรรมประเภทพาฝันในยุคเดียวกันนี้อย่างรุ่งเรือง ก็มีผู้เขียนอย่างต่อเนื่องแต่ไม่โดดเด่น

งานเด่น ๆ ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์และสะท้อนภาพชีวิตและสังคมอย่างกลาง ๆ ไม่สนใจเรื่องชายหรือขวา ก็มีไม่น้อย เช่น นวนิยายเสียดสีการเมืองเรื่องพัทธยา (๒๔๙๔) ของดาวหาง หุ่นมาราฆ ของมาลัย ชูพินิจ เรลลิต-บนหลุมศพวาสิฏฐี ของร.จันทพิมพะ เรื่องสั้นของส.ธรรมยศ พลายมลิวัลย์ และเรื่องสั้นของ ถนอม มหาเปารยะ เรื่องสั้นของมนัส จรรย์รักษ์

บทกวีของอุชเชนี เมืองนิมิตร ของ ม.ร.ว.นิมิตรมงคล นวรัตน์ บทละครเรื่องพระลอ ของกรมพระ
นราธิปประพันธ์พงศ์ ฯลฯ

งานของอุชเชนี ถนอม มหาปราชญ์ อ.ไชยวรศิลป์ และร.จันทพิมพะ สะท้อนว่านักเขียนสตรี
ไทยก็เป็นนักคิดไม่น้อยกว่านักเขียนชาย โดยเฉพาะนวนิยายของร.จันทพิมพะได้สะท้อนว่านักเขียน
ไทยที่เขียนให้ตัวละครมีชีวิตชีวามีเลือดเนื้อหัวใจอารมณ์ความรู้สึกนั้นมีอยู่ ไม่ใช่เขียนตัวละครแบบ
แบบ ๆ ใส่แต่ความคิดเข้าไปอย่าง ที่นักวิจารณ์ผู้อ่านนวนิยายฝรั่งมากกว่านวนิยายไทยบางคน เคย
วิจารณ์นวนิยายไทยแบบเหมารวมเอาไว้

หลังจากรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ปี ๒๕๐๑ ซึ่งได้จับกุมคุมขังนักการเมืองและปัญญาชน
ฝ่ายก้าวหน้าไปจำนวนมาก ทำให้วงจรกรรมเพื่อชีวิตที่คลั่งคลั่งต้องซบเซาไปเป็นเวลาหลายปี กว่าที่จะ
เกิดวรรณกรรมรุ่นใหม่ที่จะสะท้อนชีวิตสังคมทั่วไป ๆ มากกว่าที่จะวิพากษ์การเมือง เช่น งานเรื่องสั้นและ
นวนิยายของอาจินต์ ปัญจพรรค์ รงค์ วงษ์สวรรค์ เสนอ อินทรสุขศรี กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณ
พงศ์ กลอนเปล่าของ ราช รักรอง เรื่องล้อเลียนของอิวมอร์ริสค์ นิยายวิทยาศาสตร์ของจันตรี ศิริบุญ
รอด นวนิยายเรื่องจดหมายจากเมืองไทย ของโบทัน เขาเชือกานต์ ของสุวรรณี สุคนธา สร้างชีวิต ของ
หลวงวิจิตรวาทการ ฯลฯ

ความจริงหลวงวิจิตรวาทการ เป็นนักเขียนรุ่นอาวุโส ทำงานเขียนมาตั้งแต่หลังปีพ.ศ. ๒๔๗๕
แต่งงานระยะแรกของเขาเป็นสารคดีเกี่ยวกับการสร้างตัวเองที่ได้อิทธิพลจากหนังสือต่างประเทศ, งาน
ด้านประวัติศาสตร์ และต่อมาคือนวนิยายและบทละครปลุกใจให้รักชาติในสมัยจอมพลป. ซึ่งเหมาะที่
จะอ่านในยุคนี้มากกว่าที่จะกลับมาอ่านใหม่ ขณะที่สร้างชีวิต นวนิยายเล่มสุดท้ายที่พิมพ์ครั้งแรก ใน
ปี ๒๕๑๔ เป็นนวนิยายสมัยใหม่เกี่ยวกับการสร้างตัวเองในชนบทที่มีทั้งลักษณะสมจริง มีความเป็น
วรรณศิลป์ และแฉกที่ที่น่าสนใจกว่างานยุคก่อนหน้าของเขา ได้ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยของผู้มี
อำนาจทางการเมือง

ยุคเผด็จการของจอมพลสฤษดิ์ (๒๕๐๑-๒๕๐๖) และจอมพลถนอม กิตติขจร (๒๕๐๖-๒๕๑๖)
ได้สร้างปัญหาความขัดแย้งเพิ่มขึ้นในทศวรรษ ๒๕๑๐ ทำให้เกิดงานเขียนที่แสดงความแปลกแยก และ
แสวงหาความหมายใหม่ ๆ ของคนหนุ่มสาวในยุคนี้ เช่น ฉันจึงมาหาความหมาย ของวิथाกร เชียงกูล
และคนบนต้นไม้ ของนิคม รายยวา ก่อนที่จะเกิดกรณีนักศึกษาประชาชนเดินขบวนเรียกร้องประชาธิปไตย
ปี ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖

ในช่วงประชาธิปไตยแบ่งบานระยะสั้น ๆ ๓ ปี คือ ๒๕๑๖-๒๕๑๙ ความสนใจอ่านหนังสือและ
ความตื่นตัวที่จะเขียนวรรณกรรมสะท้อนสังคมได้กลับมาอย่างคึกคักมากกว่าในยุคทศวรรษหลัง
สงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วยซ้ำ เพราะเหตุการณ์เรียกร้องประชาธิปไตย ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ มีคนเข้า

ร่วมด้วยมากกว่าเหตุการณ์อย่างกรณีเรียกร้องสันติภาพ พ.ศ. ๒๕๕๕ มากและมีจำนวนนักศึกษาประชาชนที่สนใจการบ้านการเมืองเพิ่มมากขึ้น แต่งานในช่วง ๓ ปีของการฟื้นฟูวรรณกรรมเพื่อชีวิตนี้หลายชิ้นนิยมเขียนถึงการต่อสู้ของชนากรรมกรแบบเป็นสูตรสำเร็จ และคุณค่าทางวรรณศิลป์จะอ่อนไปหน่อย เมื่อเทียบกับวรรณกรรมเพื่อชีวิตในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถึงปี ๒๕๐๑ เราจึงเลือกงานที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และมีเนื้อหาสาระสะท้อนชีวิตและสังคมในช่วงประชาธิปไตยเบ่งบาน ๒๕๑๖-๒๕๑๙ มาได้เพียงจำนวนหนึ่ง เช่น สร้อยทอง ของนิมิตร ภูมิถาวร พิราบแดง ของสุวัฒน์ วรดิลก ลูกอีสาน ของคำพูน บุญทวี เพียงความเคลื่อนไหว ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นต้น

หนังสือสารคดี, บทความ

สำหรับหนังสือประเภทสารคดีบทความ ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา มีความหลากหลายมากจนยากที่จะฉายให้เห็นภาพรวมที่เป็นเอกภาพได้ วิธีการเลือกของเราคือ พยายามรวบรวมรายชื่อนักเขียนและชื่อหนังสือดีเด่นในสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ในยุคที่เราขีดเส้นแบ่งไว้ (๒๕๐๘-๒๕๑๙) ออกมาให้ได้มากที่สุด แล้วยกย่อย ๆ อภิปรายประเมินคุณค่าและคัดออก โดยพยายามจะให้มีหนังสือที่ครอบคลุมสาขาวิชาความรู้หลัก ๆ ในทุกด้านเท่าที่จะครอบคลุมไปถึงได้ ผลงานที่เลือกมามากกว่าครึ่งหนึ่งคงจะเป็นที่รู้จัก และยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นหนังสือระดับคลาสสิกหรือเป็นแบบฉบับ เช่น พระราชนิพนธ์สิบสองเดือน, สาส์นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์, ประวัติกฎหมายไทย, พระประวัติครุฑเกล้า, พุทธธรรม, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์, ปัญญาวิวัฒน์, พื้นความหลัง ฯลฯ ส่วนที่เหลือบางเล่มอาจเป็นที่รู้จักน้อย หรือรู้จักเฉพาะบางกลุ่มบางคนที่น่าสนใจ แต่ก็ยังเป็นหนังสือที่น่าอ่านเพื่อการเพิ่มเติมความรู้ด้านไทยศึกษา และความรู้ด้านต่างจากแง่มุมมองของคนไทย รวมทั้งชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่และซึมซับความเป็นไทยอย่าง ร.แสงกาต์ หรือศิลปิน พีระศรี

หนังสือประเภทสารคดีบทความ มักจะมีข้อบกพร่อง มีข้อจำกัด เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป และเรามีข้อมูลใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น มีวิธีการตีความใหม่ ๆ เพิ่มขึ้น เพราะหนังสือด้านความรู้นั้นยากที่จะเป็นอมตะได้เหมือนหนังสือที่เป็นเรื่องแต่งหรือบันเทิงคดี ซึ่งไม่ขึ้นต่อข้อมูลใหม่ เราตัดสินใจที่จะรวมหนังสือสารคดี บทความเข้ามา ด้วยเหตุผลที่ว่า การอ่านเรื่องบันเทิงคดี(นิยาย, เรื่องสั้น, บทกวี, ละคร) ด้านเดียวคงไม่เพียงพอที่จะทำให้คนไทยรุ่นปัจจุบันรู้จักสังคมไทยได้อย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ความเรียงหรือสารคดีก็เป็นรูปแบบการเขียนที่สำคัญรูปแบบหนึ่งที่สามารถสื่อเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างหลากหลายด้วย หนังสือในกลุ่มสารคดี, บทความ บางเล่มอาจจะอ่านไม่สนุก (ถ้าเทียบกับบันเทิงคดี) หรืออาจไม่น่าสนใจสำหรับคนทั่วไป นอกจากคนที่อยากเรียนรู้ในเรื่องนั้นจริง ๆ แต่เนื่องจากจุดประสงค์ของโครงการคัดเลือกหนังสือดีของเรา อยากกระตุ้นให้คนไทยอ่านหนังสือดี ๆ ที่จะช่วยให้รู้จักชีวิตคนไทย

และสังคม วัฒนธรรม ความคิดภูมิปัญญาไทยมากขึ้น เราจึงคิดว่าการเสนอซื้อหนังสือเหล่านี้ไว้ก็เพื่อเป็นคู่มือการติดตามอ่านศึกษาเรื่องภูมิปัญญาไทยได้ทางหนึ่ง หนังสือกลุ่มนี้แม้จะมีข้อจำกัดด้านความถูกต้องทันสมัย แต่จุดสำคัญที่เราอ่านเรียนรู้คือสปีริตและท่วงทำนองในการศึกษาค้นคว้า และเขียนอธิบายของนักเขียนรุ่นผู้บุกเบิกที่ทำงานได้อย่างมีพลัง หลายคนเป็นนักศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง และเขียนงานไว้มากมาย

ภาพรวมของหนังสือคลาสสิกใหม่ประเภทสารคดี, บทความที่เราเลือกมา เป็นหนังสือเชิงประวัติศาสตร์ ปรัชญา วัฒนธรรม ศิลปวรรณกรรม ค่อนข้างมาก ซึ่งสะท้อนความสนใจของคนไทยรุ่นก่อนในเรื่องเหล่านี้ ถ้ามองแบบเปรียบเทียบกับงานเขียนหนังสือของตะวันตกจะเห็นได้ว่า ของไทยส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์แบบคลาสสิก หรือเชิงพรรณนามากกว่าเชิงวิพากษ์วิจารณ์แบบสังคมศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งนี้คงเป็นผลมาจากสภาพการเมืองสังคมการศึกษาไทย ที่เริ่มต้นและพัฒนาโดยชนชั้นสูง และกระแสภูมิปัญญาหลักเป็นกระแสจารีตนิยม ขณะที่กระแสความคิดแบบก้าวหน้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างท้าทายจากสามัญชนมักจะถูกเซ็นเซอร์ ถูกปราบปราม ทำให้กระแสความคิดแบบก้าวหน้าไม่มีโอกาสได้พัฒนาต่อเนื่องและอย่างมีอิสระเสรี

อย่างไรก็ตามนอกจากวรรณกรรมเพื่อชีวิตแล้วเราก็มีหนังสือประเภทสารคดี บทความ ของนักเขียนฝ่ายก้าวหน้า ที่มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาภูมิปัญญาไทยจำนวนหนึ่งไม่ว่าจะเป็นวรรณสาส์นสำนึก ของสุภา ศิริमानนท์ ปัญญาวิวัฒน์ ของสมัคร บุราวาศ ความเป็นอนิจจังของสังคม ของปรีดี พนมยงค์ โฉมหน้าศักดินาไทย และความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของจิตร ภูมิศักดิ์ สำหรับจิตร ภูมิศักดิ์ เราเลือกงานประเภทสารคดีของเขาทั้งสองเล่ม เพราะเป็นงานที่โดดเด่นกันคนละอย่าง แม้โฉมหน้าศักดินาไทย อาจจะมีข้อจำกัดเรื่องความถูกต้องแม่นยำอยู่บ้าง (เนื่องจากข้อจำกัดในการค้นคว้า และอคติในการยึดกุมทฤษฎีมาร์กซิสต์อย่างเคร่งครัด) แต่ก็หนังสือที่เป็นหลักเขตของหนังสือประวัติศาสตร์ในปี ๒๕๐๐ ที่มองจากประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงของสามัญชนอย่างจริงจัง และได้ก่อผลสะท้อนต่อแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมาโดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ อย่างสำคัญ

ส่วนหนังสือสำนักคิดอื่น ๆ นั้น ถ้าได้อ่านหนังสือเหล่านี้อย่างวิพากษ์โดยคำนึงถึงบริบทและพัฒนาการของสังคมการเมืองไทยแล้วเราก็จะพบว่ามีภูมิปัญญาแบบไทยและแบบตะวันออกที่มีเอกลักษณ์ และมีแง่คิดมีความพยายามในการวาดภาพสังคมไทยที่ดีโดยต้องการรากฐานแบบไทยมากกว่าจะรับตะวันตกอย่างหมดหัวใจ ไม่ว่าจะเป็นในหนังสือของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระยาอนุมานราชธน, พุทธทาสภิกขุ, พระธรรมปิฎก, น. ณ ปากน้ำ, ป๋วย อึ๊งภากรณ์, วิทย์ ศิวะศรียานนท์, แสงอรุณ รัตตสถิต, ประยูร จรรยาวงศ์, มล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ฯลฯ แม้ในงานของ

นักศึกษาด้วยตัวเองอย่างชัย เรื่องศิลป์, ประยุทธ์ ลิทธิพันธุ์, สงบ สุริยินทร์ ฯลฯ ก็มีความพยายามที่จะเรียนรู้และทำความเข้าใจกับสังคมไทยอย่างพินิจพิเคราะห์อยู่มาก โดยวางอยู่บนพื้นฐานของระบบความคิดความรู้แบบไทยๆ ที่พวกเขาซึมซับมาจากการอ่าน การค้นคว้าและประสบการณ์โดยตรง

น่าเสียดายที่การศึกษาค้นคว้าของคนไทยในสมัย ๓๐-๔๐ ปี หลังไม่ได้ศึกษางานที่สะท้อนภูมิปัญญาไทยเหล่านี้ และพัฒนาต่ออย่างจริงจัง หากมุ่งไปเรียนวิชาสมัยใหม่ที่เน้นวิชาชีพ, การหาเงิน, การพัฒนาทางวัตถุซึ่งเจตนา นาควัชร เรียกว่า “วิชาปล้น” เสียมาก จนนำประเทศไปสู่วิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมครั้งร้ายแรงที่สุด ในยุควิกฤติทางเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งเป็นผลตามมาจากการศึกษาแบบฝรั่งอย่างขาดการวิพากษ์มากเกินไป น่าจะทำให้เรากลับมาอ่านหนังสือที่สะท้อนภูมิปัญญาไทย และภูมิปัญญาตะวันออกเหล่านี้ได้อย่างได้ประโยชน์เพิ่มขึ้น

การที่เรากำหนดปี ๒๕๑๘ (ปีแห่งเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ที่ปิดฉากยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน มีการเผาหนังสือ และลิดรอนเสรีภาพครั้งใหญ่) เป็นเส้นแบ่งทางกาลเวลาสำหรับหนังสือที่เราคัดเลือก โดยเหตุผลว่าหนังสือคลาสสิกควรจะมียุให้คนยังกล่าวขวัญถึงหรือนำมาพิมพ์ซ้ำได้หลังจาก ๒๐ ปี ผ่านไปแล้ว ทำให้เป็นข้อจำกัดในการเลือกหนังสือ บทความสารคดีวิชาการ ดี ๆ ที่เขียนหรือพิมพ์ภายหลังปี ๒๕๑๘ ไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งเราได้ขอให้ชัยวัฒน์ คุประตกุล กรรมการที่ปรึกษาคนหนึ่งของคุณะนักวิจัยของเราช่วยเขียนคำนำชี้แจงส่วนนี้ให้ แม้แต่หนังสือด้านสารคดีบทความในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ ที่เราเลือกมา เช่นของ ศ.ศิริรักษ์, เจตนา นาควัชร ฯลฯ ก็เป็นหนังสือที่เราเลือกตามเกณฑ์เวลา คือ เขียนในช่วงก่อนปี ๒๕๑๘ เท่านั้น แต่ไม่ใช่หนังสือที่ดีที่สุดของนักเขียนเหล่านี้ที่ได้สร้างผลงานในช่วงต่อมาอีกจำนวนมาก (เช่นเดียวกับนักเขียนด้านบันเทิงคดี เช่น กฤษณา อโศกสิน, นิคม รายยวา ผู้มีงานเขียนหลังปี ๒๕๑๘ ที่อาจดีกว่างานที่เราเลือกมา)

การแสวงหาความหมายของนักเขียนไทยระดับนำในรอบศตวรรษ

กล่าวโดยรวมแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกวี นักเขียนเรื่องสั้น นวนิยาย หรือนักเขียนบทความ สารคดี ไม่ว่าจะเป็นเจ้า, ขุนนาง, ไพร, ชนชั้นกลาง หรือสามัญชน พวกนักเขียนระดับนำหรือนักเขียนเด่น ๆ ที่เราเลือกงานของเขามามีคุณสมบัติที่คล้าย ๆ กัน ๓ ข้อ คือ

๑. เป็นนักอ่านผู้ใส่ใจการเรียนรู้การแสวงหาความหมายหาความจริง

๒. เป็นผู้คิดถึงการพัฒนาชาติการสร้างสังคมที่ดี พยายามที่จะวาดภาพสังคมไทยที่ดีอย่างละเอียดถี่ถ้วนโดยอิงรากเหง้าของวัฒนธรรมไทย ไม่ได้ตามฝรั่งทั้งดุ้น เมื่อเทียบกับคนรุ่นปัจจุบันที่ถูกตะวันตกกลืนไปโดยไม่รู้ตัว แม้ว่าแนวคิดเรื่องชาติและสังคมที่ดีของนักเขียนต่างสำนักความคิดอาจจะต่างกัน แต่พวกเขาก็แสวงหา และอธิบายความหมายของชีวิต และของสังคมไทย ในโลกที่กำลัง

เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จากสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมเป็นสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรม และการแผ่อิทธิพลของประเทศมหาอำนาจได้อย่างน่ากลับไปศึกษา (เขาในที่นี้ใช้โดยให้หมายรวมถึงเขาผู้หญิงด้วย ไม่ได้เจาะจงเฉพาะผู้ชาย)

๓. เป็นผู้ที่ค้นคว้าหรือรู้เรื่องที่เขาเขียนดี ประณีต ใช้ภาษาได้ดี และเขียนหนังสืออย่างมีพลัง หรือมีลักษณะเฉพาะของตัวเอง

ในช่วงแรก ๆ คนที่มีโอกาสเขียนและแสดงออกมาได้มาก คือเจ้าและขุนนางที่มีโอกาสได้รับการศึกษา, ข้อมูลข่าวสาร และเห็นโลกได้กว้างกว่า แต่เมื่อสังคมจำต้องรับเอาแนวทางการพัฒนาทุนนิยมอุตสาหกรรมตะวันตก จำเป็นต้องพัฒนาการศึกษาและเปิดรับวัฒนธรรมข้อมูลข่าวสารจากภายนอก สามัญชนก็มีโอกาสได้รับการศึกษาอ่านหนังสือ ทำหนังสือพิมพ์และเขียนหนังสือกันมากขึ้น

โลกทัศน์, วิธีคิด, วิธีเขียน, ความเข้าใจและคำอธิบายของนักเขียนไทยในรอบศตวรรษกลุ่มที่เราเลือกผลงานของเขามามีทั้งส่วนที่คล้ายกัน ในฐานะของคนไทยที่ได้รับการหล่อหลอมมาในสภาพแวดล้อมวัฒนธรรมเดียวกัน และมีทั้งส่วนที่ต่างกัน เนื่องจากฐานะ, ผลประโยชน์, จุดยืน และประสบการณ์ทางชนชั้น

ในยุคที่ประเทศสยามต้องเปิดรับและปรับตัวให้อยู่ได้ในสังคมโลกทุนนิยมพัฒนาอุตสาหกรรม เป็นครั้งแรกที่ปัญญาชนของฝ่ายประชาชน ได้เสนอแนวคิดใหม่ ๆ ที่มีลักษณะตั้งคำถามและท้าทายทำให้รัฐบาลกังวลใจ และมักใช้วิธีแก้ ปิดปาก ห้ามปราม ลงโทษ นักเขียนที่ล้าหน้านับตั้งแต่ นายทิม สุขยางค์ (นิราศหนองคาย), เทียนวรรณ, พระยาสุริยานุวัตร, ศรีบูรพา, ส. ธรรมยศ เรื่อยมาจนถึง นายผี, สุภา ศิริมานนท์, จิตร ภูมิศักดิ์ แต่ก็ไม่สามารถที่จะหยุดยั้งความคิดใหม่ ๆ ภูมิปัญญาใหม่ ๆ ให้มียุคยืนอยู่ในประวัติศาสตร์ และส่งผลกระทบได้ แม้แต่เผด็จการเบ็ดเสร็จอย่างจอมพลสฤษดิ์ ที่การจับกุมกวาดล้างฝ่ายค้านในปี ๒๕๐๑ ทำให้วงการภูมิปัญญาไทยหยุดชะงักไปหลายปี ก็ไม่สามารถยับยั้งความคิดใหม่ ๆ ได้อย่างแท้จริง นอกจากจอมพลสฤษดิ์ รัชชัตจะผลักดันให้ปัญญาชนก้าวหน้าในยุคนั้น เช่น นายผี, เปลื้อง วรรณศรี, จิตร ภูมิศักดิ์ต้องเข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แล้ว การมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตกของเขา ก็มีส่วนทำให้ต้องลงทุนทางด้านการศึกษา และสื่อสารมวลชน จนทำให้เกิดปัญญาชนเสรีนิยมรุ่นใหม่ขึ้นในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐

ความคิดแบบจารีตนิยม ที่ล้าหลังของสังคมไทย อาจมีผลให้สังคมไทย เปลี่ยนแปลงเจริญก้าวหน้าได้ช้าไปบ้างเพื่อเทียบกับประเทศอย่างญี่ปุ่น ที่เปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๕ พอ ๆ กับไทย แต่ญี่ปุ่นรับการศึกษาและรับความคิดใหม่ ๆ จากตะวันตกทุกด้านได้มากกว่า ขณะที่คนญี่ปุ่นระดมแปลหนังสือคลาสสิกของฝรั่งทุกด้าน รวมทั้งหนังสือของรุสโซ, คาร์ล มาร์กซ และนักคิดฝ่ายก้าวหน้าอื่น ๆ คนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ และ ๖ ยังแปลแต่นิยายผจญภัย หรือเรื่องรักโศกออกมาไม่กี่เรื่อง

และหาวดกัวกระทั้งตำราเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (ทุนนิยม) ของพระยาสุริยานุวัตร ความคิดที่ก้าวล้ำนำยุคสมัยของเทียนวรรณ, ก.ศ.ร. กุหลาบ, ปรีดี พนมยงค์, ส. ธรรมยศ, ศรีบูรพา, ป่วย อึ้งภากรณ์ และคนอื่น ๆ ในหลาย ๆ เรื่อง ยังยากต่อการที่จะเกิดผลในทางปฏิบัติ (เฉพาะบางเรื่องบางประเด็น) ก็ใช้เวลาหลายสิบปี คุณูปการที่ปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าได้ให้แก่สังคมไทยอาจจะไม่ใช่คำตอบที่พวกเขาพยายามเสนอ อาจจะล้าสมัยเมื่อกาลเวลาผ่านไป แต่อยู่ที่การตั้งคำถาม การท้าทายเพื่อทำให้สังคมคิดทบทวนตาม และต้องปรับปรุงแก้ไขตัวเองในที่สุดมากกว่า

จะอย่างไรก็ตาม กล่าวโดยรวมแล้ว ในช่วงเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา คนไทยมีงานวรรณกรรมและหนังสือหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่มรวยและความหลากหลายทางภูมิปัญญา ภาษาและศิลปวัฒนธรรมมากทีเดียว หนังสือ ๑๐๐ ชื่อเรื่อง ที่เรากล่าวถึงคงจะเป็นแค่ส่วนหนึ่งของความร่ำรวยทางปัญญาที่เรามีอยู่เท่านั้น งานเหล่านี้โดยเฉพาะวรรณกรรมสร้างสรรค์ไม่ได้เป็นเพียงมรดกล้ำค่าของชาวไทยเท่านั้น หากเป็นมรดกของชาวโลกด้วย แต่เราจะรู้จักหาประโยชน์จากมันได้แค่ไหน ขึ้นอยู่กับคุณภาพของคนไทยรุ่นหลังปีพ.ศ. ๒๕๑๙ ว่าพวกเขาจะเป็นเพียงลิงได้แก้ว หรือจะเป็นมนุษย์ที่เรียนรู้ได้และ “ใส่ใจ” ที่จะเรียนรู้

โครงการวิจัยคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีชุดนี้จะมีผลในทางเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้มีภูมิปัญญามากขึ้น ถ้าหากกระทรวงศึกษาธิการและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ จะสนใจนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิรูปหลักสูตรการศึกษา ภาษาวรรณคดี สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาระดับต่าง ๆ ให้นักเรียนนักศึกษาได้สนใจอ่านหนังสือกันอย่างจริงจัง และอย่างวิเคราะห์เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ สภาพชีวิตและสังคมที่เป็นจริงของพวกเขา การจะให้นักเรียนนักศึกษาไทยเริ่มสนใจอ่านหนังสือได้ก็จะต้องปฏิรูปครูอาจารย์ให้สนใจการอ่านหนังสือ ทั้งอ่านหนังสืออย่างวิเคราะห์ เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์และพัฒนาการของการเมืองสังคมไทยให้ได้เสียก่อน และที่สำคัญเราต้องส่งเสริมการศึกษาและพัฒนาวัฒนธรรมของการวิจารณ์ ทั้งการวิจารณ์วรรณกรรม การวิจารณ์สังคมโดยทั่วไปกันอย่างจริงจัง ประชาชนไทยจึงจะรู้จักอ่านหนังสือดี ๆ และได้ประโยชน์จากหนังสือที่เรามีอยู่ ทั้งนี้อาจจะผลิตขึ้นใหม่ได้อีกมากมายจากพื้นฐานของมรดกทางภูมิปัญญาที่เรามีอยู่

ปัจจุบันเรากำลังพูดถึงการปฏิรูปการศึกษากันมากขึ้น แต่นักการศึกษามักจะสนใจการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารจัดการศึกษา และปฏิรูปตัวบทกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษา มากกว่าจะสนใจปฏิรูปที่หลักสูตร เนื้อหาสาระ กรอบความคิด ค่านิยมของ ตัวผู้สอน ผู้ปกครอง และผู้เรียน ทั้ง ๆ ที่เรื่องกรอบความคิด ค่านิยมของคนเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ถ้าหากเรายังไม่เปลี่ยนกรอบความคิดทัศนคติ วิธีคิด วิธีการสอน วิธีการเรียนรู้ของครู ผู้ปกครอง และนักเรียน ที่เน้นการท่องจำความรู้

สำเร็จรูป ไปสู่กรอบความคิดเสรีนิยมที่เน้นสร้างสรรค์การเรียนรู้อย่างคิดวิเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์แล้ว การเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการ หรือกฎหมายใด ๆ รวมทั้งรัฐธรรมนูญ, พระราชบัญญัติ ปฏิรูปการศึกษา และกฎหมายสำคัญอื่น ๆ ก็จะเป็นการเปลี่ยนแค่กรอบนอกเท่านั้น แต่ไม่ได้เปลี่ยนเนื้อหาสาระ ของการศึกษาหรือการเรียนรู้ที่แท้จริง

การจะได้อ่านหนังสือทั้ง ๑๐๐ ชื่อเรื่องนี้ก็เช่นกัน ประโยชน์จริง ๆ คงไม่ใช่เพื่อที่จะกลับมาอ่านอย่างยกย่องด้านเดียว หรือใช้เป็นข้ออวดอ้างความความภาคภูมิใจในชาติว่าคนไทยก็มีมรดกทางปัญญาและศิลปวัฒนธรรมกับเขาเหมือนกัน ประโยชน์คงจะอยู่ที่การอ่าน ทั้งอย่างหาความชื่นชม หาสุนทรีย์ ความพอใจ และอ่านอย่างวิพากษ์วิจารณ์ อย่างหาบทเรียน หาแง่คิด หาข้อโต้แย้ง ข้อบกพร่อง เพื่อก่อให้เกิดภูมิปัญญา และการสร้างสรรค์งานใหม่ ๆ ที่ทันสมัยกว่าและสมบูรณ์กว่า มีคุณภาพไม่ด้อยไปกว่าของเดิม

สปีริตของการอ่านหนังสือและการแสวงหาการเรียนรู้อย่างวิพากษ์วิจารณ์
 และอย่างมีจินตนาการ คือสปีริตที่นักเขียนตั้งแต่รุ่นอาวุโสผู้ล่วงลับไปแล้ว จนถึงรุ่นร่วมสมัย ได้ยึดถือกันมาโดยตลอด สปีริตเช่นนี้เองที่ทำให้สายธารวรรณกรรมไทยไม่เคยแห้งเหือด และประชาชนไทยไม่ยอมหยุดนิ่ง ไม่ยอมจำนน จากยุคที่ชาวบ้านบางระจันตั้งป้อมค่ายสู้กับทหารข้าศึกเมื่อ ๒๐๐ ปีที่แล้ว มาถึงยุคที่สมาชิกคนจนและคนงานที่ถูกปลดงาน ยังคงผีนกกำลังกันสู้กับรัฐบาลและนายทุนต่างชาติอย่างที่เราได้เห็นกัน เหมือนฉากละครแห่งชีวิตที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่เคยจบสิ้นของประชาชนไทย

วิทยากร เชียงกูล

หมายเหตุ การเรียงลำดับก่อนหลังของหนังสือดี ๑๐๐ ชื่อเรื่อง จะใช้วิธีเริ่มจากหนังสือประเภทบันเทิงคดีก่อน แล้วจึงเป็นหนังสือประเภทสารคดี, บทความ แต่ละประเภทเราแบ่งเป็นหมวดย่อยอีก จากหมวดย่อยเราเรียงตามลำดับ พ.ศ. ของการเขียนหรือตีพิมพ์ครั้งแรก การเรียงลำดับแบบนี้เป็นการลำดับตามประเภทและลำดับตามยุคสมัย เพื่อความสะดวกสำหรับผู้อ่านเท่านั้น ไม่ได้สะท้อนว่ารายชื่อต้น ๆ สำคัญกว่ารายชื่อหลัง ๆ ในท้ายเล่มเรายังได้ทำดัชนีเรื่อง และดัชนีค้นชื่อผู้เขียน ตามลำดับอักษรไว้ต่างหาก

ภูมิหลังของคณะผู้วิจัย

วิทยากร เชียงกุล เรียนมาทางด้านเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา ทำงานด้านวิจัย เขียนหนังสือและสอนหนังสือมหาวิทยาลัยรังสิต

ทวีป วรดิกล เรียนมาทางด้านกฎหมาย ทำงานด้านหนังสือพิมพ์ กฎหมาย เขียนบทวิทยุ-บทความ และแปลหนังสือ เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์

ชลธิรา สัตยวัฒน์ เรียนมาทางอักษรศาสตร์ ภาษาไทย มานุษยวิทยา ฯลฯ เป็นอาจารย์ นักเขียน นักวิจัย มหาวิทยาลัยรังสิต

ไชยันต์ รัชชกุล เรียนมาทางด้านสังคมวิทยา ประวัติศาสตร์ ฯลฯ เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เชียงใหม่

พรภิรมณ์ เชียงกุล เรียนมาทางประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์

ธรรมเกียรติ กั่นอริ เรียนมาทางการศึกษา และทางกฎหมาย เป็นนักหนังสือพิมพ์ นักเขียน นักวิจัย บรรณาธิการ

ธัญญา ผลอนันต์ เรียนมาทางด้านเศรษฐศาสตร์ บริหารธุรกิจ เป็นนักพัฒนาสังคม นักเขียน นักแปล ปัจจุบันทำงานภาคธุรกิจเอกชน

พิทยา ว่องกุล เรียนมาทางสื่อสารมวลชน เป็นนักหนังสือพิมพ์ นักเขียน นักพัฒนาสังคม กมล กมลตระกูล เรียนมาทางเศรษฐศาสตร์ เป็นนักเขียน นักแปล นักพัฒนาสังคม

พรพิไล เลิศวิชา เรียนทางด้านศึกษาศาสตร์ เป็นนักหนังสือพิมพ์ บรรณาธิการ นักเขียน นักวิจัย ผู้ผลิตสื่อเพื่อการศึกษาและการพัฒนา

พิมพ์ เมณสวัสดิ์ เรียนมาทางด้านศิลปศาสตร์และบรรณารักษ์ ปัจจุบันเป็นรองผู้อำนวยการ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

บันทึกความเห็นเกี่ยวกับการสำรวจและคัดเลือกหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์

จากผลการคัดเลือกรอบสุดท้ายหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน จะเห็นชัดเจนว่ามีหนังสือที่เข้าข่ายเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์ดังที่เข้าใจกันน้อย เพียงไม่กี่เล่ม จากหนังสือทั้งหมด ๑๐๐ เล่ม บันทึกนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสรุปรายงานวิธีการวิจัยเพื่อให้ได้หนังสือดีทางวิทยาศาสตร์ สำหรับส่วนที่ผมเกี่ยวข้องโดยตรง และชี้แจงข้อสรุปสุดท้ายเกี่ยวกับจำนวนหนังสือวิทยาศาสตร์ผ่านการคัดเลือก และข้อเสนอแนะสำหรับโครงการวิจัยต่อเนื่องสำหรับหนังสือภาษาไทยทางด้านวิทยาศาสตร์ในประเทศไทย

วิธีการวิจัยเพื่อให้ได้ชื่อและข้อมูลหนังสือวิทยาศาสตร์ ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๕ ผมอาศัยข้อมูลจากแหล่งหนังสือที่มีอยู่ในห้องสมุดส่วนตัวของผม จากข้อมูลเท่าที่เคยมีอยู่หรือเคยทราบว่ามีอยู่ แต่ข้อมูลที่ได้อาจอย่างเป็นระบบส่วนใหญ่ ได้มาจากการทำงานของผู้ช่วยทำงานวิจัยบางคน ที่สำคัญที่สุด คือ คุณธวัชชัย คุณสุจริต ผู้ลงนามทำการติดตามแสวงหาหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยเน้นแหล่งข้อมูลหลัก ๆ คือ แหล่งบุคคล, ห้องสมุด, สำนักพิมพ์

แหล่งบุคคล ส่วนใหญ่เป็นนักวิทยาศาสตร์หรือผู้ที่คร่ำหวอดอยู่ในวงการหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ ซึ่งก็มีทั้งผู้เป็นนักเขียนเองและนักสะสมหนังสือ ในขั้นต้นได้กำหนดไว้ประมาณ ๒๕ ท่าน

ห้องสมุด เน้นห้องสมุดของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และหอสมุดแห่งชาติ

สำนักพิมพ์ เน้นสำนักพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ และอื่น ๆ

ผลการติดตามแสวงหาหนังสือดีจากแหล่งทั้งสาม โดยสรุปรวมแล้วได้ผลออกมาเพียงระดับหนึ่ง เนื่องจากสาเหตุจำกัดช่วงเวลาสำหรับการแสวงหาหนังสือ และขีดจำกัดของช่วงปีพ.ศ. สำหรับหนังสือที่อยู่ในเกณฑ์ของโครงการวิจัย ที่กำหนดให้เป็นหนังสือดีที่เขียนและตีพิมพ์ไม่เกินปีพ.ศ. ๒๕๑๕ เท่านั้น

สำหรับผลการเสาะแสวงหาหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์จากแหล่งข้อมูลหลักทั้ง ๓ เป็นดังนี้

แหล่งข้อมูลบุคคล จากจำนวนแหล่งบุคคลประมาณ ๒๕ ท่าน (บัญชีผนวกหมายเลข ๑) ได้รับข้อมูลโดยตรงจำนวน ๖ ท่าน ที่สำคัญ มีเช่น อาจารย์นิพนธ์ ทราบเพชร, ดร.ปรีชา อมาตยกุล, ศ.ดร.พินิต กลกิจ, ศ.ระพี สาคริก และอาจารย์สิงห์โต ปุกहुต

แหล่งข้อมูล ที่เป็นหลัก คือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทั้งที่ท่าพระจันทร์ และที่รังสิต หอสมุดมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หอสมุดมหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร และหอสมุดแห่งชาติ

แหล่งสำนักพิมพ์ มีเช่น สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์ และสำนักพิมพ์อื่น ๆ ที่ยินดีจะให้ความร่วมมือ และก็ได้ข้อมูลมาบ้าง แต่ยังไม่มีโอกาสติดตามแสวงหาหนังสือที่ต้องการอย่างเต็มที่

จากปัญหาช่วงเวลาสำหรับการวิจัยที่ผู้ช่วยทำการวิจัยได้ติดตามแสวงหาหนังสือดีตามโครงการ ที่มีอยู่สั้นเกินไปเพียงไม่กี่เดือนทำให้ข้อมูลได้มาอย่างค่อนข้างจำกัด

ส่วนปัญหาช่วงเวลาของปีพ.ศ. ของหนังสืออยู่ในข่ายการพิจารณา คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๘-๒๕๑๙ ทำให้หนังสือวิทยาศาสตร์น่าสนใจหลายเล่ม ไม่อยู่ในเกณฑ์การพิจารณา เพราะตีพิมพ์หลังปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า หนังสือวิทยาศาสตร์ตีพิมพ์หลังปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ถึงปัจจุบัน มีอยู่เป็นจำนวนมาก และอยู่หลายเล่มที่เป็นหนังสืออยู่ในเกณฑ์น่าสนใจเป็นหนังสือดีมีคุณภาพ

นอกเหนือไปจากปัญหาช่วงเวลาของการวิจัยแล้ว อีกสาเหตุหนึ่งทำให้หนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์ ได้รับการคัดเลือกเป็นจำนวนน้อย (เพียงไม่กี่เล่ม จากหนังสือที่เสนอชื่อมาทั้งหมดประมาณ ๕๐ เล่ม ดังบัญชีผนวกหมายเลข ๒) คือ ธรรมชาติของหนังสือประเภทวิทยาศาสตร์ เมื่อเปรียบเทียบกับหนังสือประเภทอื่น ๆ ที่สำคัญมี เช่น เนื้อหาสาระของหนังสือวิทยาศาสตร์จะล้าสมัยหรือผิดข้อเท็จจริงได้ง่ายเมื่อกาลเวลาได้ผ่านไป มีการค้นพบใหม่ ๆ มีทฤษฎีใหม่ ๆ เกิดขึ้น และหนังสือวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์พร้อมทั้งเนื้อหา และคุณภาพเชิงวรรณศิลป์มีค่อนข้างน้อย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้หนังสือที่ปรากฏเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์ดังกล่าวความเข้าใจโดยทั่วไป (ประเภทเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ และวิทยาศาสตร์ประยุกต์หรือเทคโนโลยี) จะได้รับการคัดเลือกน้อย แต่เมื่อพิจารณาหนังสือตามความหมายที่กว้างขึ้นของวิทยาศาสตร์ ที่ไม่จำกัดอยู่เพียงเรื่อง ฟิสิกส์ เคมี ชีววิทยา คณิตศาสตร์ และเทคโนโลยีต่าง ๆ เท่านั้น หากรวมถึงหนังสือที่เป็นเรื่องของธรรมชาติโดยทั่วไป เรื่องของความรู้และความคิดเชิงปรัชญา อีกทั้งเรื่องประเภทภูมิปัญญาในอดีตของนักคิดที่อาศัยระบบการคิดอย่างเป็นวิทยาศาสตร์แล้ว ในบัญชีหนังสือดีที่คนไทยน่าจะได้อ่าน ก็มีหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์อยู่มากพอสมควร

ข้อสังเกตสำคัญจากการวิจัยหาหนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์ข้อหนึ่ง คือ ปัญหาการเก็บหนังสือเก่า เพราะมีหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์น่าสนใจบางเล่ม ทั้งที่เป็นหนังสือวิทยาศาสตร์จริง ๆ และหนังสือนิยายวิทยาศาสตร์เชิงแฟนตาซี ซึ่งผมเคยทราบมาก่อนว่ามีอยู่ แต่ไม่สามารถติดตามหาการศึกษาได้ ซึ่งปัญหานี้ นับว่า น่าเป็นห่วงสำหรับการเก็บรักษามรดกภูมิปัญญาคนไทยสำหรับคนรุ่นต่อไปได้ศึกษา

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผมมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อเนื่อง สำหรับหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์ดังต่อไปนี้

(๑) ควรมีการทำการวิจัยเจาะหนังสือดีทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ โดยอาจกำหนดขอบเขตการวิจัยดังนี้ คือ ให้รวมหนังสือประเภทเป็นหนังสือวิทยาศาสตร์โดยตรง (ประเภทฟิสิกส์

เคมี ชีววิทยา คณิตศาสตร์ ธรรมชาติวิทยา วิทยาศาสตร์ทั่วไป และสาขาใหม่ของวิทยาศาสตร์) หนังสือเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม หนังสือทางด้านปรัชญาที่ยึดหลักกระบวนการแสวงหาความรู้ ความคิดอย่างเช่น ระบบของวิทยาศาสตร์ หนังสือเกี่ยวกับเทคโนโลยีทั้งเก่าและใหม่ หนังสือ ประวัติพัฒนาการภูมิปัญญาของมนุษย์ นิยายวิทยาศาสตร์ บทกวีทางด้านวิทยาศาสตร์ ฯลฯ

(๒) ช่วงเวลาการตีพิมพ์ของหนังสืออยู่ในข่ายการพิจารณา ควรกำหนดช่วงให้กว้างขึ้น กว่าเดิมที่เป็นช่วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ โดยอาจกำหนดให้เป็นหนังสือที่ตีพิมพ์ มาแล้วอย่างน้อย ๕ ปี ก่อนปีทำการวิจัย (เช่น ถ้าการวิจัยเริ่มต้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ควรพิจารณา หนังสือที่ตีพิมพ์จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๖) เพราะช่วงเวลา ๕ ปี เป็นช่วงเวลาที่น่าจะเพียงพอ สำหรับการพิสูจน์คุณค่าหนังสือเอง

สำหรับจุดเริ่มต้นของการวิจัย ถ้าเป็นไปได้ ผมใคร่ขอเสนอให้ย้อนหลังไปไกลถึงจุดเริ่มต้นของการถ่ายทอดความรู้ผ่านสิ่งตีพิมพ์อย่างเป็นระบบของไทย คือ อาจย้อนหลังไปไกลถึงจุดเริ่มต้นของการจัดการศึกษาของไทยแบบใหม่ มีสถาบันการศึกษา เปิดสำหรับประชาชนทั่วไปได้มี โอกาสรับการศึกษา (แยกออกมาจากแหล่งการศึกษาเดิมได้แก่วังกับวัดในอดีต) ดังเช่น ปีการก่อตั้ง โรงเรียนแห่งแรกของไทยขึ้นมาในปีพ.ศ. ๒๔๑๔ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (เช่น เพื่อศึกษาหนังสือสิ่งพิมพ์ใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียน) หรือไกลเข้ามา บ้าง คือ มีการตั้งกระทรวงธรรมการ (หรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ หรือการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรกของไทย ได้แก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

ทั้งนี้ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้ตระหนักในคุณค่าและทราบความเคลื่อนไหวอันเป็น คุณาประโยชน์ต่อวงการหนังสือยุคปัจจุบัน ของวงการหนังสือหรือสิ่งตีพิมพ์ทางด้านวิทยาศาสตร์ ของไทยในอดีตให้คนรุ่นใหม่ได้รู้จักและมีโอกาสศึกษาผลงานของนักเขียนไทยในอดีต ที่รังสรรค์ ความรู้และความบันเทิงด้านวิทยาศาสตร์ ผ่านหนังสือ หรือนิตยสาร หรือวารสารทางด้านวิทยา ศาสตร์ ดังเช่น วารสารเสนาศึกษาและแพทยศาสตร์ (ที่มีผลงานของนักเขียนวิทยาศาสตร์ ดังเช่น หลวงสารานุกรมประพันธ์ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๒) วารสารวิทยาศาสตร์ ของสมาคมวิทยาศาสตร์แห่ง ประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ (ซึ่งเริ่มต้นจากวารสารชุมชนวิทยาศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ และเปลี่ยนเป็นวารสารวิทยาศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๑) นิตยสารวิทยาศาสตร์ - มหัศจรรย์ (พ.ศ. ๒๔๙๘ -พ.ศ. ๒๕๐๒ นับเป็นยุคทองของหนังสือวิทยาศาสตร์ และนิยายวิทยาศาสตร์ไทย ภายใต้ การรังสรรค์คืบไปแห่งปัญญา และจินตนาการทางด้านวิทยาศาสตร์ โดย ดร.ปรีชา อมาตยกุล และจันตรี ศิริบุญรอด ผู้ได้รับการยกย่องเป็น "บิดาแห่งนิยายวิทยาศาสตร์ไทย"

หนังสือคืออาหารสำคัญของสมอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือดีเป็นอาหารเสริมปัญญา มนุษย์ได้อย่างวิเศษ ถึงแม้ผลการวิจัยครั้งนี้ จะมีหนังสือทางด้านวิทยาศาสตร์โดยตรงน้อย แต่ ภาพรวมผลงานการวิจัยทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือที่ผ่านการคัดเลือกมาทั้งหมดล้วนเป็น

หนังสือดีมีคุณค่า อ่านแล้วเกิดประโยชน์ ประเทืองปัญญา เสริมสร้างสุนทรียภาพแห่งอารมณ์ และความเป็นมนุษย์ ผมจึงขอร่วมขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ทำให้โครงการวิจัยนี้เกิดขึ้นได้ และขอขอบคุณคณะผู้วิจัยทุกท่านแทนผู้อ่านผลงานการวิจัยนี้ด้วย ที่ได้ทำงานกันอย่างหนัก และอย่างเป็นระบบ จนกระทั่งบรรลุเป้าหมาย ซึ่งอาจจะยังไม่สมบูรณ์ แต่ทรงคุณค่า

ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล

ตุลาคม ๒๕๕๐

บัญชีผนวก ๑

ส่วนหนึ่งของบุคคลผู้เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับหนังสือและสิ่งพิมพ์ทางด้านวิทยาศาสตร์ของไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน

๑. ศ.ดร.พิมล	กลกิจ
๒. ศ.บุญถึง	แน่นหนา
๓. พ.อ.สุทิน	สัมปตตะวนิช
๔. ดร.ปรีชา	อมาตยกุล
๕. ศ.วิชัย	หโยคม
๖. ศ.ดร.สีปพนนท์	เกตุทัต
๗. รศ.สมบูรณ์	พรรณากพ
๘. ศ.ดร.บุญพฤกษ์	จาภามระ
๙. ดร.กำจัด	มงคลกุล
๑๐. ศ.ดร.สง่า	สรรพศรี
๑๑. ศ.ดร.ระวี	ภาวิไล
๑๒. ศ.ประชุมสุข	อาชวอำรุง
๑๓. ศ.ดร.ประดิษฐ์	เขียวสกุล
๑๔. ศ.ดร.สุภูมิ	ศรีธัญญรัตน์
๑๕. มล.ดุษ	ชุมสาย
๑๖. ดร.ไพเราะ	ทิพย์ทัศน์
๑๗. ศ.ดร.ระพี	สากริก
๑๘. ดร.ศิริวัฒน์	วงษ์ศิริ
๑๙. ศ.ดร.ทวีศักดิ์	ปิยะกาญจน์

๒๐. ดร.ครรชิต	มัลย์วงศ์
๒๑. ดร.วิชัย	เชิดชูศาสตร์
๒๒. อ.มานิต	รุจิโรคม
๒๓. สุชาติ	สวัสดิ์ศรี
๒๔. ศ.แม่นมมาส	ชวลิต

บัญชีผนวก ๒

ส่วนหนึ่งของหนังสือวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการพิจารณาตามเกณฑ์ของโครงการ

๑. กอ นาวิรินทร์. ฉลาดกินคน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วีระธรรม. ๒๕๑๘

๒. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะวิทยาศาสตร์ ชมรมการศึกษา. หนทางสู่อนาคต. กรุงเทพฯ :

อักษรกราฟิก. ๒๕๑๘

๓. เฉลิมพงษ์ แยมเอิบสิน. โครงการอะพอลโล. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสยามการพิมพ์. ๒๕๑๘

๔. ชิต สุนทโรทยาน. ชีวิตนกในโลกลมหัศจรรย์. พระนคร : บำรุงสาส์น. ๒๕๐๕

๕. กนก จันทร์ขจร. คู่มือดูดาวสำหรับผู้สนใจในการดูดาว. ธนบุรี : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์.

๒๕๐๘. ๒๓๔ หน้า

๖. ครรชิต มัลย์วงศ์. จากลูกคิดสู่คอมพิวเตอร์. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๑๓, ๒๑๐ หน้า

๗. ครรชิต มัลย์วงศ์. ความลึกถึบของจักรวาล. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๑๔, ๑๘๐ หน้า

๘. คึกฤทธิ์ ปราโมช. มรว. ห้วมพรรณพ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ก้าวหน้าการพิมพ์. ๒๕๑๕

๙. ทศนีย์ หงส์ถาวรภัก. กำเนิดรูปนั้นเป็นฉันใด การเปรียบเทียบพระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์.

กรุงเทพฯ : บรรณศาลา. ๒๕๑๕

๑๐. ดุ้ย ชุมสาย, มล.. คนเกิดมาแล้วต้องกิน. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๑๘

๑๑. ธีระ สุขวัจน์. เรื่องของคนแก่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมิทพันธ์การพิมพ์. ๒๕๑๘ พิมพ์เป็น

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รตท.อัม แสงประเสริฐ ณ เมรุวัดบางนาใน ๒๕ พ.ย.

๒๕๑๘

๑๒. บุญทรง สราวุธ. ๑๐๐ นักวิทยาศาสตร์เอก. กรุงเทพฯ : บันดาลสาส์น. ๒๕๑๘

๑๓. บุญธรรม เอี่ยมสมบูรณ์. ดอกไม้ป่า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. ๒๕๑๘

๑๔. บุญส่ง เลขะกุล. ธรรมชาตินานาชาติ. พระนคร : โอเดียนสโตร์. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๕ (๓ เล่ม)

๑๕. บุญภักดิ์ ขวัญเจริญ. นักวิทยาศาสตร์หนุ่ม. พระนคร : แพร์พิทยา. ๒๕๑๓, ๒๖๑ หน้า

๑๖. ประสาท ตีระนันท์. เพชรพลอย. ๒๕๐๘ (พิมพ์ในงานศพหลวงมัยจิตกรการ (ประสพ ตีระ-
นันท์)

๑๗. ประเสริฐ สายสิทธิ์. การทำไวน์เป็นงานอดิเรก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสรีภัณฑ์. ๒๕๑๘

๑๘. แม้นมาส ชวลิต. ปาไม้เป็นเพื่อนรักของเรา. พระนคร : โครงการพัฒนาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. ๒๕๐๘
๑๙. ระพี สาคริก. ตำรากล้วยไม้. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ. ๒๕๑๐, ๑,๐๐๐ หน้า
๒๐. ระวี สงวนทรัพย์. ดวงดาว ทางสู่อวกาศ. พระนคร:โรงพิมพ์กึ่งเพ็ชร. ๒๕๐๓
๒๑. วิเชียร ไกรแก้ว. สวนหลังบ้าน. พระนคร. ๒๕๐๕
๒๒. วิบูลย์อารุเวท, พล.ต. พระยา (ไสว ธรรมสโรช). เรื่องสมุนไพรมะเขือ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มณฑลการพิมพ์. ๒๕๑๘
๒๓. วิรุฬห์ ไพทีกุล. หอยเบี้ย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วีรธรรม. ๒๕๑๘
๒๔. วิรุฬห์ ไพทีกุล. หอยในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วีรธรรม. ๒๕๑๘
๒๕. ศึกษาธิการ, กระทรวง กรมวิชาการ. ท้องฟ้าจำลองกรุงเทพฯ. พระนคร : กรมวิชาการ. ๒๕๐๘, ๒๒๕ หน้า
๒๖. สถาปัตย์ ปรีดา. บ้านไร่- ปลายนา. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา. ๒๕๑๘
๒๗. สรรค์ ศรีเพ็ญ. ความรักและอารมณ์ในวัยหนุ่มสาว. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์. ๒๕๑๘
๒๘. สรรพศิริ วิริยศิริ. หลังพวงมาลัย. พระนคร : ประพันธ์สาส์น. ๒๕๑๐
๒๙. สิริจันทร์ ช่างโชติ. พลังงานก็อะไร. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๐๘
๓๐. สุจิต กุลยานนท์. ช้างเผือก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย. ๒๕๑๕
๓๑. สันต์ หัตถิรัตน์ (บก). ช็อค. กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยมหิดล คณะแพทยศาสตร์ ศิริราชพยาบาล
๓๒. สัมพันธ์ ปานะถึก. ดอกไม้ป่า. กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์. ๒๕๑๕
๓๓. สิงห์โต ปุกหุด. ประวัติดาราศาสตร์ง่าย ๆ. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๐๗, ๑๐๓ หน้า
๓๔. สิงห์โต ปุกหุด. ประวัติดาราศาสตร์ย่อ ๆ. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๐๗, ๗๘ หน้า
๓๕. อรรถ นาคทรรพ. เรื่องของปรมาณู. พระนคร : กรมวิชาการ. ๒๕๐๕
๓๖. อ.จันทร์เพ็ญ. ชีวิตสัตว์ป่า. พระนคร : ประมวลสาส์น. ๒๕๐๖
๓๗. อำนวย ปิ่นรัตน์. ดอกไม้ในเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วีรธรรม. ๒๕๑๕
๓๘. อำนาจ ศิลปเจริญ. วิทยาศาสตร์ ๕ นาที. กรุงเทพฯ : กราฟิการ์. ๒๕๑๕
๓๙. อุคม วโรตมสัจจิตต์ และนิตยา กาญจนวรรณ. คอมพิวเตอร์เบื้องต้น. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ๒๕๑๕
๔๐. สรวาท. โลกของหนูแหวน. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช

เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองและสังคมของไทย ในช่วงศตวรรษของการเขียนและการเผยแพร่หนังสือดียุคใหม่

- พ.ศ. ๒๓๕๘ ผู้นำสยาม (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ต้องจำใจยอมลงนามในสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ และต่อมากับประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ให้ประเทศเหล่านั้นมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสยาม และยกเลิกการค้าผูกขาดของพระมหากษัตริย์, เก็บภาษีสินค้าเข้า-ออก ได้ไม่เกินจากที่ประเทศมหาอำนาจกำหนด เป็นจุดที่สำคัญของการเปิดประเทศเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก
- พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. ๒๔๑๑ เริ่มเลิกทาสและเลิกหมดในปี ๒๔๔๘ แรงแงานไพร่สลายตัวไปเปลี่ยนเป็นระบบการเก็บภาษีรัชูปกาลและการเกณฑ์ทหารแบบสมัยใหม่
- พ.ศ. ๒๔๑๔ ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาไทยเป็นแห่งแรก
- พ.ศ. ๒๔๒๓ เจ้านายและขุนนาง ๑๑ ท่านที่ไปศึกษาและทำงานในยุโรปร่วมกันเสนอ"คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน รศ.๑๐๓" ให้มีรัฐธรรมนูญ คณะรัฐมนตรีและมีการกระจายอำนาจการเมืองการปกครอง แต่รัชกาลที่ ๕ ทรงเห็นว่าควรจะปฏิรูปการปกครองรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเพิ่มมากขึ้น
- พ.ศ. ๒๔๓๕ มีการปฏิรูปการปกครองประเทศสยาม ที่ทำให้มีการรวมอำนาจจากท้องถิ่นเข้าสู่ศูนย์กลาง และทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงกลายเป็นพระมหากษัตริย์สยามที่มีพระราชอำนาจสูงสุดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชอย่างแท้จริง, มีการตั้งกระทรวงธรรมการ(ศึกษาธิการ) และกระทรวงสมัยใหม่อื่น ๆ
- พ.ศ. ๒๔๓๖(รศ.๑๑๒) เรือปืนของฝรั่งเศสได้บุกเข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา บีบบังคับให้สยามยอมสละอำนาจของตนเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง(ลาวและบางส่วนของกัมพูชา)

- พ.ศ. ๒๔๔๐ ตั้งโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เริ่มมีทุนเล่าเรียนหลวง ส่งลูกคน
สามัญที่เรียนเก่งไปศึกษาต่อต่างประเทศ
- พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. ๒๔๕๔ (รศ.๑๓๐) นายทหารหนุ่ม ๕๑ คนวางแผนที่ยึดอำนาจเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง
เป็นระบอบประชาธิปไตย แต่แผนรั่วไหลถูกรัฐบาลจับได้เสียก่อน
(เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่ ดร.ขุนยัคเซิน ปฏิวัติประชาธิปไตยใน
จีนเป็นผลสำเร็จประมาณ ๔ เดือน) เรียกว่ากบฏ ร.ศ. ๑๓๐
- พ.ศ. ๒๔๕๗ ออกพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งวรรณคดีสโมสร
- พ.ศ. ๒๔๕๙ ก. ประกาศสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ของพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๔๖๐
ข. สยามสนับสนุนฝ่ายสัมพันธมิตรและส่งทหารเข้าร่วมรบในสงครามโลก
ครั้งที่ ๑
ค. พรราชบัญญัติการศึกษาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระเจ้าชาร์
- พ.ศ. ๒๔๖๒ เกิดปัญหาข้าวขาดแคลนแพง รัฐบาลต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ และงบประมาณขาดดุลงดช่วงปี ๒๔๖๒-๒๔๖๔
- พ.ศ. ๒๔๖๔ ออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ ให้เด็กชายหญิงอายุ ๗-๑๔ ปี
ต้องเข้าเรียนโรงเรียนประถม แต่การบังคับใช้มีผลไม่ทั่วถึง
- พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์
- พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๕ สยามเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นกระแสทั่วโลก รัฐบาลต้องลด
งบประมาณรายจ่ายพร้อมกับตัดข้าราชการบางส่วนออก
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ คณะราษฎรยึดอำนาจ เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญา

สิทธิราชย์ เป็นระบอบประชาธิปไตยเป็นผลสำเร็จ และประนีประนอมกับฝ่ายเจ้า โดยมอบหมายให้พระยามโนปกรณนิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี

- ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ คณะราษฎร ทำรัฐประหารครั้งที่ ๒ ให้พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี
- พ.ศ. ๒๔๗๖ พระองค์เจ้าบรมเดชและนายทหารกลุ่มหนึ่ง พยายามยึดอำนาจจากรัฐบาลคณะราษฎร แต่ผู้กำลังของรัฐบาลไม่ได้
- พ.ศ. ๒๔๗๗ ตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เป็นมหาวิทยาลัยเปิดที่รับผู้ทำงานแล้วเข้าเรียน เป็นการเปิดโอกาสให้คนทั่วไปได้เรียนวิทยาลัยอย่างกว้างขวาง เปิดปีแรกมีคนสมัคร ๗ พันกว่าคน เทียบกับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งตั้งมาก่อน ๑๘ ปี มีนิสิตทั้งมหาวิทยาลัยในขณะนั้นเพียง ๔๐๐-๕๐๐ คน
- พ.ศ. ๒๔๗๘ (ปฏิทินเก่าคือ ๒ มีนาคม ๒๔๗๗) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงครองราชย์ แต่เนื่องจากยังทรงพระเยาว์(พระชนมายุ ๘ พรรษา) และกำลังทรงศึกษาอยู่ในสวิสเซอร์แลนด์ จึงมีการตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
- พ.ศ. ๒๔๘๑ พระยาพหลพลพยุหเสนา ยุบสภา ให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ หลังการเลือกตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนา ปฏิเสธตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นายพลตรีหลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีกลาโหม ก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยยังคงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก และต่อมาคือ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดควบคู่ไปด้วย
- พ.ศ. ๒๔๘๒ เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในยุโรป
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๒ เปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย กำหนดวันที่ ๒๔ มิถุนายน เป็นวันชาติ

- พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๔ รัฐบาลจอมพล ป. ดำเนินนโยบายลัทธิชาตินิยม-ทหาร รุกเข้าไปยึดดินแดนในลาวและกัมพูชา ส่วนที่เคยเสียให้ฝรั่งเศสไปกลับคืนมา นโยบายสร้างมาตรฐานทางวัฒนธรรมและภาษาไทยแบบที่จอมพล ป. และที่ปรึกษาเห็นเหมาะสม ทำให้นักเขียนบางคน เช่น มอญ ชูพินิจ หยุดเขียน
- ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นยกพลเข้าประเทศไทย มีการต่อสู้กันประปราย และยุติลงเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. "ยินยอมให้ทหารญี่ปุ่นผ่านแดน" และต่อมาก็ได้ร่วมมือกับญี่ปุ่นโดยการประกาศสงครามกับฝ่ายอังกฤษและสหรัฐ ในเดือนต่อมา นายปรีดี พนมยงค์ ซึ่งถูกโยกย้ายจากตำแหน่งรัฐมนตรีไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งขบวนการใต้ดินเสรีไทย เตรียมต่อต้านญี่ปุ่น
- ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๗ จอมพล ป. ถูกเสียงส่วนใหญ่ในสภาลงมติไม่เห็นด้วยกับพระราชกำหนดระเบียบราชการบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ และการจัดสร้างพุทธมณฑล ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (และอีก ๑ เดือนต่อมาก็ถูกปลดจากตำแหน่ง ผู้บัญชาการทหารสูงสุด) นายควง อภัยวงศ์ ได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๘ ญี่ปุ่นยอมจำนนอย่างไม่มีเงื่อนไข ภายหลังการถูกทิ้งระเบิดปรมาณู ๒ ลูก ที่เมืองฮิโรชิมา และนางาซากิ ในวันที่ ๖ สิงหาคม และ ๙ สิงหาคม ตามลำดับ
- ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ สิ้นสุดภาวะสงคราม เมื่อนายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกาศสันติภาพ มีความพยายามที่จะปรองดองกับฝ่ายกษัตริย์นิยม โดยการนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองสมัยกบฏบวรเดช หลายคนออกมาเขียนหนังสือและตั้งพรรคการเมืองแนวจารีตนิยม
- ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๘ นายควง ลาออกจากนายกรัฐมนตรี นายทวี บุณยเกตุเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นรัฐบาลรักษาการ
- ๑๗ กันยายน ๒๔๘๘ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำสหรัฐ ผู้ประสานงาน

เสรีไทยฝ่ายสหรัฐ เดินทางกลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อทำหน้าที่เจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตร ไทยต้องเสียดำปฏิมากรรมสงคราม ต้องคืนดินแดนในพม่าและมลายูที่ได้มาจากอังกฤษ ต้องส่งข้าวให้อังกฤษ เพื่อเลี้ยงอาณานิคมของอังกฤษ๑.๕ ล้านตัน(ตอนแรกตกลงให้เปล่า ภายหลังมีการเจรจาแก้ไขเป็นการขายให้ในราคาต่ำกว่าราคาตลาด)

- ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๘ รัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ขูบสภาเพื่อเตรียมให้มีการเลือกตั้งใหม่
- ๕ ธันวาคม ๒๔๘๘ รัชกาลที่ ๘ เสด็จกลับพระนคร ยกเลิกตำแหน่งผู้ว่าสำเร็จราชการ เนื่องจากรัชกาลที่ ๘ ทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว
- ๖ มกราคม ๒๔๘๙ เลือกตั้งใหม่ นายควง อภัยวงศ์ได้รับเสียงสนับสนุนให้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อยู่ได้เพียงเดือนครึ่งก็ต้องลาออก หลังจากแพ้คดีในสภาเรื่องพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชน นายปรีดี ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๘๙ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่แทนฉบับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๗๕ ซึ่งใช้มาเป็นเวลา ๑๔ ปี และมีบทบัญญัติเฉพาะกาลที่ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป
- ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ เกิดกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ ๘ เนื่องจากพระแสงปืน
- ๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๙ กระแสโจมตีรัฐบาลนายปรีดีจากพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นฝ่ายค้านทั้งในเรื่องชี้แจงกรณีสวรรคตไม่ชัดเจน และเรื่องการบริหารอื่น ๆ ทำให้นายปรีดีลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ กลุ่มสนับสนุนนายปรีดี เป็นนายกรัฐมนตรี
- ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ นายทหารที่คุ้มกำลังนำโดย พลโทผิน ชุณหะวัณ พันเอกกาจ กางสงคราม พันเอกเผ่า ศรียานนท์ พันเอกสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี ๒๔๘๘ และใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ๒๔๙๐ เชิญนายควง อภัยวงศ์ จาก

พรรคประชาธิปัตย์ มาเป็นนายกรัฐมนตรี นายปรีดี ลี้ภัยออกไปต่างประเทศ และนักการเมืองฝ่ายนายปรีดีถูกปราบปรามอย่างรุนแรง

- ๒๕ มกราคม ๒๔๙๑ มีการเลือกตั้งทั่วไป นักการเมืองฝ่ายจารีตนิยมและอำนาจนิยมได้คุมสภานายควงได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ
- ๘ เมษายน ๒๔๙๑ รัฐบาลนายควง ถูกทหารจีให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และทหารได้เชิญจอมพล ป. พิบูลสงคราม กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑ ตุลาคม ๒๔๙๑ กลุ่มเสนาริการทหารพยายามทำรัฐประหาร แต่ไม่สำเร็จ ("กบฏเสนาริการ")
- ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ กลุ่มสนับสนุนนายปรีดี ประกอบด้วยเสรีไทยและทหารเรือบางส่วน พยายามทำรัฐประหารแต่ไม่สำเร็จ ("กบฏวังหลวง")
- ๔ มีนาคม ๒๔๙๒ อดีตรัฐมนตรี ฝ่ายปรีดี พนมยงค์ ๔ คน ซึ่งถูกจับกุมคุมขังก่อนหน้านี้ ถูกฆ่าตายด้วยการยิงทิ้งอย่างทารุณ โดยรัฐบาลอ้างว่าผู้ก่อการร้ายมลายูพยายามแย่งตัว ในระยะเดียวกันนี้ก็มีกรกวาดล้างนักการเมืองฝ่ายนายปรีดีคนอื่น ๆ ด้วย
- ๑ ตุลาคม ๒๔๙๒ พรรคคอมมิวนิสต์จีนสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน
- ๒๕ มิถุนายน ๒๔๙๓ เกิดสงครามเกาหลีระหว่างเกาหลีเหนือและใต้ รัฐบาลไทยสนับสนุนสหรัฐและเกาหลีใต้ และลงนามรับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารจากสหรัฐ
- มิถุนายน ๒๔๙๔ นายทหารเรือระดับกลางกลุ่มหนึ่งพยายามทำรัฐประหารแต่ไม่สำเร็จ ("กบฏแมนฮัตตัน")
- ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ รัฐบาลจอมพล ป. ทำรัฐประหารเจียบ ตั้งคณะบริหารประเทศใหม่ยุบสภายกเลิกพรรคการเมือง ห้ามชุมนุมทางการเมือง

- ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๕ รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปใหม่ พรรคประชาธิปัตย์ไม่ส่งผู้สมัคร ผู้สมัครส่วนใหญ่ลงสมัครอิสระโดยรับเงินทุนอุดหนุนจากรัฐบาล รัฐบาลของคณะรัฐประหารจึงควบคุมสภาได้อย่างมั่นคงมากขึ้น
- ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ รัฐบาลจับกุมนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักการเมือง ประชาชน ในขบวนการเรียกร้องสันติภาพ และขบวนการกู้ชาติ ตลอดจนคนที่รัฐบาลระแวงว่าอยู่คนละฝ่าย ประมาณ ๑๐๐ กว่าคน รวมทั้งกุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา) อัสนีร์ พลจันทร์ (นายผี) เปลื้อง วรรณศรี สมักร บุราวาส ฯลฯ ("กบฏสันติภาพ")
- กันยายน ๒๔๙๘ รัฐบาลอนุญาตให้มีการตั้งพรรคการเมืองได้อีกครั้ง หลังจากห้ามไปตั้งแต่ปี ๒๔๙๔
- ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐ มีการเลือกตั้งทั่วไป มีพรรคการเมืองเข้าสมัครแข่งขันถึง ๒๓ พรรค ผลการเลือกตั้ง พรรคเสรีมนังคศิลาที่สนับสนุนรัฐบาลได้เสียงเกินกึ่งหนึ่ง พรรคประชาธิปัตย์ได้คะแนนรองลงไป ที่นักศึกษาประชาชนในกรุงเทพฯ เดินขบวนโจมตีว่า รัฐบาลทุจริตการเลือกตั้ง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหาร พยายามแสดงตนว่าไม่เกี่ยวข้องกับการช่วยพรรครัฐบาล และเปิดทางให้นิสิตนักศึกษาประชาชนเดินขบวนโดยดี จอมพล ป.ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ มีการจัดงานฉลองกิ่งพุทธรักษา และนิรโทษกรรมนักโทษการเมืองที่ถูกจับกรณีสันติภาพ
- ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐมนตรีกลาโหมและผู้บัญชาการทหาร ท่อรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาล จอมพลป. จอมพลป. หลบหนีข้ามพรมแดนไปลี้ภัยในกัมพูชา พลเอกเผ่า ศรียานนท์ มอบตัวและขอเดินทางไปลี้ภัยในสวิตเซอร์แลนด์
- ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ จอมพลสฤษดิ์รัฐประหารครั้งที่ ๒ โดยใช้คำว่า "การปฏิวัติ" ยกเลิกระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา ปิดหนังสือจับกุมคุมขังนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักการเมืองฝ่ายค้าน ด้วยข้อหาการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์นับร้อยคน รวมทั้งอุทธรณ์ พลกุล อิศรา อมันตกุล กรุณา กุศลาสัย จิตรภูมิศักดิ์ ฯลฯ (ส่วนใหญ่ถูกขังอยู่ราว ๔-๕ ปีจึงได้รับการปล่อยตัว)

- พ.ศ. ๒๕๐๓ ทีมที่ปรึกษานานาชาติโลก พิมพ์รายงาน"โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศไทย" เป็นคู่มือสำหรับการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ (๒๕๐๔-๕) และแผนฉบับต่อ ๆ มา เน้นการกู้เงินและให้ต่างชาติมาลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจไทย ให้เป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกเพิ่มมากขึ้น
- พ.ศ. ๒๕๐๖ จอมพลสฤษดิ์เสียชีวิตด้วยโรคภัยไข้เจ็บ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีในระบอบเผด็จการต่อ ทายาทจอมพลสฤษดิ์ซึ่งมีจำนวนมากฟ้องร้องเพื่อขอแบ่งปันทรัพย์สินซึ่งมีมูลค่าถึง ๒,๘๗๔ ล้านบาท ก่อให้เกิดกระแสวิจารณ์ว่าเป็นทรัพย์สินที่ได้มาจากการทุจริตในหน้าที่ จอมพลถนอมตั้งคณะกรรมการสอบสวนทรัพย์สินของรัฐ และยึดกลับคืนมาได้ประมาณ ๕๗๔ ล้านบาท
- พ.ศ. ๒๕๐๗ ก. กองทัพสหรัฐส่งเครื่องบินและทหารจำนวนมากมาประจำการในไทย เพื่อทำสงครามกับพรรคคอมมิวนิสต์ในเวียดนามและลาว
ข. พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยทำสงครามปฏิวัติ ด้วยการใช้อาวุธทำสงครามจรยุทธ์ต่อต้านรัฐบาลเผด็จการ
- พ.ศ. ๒๕๑๒ รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปตามรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๑๑ (ซึ่งใช้เวลาร่าง ๗-๘ ปี) ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคสหประชาไทยของจอมพลถนอม ได้รับเลือกตั้งมากที่สุด จอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป
- ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๔ จอมพลถนอมรัฐประหารตัวเอง ยุบรัฐสภา และพรรคการเมืองตั้งสภาปฏิวัติและออกคำสั่งคณะปฏิวัติต่าง ๆ ยกเลิกการใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. ๒๕๑๑ และนำธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งมีลักษณะเผด็จการมาใช้ โดยให้มีสถานิติบัญญัติแห่งชาติ จากการแต่งตั้งทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่
- ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นักศึกษาประชาชนหลายแสนคนที่ชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตยโดยสันติ และเรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวกลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญที่ถูก

จับกุมในสัปดาห์ก่อนหน้านั้น และให้นำรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยมาใช้ได้ครบถ้วนครั้งใหญ่ในวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๑๖ และในเช้าวันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ถูกเจ้าหน้าที่รัฐบาลปราบปรามอย่างรุนแรง นักศึกษาประชาชนจึงก่อการจลาจลเป็นการตอบโต้ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร พันเอกณรงค์ กิตติขจร ภายหลังถูกชนชั้นนำกลุ่มอื่นบีบให้ต้องเดินทางออกไปนอกประเทศ และมีการตั้งรัฐบาลพลเรือนรักษาการ โดยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ องคมนตรี เป็นนายกรัฐมนตรี

พ.ศ. ๒๕๑๖ ดำเนินการร่างและประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ มีการเลือกตั้งทั่วไป ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรคกิจสังคมได้เป็นนายกรัฐมนตรี ปี ๒๕๑๘ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้เป็นนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๙

๖ ตุลาคม ๒๕๑๙ นักศึกษาประชาชนชุมนุมที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพื่อคัดค้านการกลับคืนสู่ประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร หลังจากฝ่ายจารีตนิยม, กองกำลังทหาร และตำรวจตระเวนชายแดนส่วนหนึ่ง เปิดยุทธการสังหารหมู่กับผู้ชุมนุมเหล่านั้น ทหารนำโดยพลเรือตรีสังัด ชลชอยู่ ถือโอกาสรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ และจับกุมคุมขังนักศึกษาประชาชนมากกว่า ๓ พันคน ได้สั่งเผาหนังสือต้องห้าม และเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์อย่างเข้มงวด นักศึกษาประชาชนหลบภัยหนีเข้าป่าไปร่วมมือกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหลายพันคน

(ข้อมูลส่วนใหญ่ได้จาก ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ประวัติการเมืองไทย ดอกหญ้า ๒๕๓๘
รศ.พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ เล่ม ๑ โอเคียนสตอร์ ๒๕๓๕)

ประเภทบันเทิงคดี

ประชุมโคลงโลกนิติ

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๐ ฉบับหอประชุมแห่งชาติ กรมศิลปากร

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

(พ.ศ. ๒๓๓๖ - ๒๔๐๒)

โลกนิติ เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอนที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมากที่สุดเรื่องหนึ่ง เชื่อกันว่าสำนวนเก่าเป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในการรวบรวมตีพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรก ในปีพ.ศ. ๒๔๖๐ นั้น หอพระสมุดวชิรญาณ ได้ยืมโคลงโลกนิติฉบับพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร (พระยศขณะทรงพระนิพนธ์) ที่จารึกไว้ ณ พระเชตุพนวิมลมังคลาราม จำนวน ๔๐๘ บท เป็นสำนวนหลัก และมีการพิมพ์สำนวนเก่าที่ไม่ปรากฏใครแต่งในสมัยใด ลงเปรียบเทียบไว้ด้วย พร้อมกับหลักฐานที่มา เช่น คาถาภาษาบาลี หรือ สันสกฤตกำกับเท่าที่ รองอำมาตย์เอกหลวงญาณวิจิตร (สิทธิ โรจนานนท์) ผู้รวบรวมจะพยายามสืบค้นได้ ซึ่งไม่สมบูรณ์นัก

จากการศึกษาที่มาของโคลงโลกนิติ ที่ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร แห่งภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ศึกษาจากต้นฉบับตัวเขียนเลขที่ ๔๖ และ ๘๑ แผนกงานบริการเอกสารภาษาหนังสือโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งถือกันว่าเป็นฉบับหลวง และลำดับโคลงตามฉบับพิมพ์ ที่กรมศิลปากรมอบให้สำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคารจัดพิมพ์จำหน่ายในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ พบว่าประชุมโคลงโลกนิติ พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรนั้นมีที่มาจากที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นภาษาบาลี เช่น คัมภีร์โลกนิติ (โลกนิติปกรณ์) ธรรมนิติ ราชนิติ ธรรมบท ชาดก และที่เป็นภาษาสันสกฤต เช่น จาณักยศตกะ วยาการศตกะ และหิโตปเทศ ในจำนวนนี้มีมาจากคัมภีร์โลกนิติ มากที่สุด ประชุมโคลงชุดนี้จึงได้ชื่อว่า โคลงโลกนิติ¹

นอกจากนี้โคลงโลกนิตียังมีที่มาจากพระไตรปิฎกบ้าง จากชาดก หรือ นิทานไทยแต่โบราณด้วยการอุปมาอุปไมยบ้าง จากวรรณคดีเก่า ๆ บ้าง จากการสร้างสรรค์ของกวีเองบ้าง แต่ก็ มีบางบทที่ไม่ทราบที่มา และบางบทมีแต่คาถาบาลีไม่ทราบที่มาเหมือนกัน ซึ่งกวีผู้นิพนธ์อาจแต่งคาถาเองก็ได้

เนื้อหาของโคลงโลกนิตินั้น ถ้าจำแนกตามประเภทวรรณกรรม ก็จะอยู่ในกลุ่มวรรณกรรมประเภทคำสอน เพราะเกริ่นนำไม่กี่บทแล้วล้วนเป็นสุภาษิตสอนใจทั้งสิ้น เป็นการสอนง่าย ๆ ที่ผู้มี

¹ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร : โคลงโลกนิติ . การศึกษาที่มา สำนักพิมพ์แคว้นพวง กรุงเทพฯ พิมพ์ครั้งที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๓๔. ๑๔๔ หน้า

พื้นฐานนิสัยที่ดีอยู่แล้ว จะซึมซับรับไว้ได้ไม่ยากเลย นอกจากคนที่มีสัณดานหยาบกร้านหรือโง่เขลาทางภาษาเท่านั้นที่จะไม่เข้าใจ

กลวิธีแต่งโคลงโลกนิติแทบทุกบทพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ได้ทรงพระนิพนธ์ด้วยด้วยความระมัดระวังในฉันทลักษณ์จนเป็นแบบฉบับโคลง ๔ สุภาพได้ ไม่มีผิดตำแหน่งคำเอกคำโท และสัมผัสเลย แต่ละบทจะยกคาถาภาษาบาลี หรือสันสกฤตขึ้นมาก่อนให้ดูขลัง แล้วยกสำนวนเก่าที่ปรากฏมาก่อน อาจจะเป็นสำนวนตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาแสดงไว้ จากนั้นจึงเป็นพระนิพนธ์ของกรมพระยาเดชาดิศร เช่น

โคลงที่ ๓	ปุดิมจันท์ กุสกุเคน กุสาปี ปุติ วายนุติ	โย นโรอุปนยหติ เอว พาลูปเสวนา (โลกนิติ)
	๑ ปลาร้าหุ้มห่อด้วย คาดิคแปดหมื่นปลา คือคนผู้ดีหา ความชั่วปนป่านฟุ้ง	ใบคา กละคลุ้ง คบเพื่อน พาลนา เนื่องร้ายเสมอกัน (สำนวนเก่า)
	๑ ปลาร้าพันห่อด้วย ใบก็หมื่นควาปลา คือคนหมู่ไปหา ได้แต่ร้ายร้ายฟุ้ง	ใบคา กละคลุ้ง คบเพื่อน พาลนา เพื่องให้เสียพงศ์ (กรมพระยาเดชาฯ)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า บทพระนิพนธ์ จะอ่านง่ายชัดเจน เข้าใจได้ง่ายกว่า และถูกต้องตามฉันทลักษณ์ เช่นในบาทที่ ๓ ของสำนวนเก่า ตำแหน่งคำเอกในคำที่สาม คือ “ผู้” สำนวนเก่าใช้คำโท กรมสมเด็จพระเดชาฯ ทรงเปลี่ยนเป็นหมู่ซึ่งเป็นคำเอก ความไม่เสีย และเข้าใจง่ายด้วย

ในการแต่งเนื้อความของโคลงโลกนิติ แต่ละบทจะใช้วิธีการอุปมาอุปไมยทั้งสิ้น ก็จะยกอุปมาขึ้นตั้งสองหรือสามบาทแรกของโคลงแล้วอุปไมยด้วยบาทสุดท้าย เป็นการสรุปให้คิด หรือไม่ก็สอนตรง ๆ เลย

เช่น	ผลเคื่อเมื่อสุกไซ้รู้ ภายนอกแดงดูฉนั้น ภายในย่อมแมลงวัน ดุจดังคนใจร้าย	มีพรรณ ชาดปาย หนอนบ่อน นอกนั้นดูงาม (๕)
หรือ	ความรู้ผู้ปราชญ์นั้น	รักเรียน

ฝนทั้งเท่าเข็มเพ็ชร	ผ่ายหน้า
คนเกลียดเกลียดหน้าเวียน	วนจิต
กลอุทกในตระกร้า	เปี่ยมล้น ฤาณี (๒๓)

แต่ในส่วนที่เป็นโคลงกระทู้ชุดหนึ่งนั้น ก็เลือกกระทู้ที่เป็นคำพังเพยหรือสุภาษิต มาเป็น
ตัวตั้งแล้วขยายความเป็นโคลงอธิบายเป็นสุภาษิต เช่นเดียวกับ ตัวอย่าง

<u>อา</u> สาสุคสิ้นเรี่ยว	ร่างกาย
<u>ภัพ</u> และผลพวง	โหดเศร้า
<u>เหมือน</u> เพลิงคกสินธุ์สาย	สูญดับ ไปนา
<u>ปุ่น</u> ต่อขาดขอเคঁ	จิ้งจอกปุ่น (๓๘๕)

<u>ช้างสาร</u> หกสอกไซ้	เสียนา
<u>งูเห่า</u> กลายเป็นปลา	อย่าต้อง
<u>ข้าเก่า</u> เกิดแต่ดา	คนปู่ ก็ดี
<u>เมียรัก</u> อยู่ร่วมห้อง	อย่าไว้วางใจ (๓๘๘)

<u>ไปเห็นน้ำ</u> หน้าควน	ชวนกัน
<u>ตัดกระบอก</u> แบ่งปัน	ส่วนไซ้
<u>ไปเห็นรอก</u> อดขัน	มือแม่น
<u>ขึ้นหน้าไม้</u> ไว้ให้	หย่อนแท่เสียดาย (๔๐๐)

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพูดถึงเนื้อเรื่องในประชุมโคลงโลกนิติแล้ว ก็ไม่มีอะไรน่าสนใจไป
กว่าการประชุมคำสอน คนที่ไม่ค่อยสนใจกวีนิพนธ์ อาจจะรู้สึกลำบากใจ แต่คนที่ชอบ
อ่านกวีนิพนธ์จะชื่นชมซาบซึ้งทั้งรสความ รสคำ และรสอารมณ์ เพราะแต่ละคำที่ใช้มีอรรถรส มี
ชีวิต และมีวิญญาณแห่งถ้อยคำ ประเทืองทั้งปัญญาและอารมณ์

กระทรวงศึกษาธิการเคยคัดเลือกโคลงโลกนิติบางบท มาเป็นหนังสืออ่านกวีนิพนธ์สำหรับ
ชั้น ม. ๓ (ปัจจุบัน) อยู่ระยะหนึ่ง ให้นักเรียนวัยรุ่นได้อ่านเพื่อซึมซับคำสอนกว่า ๓๐ บท ก่อนที่จะ
ปรับเปลี่ยนหลักสูตรเป็นไม่สอนศีลธรรมในโรงเรียนในระยะต่อมา เด็ก ๆ ในสมัยนั้นจะซาบซึ้ง
และเข้าใจคำสอนเหล่านี้ นำไปเป็นอุดมคติประจำใจตนเอง ผู้เขียนเคยสัมภาษณ์นิสิตใหม่
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กลุ่มหนึ่งเมื่อ ๔๐ ปีมาแล้ว เมื่อถามถึงคติประจำใจ ร้อยละกว่า ๖๐ ของผู้
ตอบ นำโคลงโลกนิติที่ทำได้ มาเป็นคติประจำใจ จะขอยกตัวอย่างโคลงโลกนิติที่ได้รับคัดเลือก

จากกระทรวงศึกษาธิการสมัยนั้นมาให้พิจารณากันสัก ๑๐ บท ซึ่งมาจากพระนิพนธ์ของกรม
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระยา...

ขนุนสุกส้างแห้ง	สาขา
ภายนอกเห็นหนามหนา	หนั่นแท้
ภายในย่อมรสา	เอมโอส
สาธุชนนั้นแล	เลิศด้วยดวงใจ (๖)

นาคิมิพิชเพียง	สุริโย
เลียบท่าเคโ	แซมซ้ำ
พินน้อยหยิ่งโยโส	แมลงปอง
ชูแต่หางเองอ้า	อวดอ้างฤทธิ์ (๒๒)

หมาไค้ตัวร้ายขบ	บาทา
อย่าขบคอบต่อหมา	อย่าจึง
ทรชนชาติช่งทา	รุมโทษ
อย่าโกรธอย่าหน้าบึ้ง	คอยถ้อยถือความ (๒๘)

ห้ามเพลิงอย่าให้	มีควัน
ห้ามสุริยะแสงจันทร์	ส่องไซ้
ห้ามอายุให้หัน	คืนเล่า
ห้ามคั้งนี้ไว้ได้	จึงห้ามนิทา (๓๕)

ดินงูไซ้หาก	เห็นกัน
นมไก่ไก่สำคัญ	ไก่อู้
หมู่โจรต่อโจรหัน	เห็นเล่ห์ กันนา
เชิงปราชญ์ฉลาดกล่าวผู้	ปราชญ์รู้เชิงกัน (๔๘)

เว้นวิจารณ์ว่างเว้น	สดับฟัง
เว้นที่ถามอันยัง	ไปรู้
เว้นเล่าลิจิตสัง	เกดว่าง เว้นนา
เวנדั่งกล่าวว่าผู้	ปราชญ์ได้ฤมี (๕๔)

รู้�้อยว่ามากรู้	เรึงใจ
กลกบเกิดอยู่ใน	สระจ้อย
ไปเห็นชะเลไกล	กลางสมุทร
ชมว่าน้ำบ่อน้อย	มากล้าลึกเหลือ (๕๖)

เสียนสงวนศักดิ์ไว้	วงศ์หงส์
เสียดศักดิ์สู่ประสงค์	สิ่งรู้
เสียร์เร่งดำรง	ความสัตย์ ไว้เนา
เสียดสัตย์อย่าเสียดสู้	ชีพม้วยมรณา (๖๘)

พระสมุทรสุดลึกสั้น	คณนา
สายคิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้ไร	ยากแท้หยั่งถึง (๗๖)

ให้ท่านท่านจักให้	ตอบสนอง
นบท่านท่านจักปอง	นอบไหว้
รักท่านท่านควรครอง	ความรัก เรานา
สามสิ่งนี้เว้นไว้	แต่ผู้ทรชน (๘๘)

สำหรับ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ผู้ทรงนิพนธ์โคลงโลกนิติชุดนี้ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายมั่ง เป็นโอรสองค์ที่ ๑๕ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ดำรงพระยศเป็น กรมสมเด็จพระเดชาดิศร ในรัชกาลที่ ๓ นิพนธ์โคลงจารึก ณ วัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๔ ได้รับสถาปนาเป็น สมเด็จพระกรมพระยาเดชาดิศร ในรัชกาลที่ ๔ ได้เคยกำกับกรมพระอาลักษณ์ในรัชกาลที่ ๒ ด้วยเรื่องอื่น ๆ ที่ทรงนิพนธ์มีคำฉันท์กล่อมพระเสวตกาพย์ดุษฎีสังเวย นิราศไปทัพบกเมืองเวียงจันทน์ คำโคลงบางเรื่อง

โลกนิติคำโคลง นับเป็นเรื่องเอกของพระองค์ ดังได้กล่าวแล้วว่า รัชกุมเข้าใจง่ายทุกบท แสดงว่าผู้นิพนธ์เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในการแต่งโคลงโลกนิติ ตามความหมายก็คือ ระเบียบแบบแผนของโลก เป็นความรู้สึคนึกคิดที่ฝังในจิตใจมนุษย์ เป็นหลักในการดำรงชีวิตในโลกอย่างดียิ่งเรื่องหนึ่ง หลักในการดำรงชีวิตที่เด่น ๆ มีอาทิเช่น

จำสารลับลอกเกี้ยว	คืนสาร
จำนาคมนตร์โอฬาร	ผูกแท้
จำคนเพื่อใจหวาน	ต่างปลอก
จำโลกนี้มันแล้	แต่ด้วยไมตรี (๑๐๑)

คนใดคนหนึ่งผู้	ใจกรรจ
เกียดมาคนอนันต์	หนักแท้
ไปปานบุรุษอัน	ผจญจิต เองนา
เชิรท่านเียนขอแล้	ว่าผู้มีชัย (๑๐๕)

คนใดโง่พุดไอ้	อิงคัง
อวดอ้างกล้าอย่าฟัง	ลับปลี
หมาเห่าเล่าอย่าหวัง	จักขบ ไครนา
สองเหล่าเขาหมู่นี้	ชาติเชื้อเดียวกัน (๑๒๖)

โทษท่านผู้อื่นเพียง	เมลิ้งดา
ปองติฉินนินทา	ห่อนเว้น
โทษตนเท่าภูผา	หนักยิ่ง
ปองปิดคิच्छอนเร้น	เรื่องร้ายหายสูญ (๑๓๑)

ประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร

ประสูติ พ.ศ.๒๓๓๖ ทรงเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงกำกับทรงกรมอาลักษณ์ (กรมที่เกี่ยวกับการหนังสือ) ต่อมา สมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร รวบรวมโคลงโลกนิติ ซึ่งปราชญ์อินเดียแต่งไว้แต่โบราณมาชำระแก้ไขใหม่เพื่อจารึกลงในแผ่นดิน ไว้ ณ วัดพระเชตุพน กับเป็นงานชิ้นเอกของท่าน นอกจากนี้ยังทรงนิพนธ์โคลงนิราศเสด็จไปพักเวียงจันทน์ และคำฉันท์กล่อมพระโอรส

อำพล สุวรรณชาติ

ศรีทะนไนย

ศรีทะนไนยสำนวนกาพย์ สำนวนเก่าที่สุดที่ค้นพบพิมพ์เมื่อ พ.ศ.๒๕๐๑

เสภาเรื่องศรีทะนไนยเชียงเหมียง สำนวนแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔

ศรีทะนไนย เป็นชื่อที่ไม่ต้องการคำอธิบายขยายความมากนักสำหรับคนไทยเรา ผู้คนมักรู้จัก เคยฟัง หรือเคยอ่าน เรื่องศรีทะนไนยกันมาแล้วทั้งนั้น มักมีผู้กล่าวถึงศรีทะนไนยในแง่มุมที่ว่า เขาเป็นผู้มีปัญญา มีปฏิภาณไหวพริบดี และมีเล่ห์เหลี่ยม หรือฉลาดแกมโกงอยู่พอตัว ความนิยมชมชอบนิทานศรีทะนไนยก็ดี ความนิยมในบุคลิกของศรีทะนไนยก็ดี การที่นิทานถูกเล่าซ้ำและถูกดัดแปลงเสริมแต่งมากเหลือเกินในแง่มุมต่าง ๆ ก็ดี เป็นภาพสะท้อนกลับที่น่าสนใจยิ่งว่า คนไทยมีความนิยมชมชอบ มีความยอมรับ หรือมีความต้องใจอยู่กับบุคลิกภาพ ของ ศรีทะนไนยอยู่ไม่น้อย

เรื่องของศรีทะนไนย เป็นที่รู้จักกันอยู่ทั่วไป ว่าอ่านเพลิน ฟังสนุก นับเป็นนิทานพื้นบ้าน ที่ได้รับความนิยมสูงมากเรื่องหนึ่ง ต้นเค้าเรื่องเดิมของศรีทะนไนยจะมาจากไหน ใครเป็นผู้แต่งนั้นไม่อาจรู้ได้ เพราะเป็นเรื่องที่เล่าสืบทอดกันมาช้านาน ศรีทะนไนยในยุคหลังๆ มีการดัดแปลงแต่งเติมเสริมต่อกันเรื่อยมา เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัยยิ่งขึ้น อนึ่งแม้แต่ศรีทะนไนย ที่ปรากฏเป็นเรื่องราวอยู่ในท้องถิ่นต่างๆ ก็มีเรื่องราวต่างกันอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะที่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน คือ เชียงเหมียง ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกับศรีทะนไนยที่แพร่หลายในภาคเหนือและภาคอีสาน ก็แตกต่างกับ ศรีทะนไนย ฉบับที่แพร่หลายอยู่ในภาคกลางในสาระสำคัญมากทีเดียว

เรื่องโดยย่อของศรีทะนไนยนั้น เล่าได้ยากเอาการอยู่ เพราะไม่อาจยัดเอาสำนวนใดสำนวนหนึ่งว่าเป็นฉบับที่ถูกต้อง เนื่องจากว่ามีผู้เล่าเรื่องศรีทะนไนยไว้ ไม่ต่ำกว่า ๒๒ สำนวนเขียน ในหมู่บ้านทั่วไปนอกจากฟังจากนิทานเรื่องเล่าแล้ว อาจจะได้อ่านศรีทะนไนยจากนิทานของ พ.บางพลี ของ พ.ณ.ประมวลมารค ของ ประยูร พิศนาคะ วรวรรณ กาญจนานาคันท์ หรือของ คำหมาน คนใด เป็นต้น ถ้าย้อนขึ้นไปค้นดูศรีทะนไนยฉบับเก่าแก่สักหน่อย ก็เห็นจะนับได้สองฉบับซึ่งน่าจะเป็นแม่แบบของฉบับที่เล่าต่อกันมาคือ เสภาศรีทะนไนยเชียงเหมียง ซึ่งแต่งขึ้นตามนิทานที่เล่ากันอยู่ในมณฑลอูตร ในสมัยรัชกาลที่สี่ และศรีทะนไนยสำนวนกาพย์ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโรงพิมพ์หมอสุมิทธิ ซึ่งกล่าวว่า ศรีทะนไนยถือกำเนิดในกรุงศรีอยุธยา อีกฉบับหนึ่ง แต่ต้นฉบับ ศรีอยุธยา นั้นหาได้ยากจึงมีการนำมาพิมพ์ซ้ำเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ราชโกษาธิบดี ในพ.ศ.๒๕๐๑

ศรีทะนไนยเชียงเหมียง ซึ่งแพร่หลายอยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือนั้น มีเนื้อเรื่องโดยย่อว่า ในอดีตกาลนานมา พญาทวาทะครองเมืองทวาลี มีลูกสืบตระกูลคนหนึ่ง แต่ทว่านายว่า กุมารน้อยจะเลี้ยงยากนัก ด้วยเหตุนี้สมควรจะหาเด็กที่เกิดวันเวลาเดียวกัน มาเลี้ยงคู่กันไปเป็นการแก้เคล็ด

เด็กน้อยที่มีบุญ จะได้มาเป็นลูกเลี้ยงของพญา ก็คือเชียงเหมี้ยง ผู้เป็นลูกชานาสามัญชน เชียงเหมี้ยงเมื่อเติบโตขึ้นได้(ผญา)ปัญญามาจากการกินข้ออ้อย ๗ ลำที่ปลูกเสกจากป่าช้า

เมื่อลูกของพญาเจ้าเมืองขึ้นครองเมืองต่อจากพ่อแล้ว เชียงเหมี้ยงจึงกลายเป็นน้องของพญา ตลอดเวลาที่อยู่ในวังกับ พี่พญา ซึ่งเป็นพญาทวาละองค์ใหม่ เชียงเหมี้ยงเป็นเสมือนผู้ใกล้ชิด เชียงเหมี้ยงก็ได้ใช้สติปัญญาของเขา ทำให้พญารู้สึกสนุกครึกครื้น หรือบันเทิงใจอยู่ไม่น้อย คล้ายกับ เชียงเหมี้ยงเป็น คลกหลวง แต่หลายครั้ง เชียงเหมี้ยงเล่นแรง โดยไม่สนใจเขตแดนแห่งความเหมาะสม และบรรดาผู้ที่อยู่ใกล้ชิดต่างพากันโกรธเคือง หรือเอือมระอา ด้วยว่าการเล่นแรง ของเชียงเหมี้ยง ทุกครั้งมีจุดมุ่งหมายจะทำให้ผู้อื่นต้องเสียหน้า เสียรู้ และ เสียที อยู่เป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่เสียหน้าและเสียรู้อยู่เสมอก็คือตัวพญาเจ้าเมืองนั่นเอง

การแสดงออกทางสติปัญญาของเชียงเหมี้ยงนั้น มักสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการเล่นกับความจริงของโลกโดยพลิกเพลงเล่นคำ ตีโวหาร บิดผันความหมายหรือแบบแผนภาษาที่ใช้กันอยู่แบบหนึ่งให้เป็นไปในอีกแบบหนึ่ง เชียงเหมี้ยงนั้นรู้อยู่เต็มอกว่าคนทั่วไปในสังคม มีวิธีการสื่อสารกันแบบไหน และใช้แบบรูปภาษาอย่างไร ในสถานการณ์อะไร แต่เขาสามารถเล่นตลก พลิกความคาดหมายของผู้ฟัง โดยใช้คำหรือภาษาชุดเดียวกันนั้นไปในความหมายอื่น

ครั้งหนึ่งพวกพ่อค้าเมืองพนันกับเชียงเหมี้ยงว่าพวกตนสามารถ ข้ามคลองที่ขวางอยู่ได้ แต่ เชียงเหมี้ยงว่าไม่มีทาง ครั้นพ่อค้าเมืองลุลู่น้ำข้ามมาได้แล้ว เชียงเหมี้ยงกลับบอกว่าพ่อค้าไม่ได้ข้าม แต่ลุลู่น้ำว่ายมาต่างหาก ในที่สุดพ่อค้าเมืองต้องยอมแพยกเมืองให้เชียงเหมี้ยง สี่ห้าห้าบาท ตามคำตัดสินของพญา ซึ่งเชียงเหมี้ยงกลับตีความว่าหมายถึง ๔ ซ้า (ตะกร้า) กับอีก ๕ บาท ต่างหาก

เชียงเหมี้ยง เล่นตลกภาษากับพญา พญาให้พวกขุนนางไปหาผ้าชิ้นดินแด้ม ซึ่ง ดินแด้ม หมายถึงสวดลายที่ชายผ้าถุง แต่เชียงเหมี้ยงบอกว่าหาไม่ได้หรอก ใครเล่าจะเอา “ดิน” มาทำงานอย่างนั้นได้

ครั้นพญาบอกให้เชียงเหมี้ยงมาเผ้าแต่เช้าโดยให้ มาก่อนไก่ (หมายความว่าก่อนไก่ขัน) แต่ เชียงเหมี้ยงทำเอฉใจตีความหมาย มาก่อนไก่ ตามแบบของเขานั้นคือเขามาเมื่อเวลาสายโค้ง และลากเอาไก่ตามหลังมาด้วย

ครั้นพญาโกรธเชียงเหมี้ยงมากเข้า จึงไล่ตะเพิดไม่ให้เชียงเหมี้ยงมาให้เห็นหน้าอีกเลย เชียงเหมี้ยงก็มายืนเฝ้าอยู่ริมทางในวันหนึ่งพร้อมกับห่าน ก็น ให้แก่พญาแทนที่จะหันหน้า

พญาบอกแก่เชียงเหมี้ยงว่าหาก ยังไม่ กลับแผ่นดิน (หมายถึงเปลี่ยนกษัตริย์) ก็อย่าได้เห็นกันอีกเลย เชียงเหมี้ยงรองจนถึงฤดูกาลที่ชานาไถคราด เตรียมทำนา ก็มาเฝ้าพญา และบอกแก่พญาว่าบัดนี้แผ่นดินกลับแล้ว เพราะชานาต้องพลิกหน้าดินขึ้นเพื่อการไถหว่าน เล่นเอาพญาถึงกับอึ้งไป

ความฉลาดมีไหวพริบ แกมโกงของเชียงเหมี้ยงเช่นนี้ น่าจะถูกอกถูกใจคนไทยส่วนมาก เพราะคนไทยเป็นชนชาติที่ชอบการเล่นคำหรือการตีโวหารมาแต่ไหนแต่ไร ยิ่งการตีโวหารทำต่อ

กษัตริย์หรือสถาบันที่ชาวบ้านอยากจะได้สิทธิ์วิพากษ์วิจารณ์เป็นพื้นอยู่แล้วเช่นนี้ ก็ยังทำให้ศรี
ทะนนวนไชยกลายเป็น ทหารเอกในใจของคนไทยอยู่สืบมา

มองย้อนไปในอดีต เป็นสิ่งอันเข้าใจได้ดีทีเดียวว่า ปัญหาของเชียงใหม่ในการเล่นกับ
ภาษานี้ ไม่ใช่สิ่งที่ไม่มียากฐานที่มา ชนชาติไท-ลาว (บางที่อาจรวมชนกสิกรรมยุคแรกๆ ทั่วไป
ไว้ด้วย) ต่างก็มีความสามารถในการเล่นกับภาษาในหลายรูปแบบอยู่ก่อนแล้ว อาทิ เราจะเห็นได้
ว่า ฝน ของชาวอีสานก็ดี ปริศนาคำทายต่างๆ ของชาวบ้านภาคต่าง ๆ ก็ดี การเล่นกับภาษาคือ
กลบทอันแนบคายในเพลงพื้นบ้านก็ดี เป็นมรดกวัฒนธรรมซึ่งยังสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

ศรีทะนนวนไชยเชียงใหม่เองก็เป็นผลผลิตหรือภาพสะท้อนของวัฒนธรรมในการเล่นกับ
ความคิดและภาษาของคนไทยนั่นเอง คำถามห่าข้อที่เชียงใหม่ใช้ถามพระผู้บรมมาทาก่อนเพื่อลอง
ภูมิรู้ ว่า “ดั่งว่า ชาโต ครุขรา สิงคาวา และ เปะๆ ซ้อนๆ เปะๆ ขายหยาด คืออะไร” นั้น เชียงเหมียง
เฉลยว่า

ดั่งว่า คือ จวงช้าง (ดั่ง=จมูก/วา=๑วา)

ชาโต คือ คางคก (ชาโตเป็นคำลาว แปลว่า ขรุขระ คือ หนังกางคก)

ครุขรา คือ ภาชนะตักน้ำเก่า (ครุ=ภาชนะบรรจุน้ำ/ขรา=เก่า)

สิงคาวา คือ งูสิงยาวราวาหนึ่ง (สิง=งูชนิดหนึ่ง/คา=ประมาณ/วา=๑วา)

เปะๆ ซ้อนๆ เปะๆ ขายหยาด คือ ควายขี่ไปตามทางเดิน

(เปะๆ-ควายขี่ลงคิน/ขายหยาด=หยดกระจัดกระจาย)

ปริศนาคำทายของเชียงใหม่ก็เหมือนกับปริศนาคำทายพื้นบ้านทั่วไปที่เรารู้จักอย่างเช่น
ปริศนาคำทายของภาคเหนือ ข้างนอกขรุขระ ข้างในต๊ะตังโหน่ง ซึ่งหมายถึงขนุน แต้มแป้นเต้าหู้
เกลือ ไปเมืองเหนือก็ฮอด คือ เท้าของพวกเรา ตกบั้ง ก็คือ ลักษณะของตะวันตกคิน เป็นต้น

ถ้าการเล่นพลิกแพลงกับภาษาสะท้อนให้เห็นถึงความช่างสังเกต ความเอาใจใส่ต่อราย
ละเอียด และการปรากฏตัวของสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติและชีวิตต่างกรรมต่างวาระ เชียงเหมียงก็ได้
รวมเอาบุคลิกภาพเช่นนั้นไว้ในตัวของเขา จนสามารถนำเอาความรู้ ความเข้าใจเช่นนั้นมาเล่นพลิก
แพลงในสถานการณ์ต่างๆ ได้

เชียงใหม่ไม่ได้ใช้แต่ภาษาอย่างเดียว เป็นเครื่องมือในการแยกตัวของเขากออกมาเป็นคน
ประเภทพิเศษ กว่าผู้อื่น แต่เขามีความสามารถในการหยั่งรู้ความคิดของผู้คน รู้จักคิดวางแผนในสิ่ง
ที่ตนคิดไปได้ไม่ถึง ถนัดรู้เรื่อง หลุมปากคอก ที่ผู้คนมักจะมองผ่านไป เขาสนใจสภาพความเป็น
จริงของธรรมชาติ และรู้จักวิเคราะห์เหตุการณ์ที่เขาเผชิญอย่างมีชั้นเชิง หลังจากไตร่ตรองแล้ว
เชียงใหม่ก็ใช้วิธีการ กลับหัวเป็นหาง เสี้ย ในการจัดการปัญหานั้นๆ เมื่อพญาบอกเชียงใหม่
ว่า อยากจะได้ยากินข้าวแซบ เชียงเหมียงทำทีไปหาขยาปล่อยให้พญาอรอนหิว ทนไม่ไหวก็ต้องกิน
ข้าวเองโดยไม่ต้องกินยาขนานใด หรือเมื่อพญาสั่งให้ข้าราชการไปเล่นเป็นไก่ออกไป เชียงเหมียง

ก็เล่นเป็นไก่ตัวผู้ และบอกพญาว่าเป็นไปไม่ได้ที่ตัวผู้จะออกไป ดังนั้นตนจึงไม่ออกไป แต่ไล่ปล้ำไก่ตัวเมียแทน

การเล่นตลกพนันให้คนอื่นพ่ายแพ้ และเสียรู้โดยตัวเราไม่ต้องเสียทีแบบนี้ เป็นการเล่นกันด้วยปัญญา และเพราะว่า ปัญญา ที่เชิงเหมียงใช้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย และดูเหมือนเข้าถึงได้ง่าย จึงทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเรื่อง เชิงเหมียง อาจรู้สึกว่าคุณเองก็พอจะเข้าถึงสิ่งนั้นได้เหมือนกัน คล้ายๆกับที่คนไทยชอบเล่นปริศนาคำทาย เราชอบทายแม้จะทายไม่ถูก ก็เพราะว่าคำตอบของคำทายนั้นโดยมากมักเป็นสิ่งที่เรารู้แล้วแต่คิดไม่ถึงหรือลืมไป ลองนึกดูว่าถ้าเชิงเหมียงต้องแก้โจทย์อันยากและซับซ้อน มีหน้าซ้ำคำตอบที่เฉลยออกมายากหนักขึ้นไปอีก เราก็คงไม่นึกอยากจะเล่นทายปัญหานั้นเลย เพราะเรื่องแบบนั้นมีไว้สำหรับพวก นักปราชญ์ มากกว่า และถ้าเป็นนิทานของพวกปราชญ์ เชิงเหมียงคงจะนำเบื้อไปถนัดใจสำหรับคนธรรมดา

ตลกของเชิงเหมียงหลายตอนมักเล่นกับเรื่องจี๋ เรื่องเขี้ยว หรือ เรื่องคด เป็นต้น เช่นเมื่อพญาหลอกให้เชิงเหมียงกินแกงอีแร้ง เชิงเหมียงก็หลอกให้พญากินจี๋อีแร้ง เมื่อพญาบอกว่าอยากจะได้สิ่งของที่เชิงเหมียงนำมาถวายบ้าง เชิงเหมียงคดใส่หม้อมาถวายให้พญา และเมื่อพญาบอกให้พวกนางสนมพากันเย็บวรธาตุของเชิงเหมียงเมื่อเผาแล้ว เชิงเหมียงรู้แล้วจึงวางแผนล่วงหน้าให้ใช้ไม้ลังเผาศพของเขา เพื่อว่าถ้าไม้ลังจะได้กระเด็นขึ้น เป็นผลให้ต้องของสงวนพวกนางสนมจนฟกบวม เป็นการสั่งลา ตลกชนิดนี้เป็นตลกที่ถึงอกถึงใจ เป็นตลกธรรมดาสำหรับนิทานไทยโบราณ แต่ไหนแต่ไรมาในชีวิตจริงเรื่องเหล่านี้ไม่ใช่เรื่องสามัญ นิทานไทยเล่นกับเรื่อง จี๋ เขี้ยว หรือเรื่องเพศ อย่างเปิดเผยคล้ายกับการเล่นกับส่วน ต่ำ หรือส่วน ลึก ของมนุษย์ด้วยท่าทีปกติธรรมดา เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปแล้วต่างหาก เรื่องราวแบบนี้กลับเป็นของ สกปรก หรือ ต้องห้าม จนกระทั่งนิทานศรีพระนางไซยบางเล่มถึงกับตัดตอนตอนเหล่านี้ออก ทำให้เสียอรรถรสไปมาก

การใช้ปัญญาของเชิงเหมียง มีรสชาดกว่าคำสอนประเภทปริศนาคำทายหรือ ผญา และบทเพลงพื้นบ้าน ก็เพราะว่า เชิงเหมียง ใช้ปัญญาในบริบทที่ทำทาย นั่นคือใช้ปัญญากับคนชั้นสูงที่เป็นตัวแทนของสถาบัน เช่น กษัตริย์และพระสงฆ์ และยังก้าวไปถึงขั้นทำให้กษัตริย์ และพระสงฆ์กลายเป็นตัวตลกต้องขอมแพ้เขาอีกด้วย

แม้ว่ากษัตริย์ และพระสงฆ์จะเป็นสถาบันอันสูงส่งที่ชนชาติไท-ลาวยอมรับนับถือมาช้านาน แต่ก็มิใช่ว่า สถาบันจะเป็นสิ่งที่ขาวสะอาด นิทานเชิงเหมียงชี้ให้เห็นเรื่องราวอย่างธรรมดาของกษัตริย์และพระสงฆ์ที่มีรัก โลภ โกรธ หลง และเพราะเหตุที่เป็น นิทาน ไม่ใช่เรื่องจริง ผู้เล่าจึงมีสิทธิจะวิจารณ์หรือล้อเล่นกับความรัก โลภ โกรธ หลง เหล่านั้นโดยไม่มีความผิด นี่เป็นช่องระบายออกที่สังคมมิได้ให้แก่วิพากษ์วิจารณ์ผู้ที่มีอำนาจแผ่นดิน ผู้ที่คุ้นเคยกับนิทานพื้นบ้านล้านนาและล้านช้างจะสังเกตว่า ทั้งกษัตริย์และพระนั้นแหละที่จะถูกนำมาเป็นตัวละครที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากที่สุดในอันดับต้นๆ คำที่เป็นสถาบันอันมาจากนอกหมู่บ้าน

ศรีทนนไชยสำนวนกาพย์

ยังมีศรีทนนไชย ที่นิยมเล่ากันมาอีกแบบหรือแนวเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีเนื้อหาดำกับศรีทนนไชยเชียงเหมียงที่กล่าวมาข้างต้นอยู่ไม่น้อย ในท้องเรื่องระบุชัดเจนว่าศรีทนนไชยเป็นชาวศรีอยุธยา ปรากฏเป็นสำนวนเก่าแก่ที่พิมพ์เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ศรีทนนไชยสำนวนกาพย์ฉบับพิมพ์ครั้งแรกโดยโรงพิมพ์หมอสมิทธิ ในฉบับที่กล่าวนี้ ศรีทนนไชยถูกทำให้กลายเป็นบุคคลพิเศษ เพราะเขาไม่ใช่ลูกชวานอย่างเชียงเหมียง แต่เขาเป็นลูกขุนนางผู้ซึ่งต้องการจะมีลูกเหลื่อเกิน และเทวดาก็ได้มาถือกำเนิดเป็นตัวเขา ถึงตอนนี้ศรีทนนไชยก็กลายเป็นพระเอก ตามแบบวรรณคดีราชสำนักไป ชีวิตของศรีทนนไชยระหกระเหินมาก่อนที่จะได้เข้าวัง เริ่มตั้งแต่ศรีทนนไชยฆ่าท้องน้องของตนเองเพื่อชำระล้างให้สะอาดตามคำสั่งของมารดา เมื่อถูกจับจากเรือนไปอยู่กับยายแก่ขายขนมก็เอาขนมที่นั่นเททิ้งน้ำหมดตามคำสั่งของยายที่ให้ ขายเป็น เทน้ำเทท่า เรือออกไปจนได้ไปรับใช้หลวงนาย และหลวงนายทนความเกลอ่นของศรีทนนไชยไม่ไหว จึงนำตัวศรีทนนไชยถวายพระเจ้าเจษฎา ถึงตรงนี้ พญา ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงเจ้าหลวงของเชียงเหมียง กลายเป็น 'พระเจ้าแผ่นดิน' ไปแล้ว

ศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยา นั้นมีบทบาทตัวโกงรุนแรงกว่าเชียงเหมียงหลายเท่า ในขณะที่ศรีทนนไชย เชียงเหมียง ยังเล่นคลอกอยู่ในกรอบประเพณี และชุมชน ศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยาใช้ปัญญาในการเกาะเกาะรวน เอาใจเอาเปรียบ ไปจนถึงขูดรีด เพื่อประโยชน์แก่ฐานะและความสำเร็จของตนเอง และกระทำเอาแก่ทุกคนที่ขวางหน้า ไม่ใช่แค่กษัตริย์และพระสงฆ์ ซึ่งชุมชนก็ถือว่าเป็นส่วนนอกที่เข้ามาที่หลังชุมชนสถาปนาแล้ว

บทศรีทนนไชยมานั่ง “แขวนคอควาย” “บีบลูกอ้นทะของนาย” “เอาสารหนูให้ยายกิน” “ไล่ดีเมวรุกไปในที่ดินของชาวบ้านเพื่อเอาที่ท่าเมวคืนตาย” หลอกพ่นเพื่อจะได้ทรัพย์สินเงินทองของบรรดาข้าหลวง เหล่านี้ ทำให้ศรีทนนไชยมีบุคลิกใกล้ชิดเข้าไปสู่เป็นการแสดงออกถึงความเป็นคนชั่วมากขึ้นทุกที และเป็นการสะท้อนให้เห็นบริบทของสังคมที่ศรีทนนไชยอาศัยอยู่ว่ามีเขตแดนกว้างขวางมีชนชั้นอยู่หลากหลาย เป็นสังคมใหญ่ซึ่งผู้คนเริ่มจะหันไปใช้ไหวพริบฉลาดแกมโกงไปเพื่อการเอาเปรียบ ทำร้าย และเอาประโยชน์จากกันและกันเสียแล้ว จึงเห็นได้ว่าไหวพริบและความฉลาดแกมโกงนี้ เมื่อพ้นจากขีดความพอดีแล้วมันจะก้าวไปสู่อะไร

มีประเด็นที่น่าสนใจมากที่เดียวว่า เกือบครึ่งหนึ่งของศรีทนนไชยฉบับ ศรีอยุธยา นี้ เป็นเรื่องราวที่ ศรีทนนไชยใช้ปัญญาต่อสู้ประลองกับชนชาติอื่น ที่มาเกี่ยวข้องกับศรีอยุธยาด้วยเหตุต่างๆ เช่น กรณีแข่งขันนกพิสด์ได้ กรณีลังกาขอทำอยุธยาตอบปัญหาธรรม กรณีแข่งขันฝ่าฝืนกับชาวฝรั่งเศส กรณีมวยปล้ำ กรณีแข่งกันสร้างเจดีย์ กรณีแข่งดำน้ำให้นานที่สุด รวมไปถึงตอนศรีทนนไชยไปค้าสำเภาถึงเมืองจีน จนได้หลอกดูพระพักตร์ของพระเจ้าหน้าหมาเป็นผลสำเร็จ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าในทุกๆ กรณีการแข่งขันศรีทะนไนไชยเป็นฝ่ายชนะโดยง่าย โดยอาศัยเล่ห์เพทุบาย กล่าวในแง่นี้ ศรีทะนไนไชยได้ขยายบทบาทจากการล้อเลียนต่อสถาบันกษัตริย์ และสถาบันสงฆ์ไปเป็นการรักษาชาติบ้านเมืองเอาไว้จากการเสียทีและเสียหน้าแก่ชนชาติอื่น นิทานที่แต่งขึ้นในแนวนี้ตอบสนองต่อความรู้สึกของชนชาติเป็นอย่างดี ในสภาพที่ศรีอยุธยามีความสัมพันธ์กับหลายชนชาติในสมัยนั้น ถ้าคนไทยสมัยศรีอยุธยาจะมีความรู้สึกเปรียบเทียบระหว่างอารยธรรมของชาติตนว่ามีอะไรต่ำต้อยกว่าชาติอื่น ศรีทะนไนไชยก็ได้ช่วย “กู้หน้าไว้” ด้วยการใส่ ไหวพริบแกล้งโก่ง ว่าศรีอยุธยาเหนือกว่า ทั้งๆ ที่พระเจ้าเจษฎาเองทรงวิพากษ์วิจารณ์ทุกครั้งที่กรุงศรีอยุธยาจะไปสู้กับชาติอื่นได้อย่างไร ในเรื่องซึ่งศรีอยุธยาไม่ได้เคยสะสมความรู้มาก่อน

จะเห็นได้ว่าคนไทยสมัยศรีอยุธยาได้นำเอาบุคลิกของศรีทะนไนไชยมาปรับใช้อธิบายหาที่ยืนของตน เพื่อความสบายใจโดยผ่านนิทานพื้นบ้าน ซึ่งไกลออกไปจากการใช้ภูมิปัญญาของตนเองจริงๆ แบบเชิงเหมียวมก

สิ่งอันพึงพิจารณามีอยู่ว่า พื้นฐานวิธีคิดแบบศรีทะนไนไชยที่คนไทยนิยมชมชอบนี้ ได้สะท้อนให้เห็นด้วยหรือเปล่าว่าคนไทยพอใจที่จะได้ชัยชนะต่างๆ ที่ไม่อยู่ในฐานะที่จะสู้เขาได้ ชัยชนะแบบนี้จะมีอยู่ชั่วระยะหนึ่งของการแข่งขันดำเนินอยู่ แต่เมื่อการแข่งขันจบลงแล้ว นักที่พ่ายแพ้เจ็บแค้น ผัวพิเศษที่มีควันล่อยออกมา นักมวยปล้ำชั้นเลิศ นักดำน้ำที่อยู่ได้นานได้เป็นเวลานาน หรือนักสร้างเจดีย์ตัวจริงนั้น ก็ล้วนแต่เป็นของชาติอื่นหาใช่ของไทยเราไม่ เราอาจพอใจที่หลอกเขาได้หรือมี เหลี่ยม เหนือเขา แต่เราปฏิเสธไม่ได้ว่าคนที่เป็นผู้รู้หรือเก่งจริง คือ เขา ซึ่งเป็นชนชาติอื่นไม่ใช่เรา นี่คือเรื่องในนิทานที่จะสะท้อนหรือทวงถามความจริงต่อคนไทยยุคปัจจุบัน

ประเด็นที่น่าสงสัย เรื่องราวของศรีทะนไนไชยสำนวนกาพย์ฉบับศรีอยุธยา เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่มีการไปมาค้าขายติดต่อ เรื่องนิทานบางอย่างค่อนข้างสงสัยว่าจะเป็นวิธีการคิดหรือการเล่นแบบของคนไทยจริงไหม อย่างเช่นการแข่งขันผัวพิเศษ หรือการแข่งขันมวยปล้ำ ซึ่งเราไม่เคยรู้จักในสมัยดังกล่าว บางทีก็จะเป็นไปได้ว่าในท่ามกลางสังคมการค้า และมีการไปมาค้าขายอยู่ในหมู่พ่อค้าและมีพวกกุลิตี พวกชาวเรือ ก็จะมีการแลกเปลี่ยนสนทนากัน และนิทานของหลายชนชาติก็อาจจะถูกเล่าสู่กันฟัง การแลกเปลี่ยนนิทานกันเช่นนี้ ไม่ใช่มีแต่เฉพาะว่า นิทานแขก นิทานฝรั่งจะมีอิทธิพลต่อนิทานไทย นิทานไทยเองก็อาจไปมีอิทธิพลต่อนิทานของชาติอื่นได้เช่นเดียวกัน อย่างเช่นนิทานเรื่องผัวพิเศษของศรีทะนไนไชยนั้น มีโครงเรื่องแนวคล้ายเรื่อง *‘เสือไหมพระราช’* ซึ่งแต่งโดย ฮันส์ คริสเตียน แอนเดอร์สัน ชาวเดนมาร์ก ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงพ.ศ.๒๓๔๗-๒๔๑๕ มากทีเดียว เป็นต้น แต่นั่นก็ไม่ใช่ประเด็นที่จะสรุปได้ว่า เรานำต้นเค้ามาจากแอนเดอร์สัน หรือว่าแอนเดอร์สันได้ฟังเรื่องเล่านิทานประเภท *‘ผัวทิพย์’* ของคนไทยกันแน่ ที่แน่ๆ ก็คือศรีทะนไนไชยสำนวนกาพย์ฉบับศรีอยุธยาไม่ใช่ในนิทานพื้นบ้านของชาวบ้านอย่างเชิงเหมียวม แต่เป็นนิทานที่พัฒนาขึ้นมาแล้วในสังคมที่มีการติดต่อค้าขายกันอย่างกว้างขวาง

ในขณะที่นิทานเรื่องศรีธนไชยเชียงเหมี้ยงเป็นนิทานระดับท้องถิ่น และกล่าวได้ว่าเป็นนิทานที่มีกลิ่นอายพื้นบ้านจริงๆ นิทาน “ศรีธนไชย” ส่วนมากพ้องกับศรีอยุธยา เป็นนิทานที่สะท้อนสภาพของบุคคล และชีวิตสังคมเปิดที่มีการไปมาติดต่อกันอย่างกว้างขวาง นิทานเชียงเหมี้ยงได้สะท้อนให้เห็นมรดกวิถีคิดหรือปัญญาที่อิงแอบอยู่กับวัฒนธรรมแบบท้องถิ่นของชนชาติไท-ลาว ขณะที่นิทานศรีธนไชย “ศรีอยุธยา” เป็นการใช้ปัญญาและแสดงให้เห็นการพลิกแพลงอย่างสูง ซึ่งต้องประกอบเข้าด้วยเล่ห์เหลี่ยมกลโกง และการใช้อำนาจ รวมทั้งจิตใจอำมาตย์ พยาบาทจองเวร สมบัติ จันทรวงศ์ เสนอความเห็นไว้ในบทความ “ศรีธนไชย ความคิดเรื่องอำนาจ ปัญญา และความหมายทางการเมือง” พอสรุปได้ว่า ด้วยเหตุนี้เอง ศรีธนไชยฉบับศรีอยุธยาจึงเต็มไปด้วยการสอดแทรกเรื่องกรรมและ กฎแห่งกรรม เพื่อแก้ต่างให้แก่การทำความผิดของศรีธนไชยแทบจะทุกฝั้ว มิฉะนั้นก็เห็นจะปกป้อง “พระเอก” ของเราให้เป็น “พระเอก” อยู่ได้ยาก

พรพิไล เลิศวิชา

หนังสืออ้างอิง

สมบัติ จันทรวงศ์ บทความว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์ สำนักพิมพ์
คบไฟ ๒๕๔๐

นิราศหนองคาย

พิมพ์ครั้งแรก ๒๔๑๒ พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๕๑๖

นายทิม สุขยางค์ (หลวงพัฒนพงศ์ภักดี)

(พ.ศ. ๒๓๕๐-๒๔๕๘)

นิราศหนองคาย เป็นวรรณคดีที่ชื่อฉาวมา ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อมีการตีพิมพ์โฆษณา ในพ.ศ. ๒๔๑๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือได้ถูกสั่งให้เก็บทั้งหมดทั้งที่เขียนเล่มแล้ว และยังมีได้เขียนเล่ม ทรมี พระราชวินิจฉัยให้เผาเสียให้สิ้นหลังจากหนังสือออกวางจำหน่ายไม่กี่วัน ส่วนตัวผู้แต่งนิราศ คือ นายทิม สุขยางค์ หรือ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี ถูกโบย ๕๐ ที และพิพากษาจำคุก ๘ เดือน

ครั้งที่สองภายหลังเหตุการณ์เรียกร้องรัฐธรรมนูญ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๗๖ กระแสความตื่นตัวทางการเมืองและบรรยากาศประชาธิปไตยเบ่งบานหลังยุคมืดของอำนาจเผด็จการ สถานักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงได้จัดพิมพ์ นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสั่งเผา ซึ่งเป็นบทวิเคราะห์นิราศหนองคายของจิตร ภูมิศักดิ์ และได้พิมพ์นิราศหนองคาย ของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี ฉบับคัดทอนแก้ไขแล้วโดยกรมศิลปากรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ รวมไว้ด้วยท้ายเล่ม หนังสือเล่มนี้ก็เป็นข้อฮากันอีกครั้งหนึ่ง แต่ในอีก ๓ ปีต่อมาก็ถูกรัฐบาลเผด็จการประกาศให้เป็นหนังสือต้องห้ามภายหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๙

การที่ นิราศหนองคาย ถูกสั่งเผ่าย่อมเป็นสาเหตุให้ได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากผู้คน เพราะความลับมักเป็นที่กระหายใคร่รู้ แต่ผู้อ่านจะรู้สึกผิดหวังอยู่บ้าง เพราะข้อความอันเป็นความลับ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้หนังสือถูกสั่งเผา และตัวผู้เขียนถึงกับถูกโบย และติดคุกนั้น ได้ถูกคัดทอนออกเสียแล้วในการจัดพิมพ์ครั้งต่อๆ มา

แม้กระนั้น นิราศหนองคาย ฉบับพิมพ์โดยสถานักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงก็ยังคงเป็นวรรณคดีที่อ่านได้และน่าสนใจอยู่ ด้วยเหตุว่านิราศหนองคายมีเนื้อหาสาระแปลกกว่านิราศอื่นอยู่มาก อีกทั้งการวิจารณ์วรรณคดีของสิทธิ ศรีสยาม หรือ จิตร ภูมิศักดิ์ ผ่านการค้นคว้ามาอย่างดีและมีทัศนะอันเฉียบคม และสาว เอาประเด็น ความลับ ของนิราศออกมาให้ได้รู้กันได้กระจ่างพอควรทีเดียว

นิราศหนองคาย เป็นนิราศซึ่ง นายทิม สุขยางค์ หรือ หลวงพัฒนพงศ์ภักดี แต่งขึ้นขณะที่เขาอายุเพียง ๒๘ ปี นายทิมได้ทำหน้าที่เป็นทนายหน้าหอของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) โดยได้ติดตามเจ้าพระยามหินทรฯ แม่ทัพไปในกองทัพที่ยกไปหมายจะปราบฮ่อ ซึ่งเข้ามาก่อความอยู่ทางนครหลวงพระบาง อันยังเป็นประเทศราชของไทยอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕

ประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองอันเป็นมูลเหตุให้นิราศหนองคายถูกตั้งเผานี้ จิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายไว้ว่าเป็นความขัดแย้งทางอำนาจการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ฝ่ายของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้นำของตระกูลขุนนาท ที่กุมอำนาจทางทหาร การคลัง และการต่างประเทศอยู่ ขัดแย้งกับฝ่ายของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ผู้เป็นข้าหลวงเดิม และเป็นบุตรบุญธรรมของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงชูปเลียงไว้แต่เล็ก

เหตุแห่งความขัดแย้งระหว่างตระกูลขุนนาท กับฝ่ายเจ้าพระยามหินทรฯ นั้นคงจะมีพัฒนาการมาอยู่หลายประการ เฉพาะสำหรับในนิราศหนองคายนี้ ประเด็นความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับความเห็นไม่ตรงกันเรื่องการยกกองทัพไปปราบฮ่อ ฝ่ายผู้เป็นประธานการจัดทัพคือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็นไปทางหนึ่ง ฝ่ายแม่ทัพคือผู้รับบังคับบัญชา คือเจ้าพระยามหินทรฯ เห็นไปอีกทางหนึ่ง นายทิม สุขยางค์ ในฐานะที่เป็นข้าเก่าเด่นเลียง แต่ครั้งพ่อของเจ้าพระยามหินทรฯ ได้เข้าเป็นฝ่ายปกป้อง เลียงแทนเจ้าพระยามหินทรฯอย่างเต็มที่ ในคำทูลฟ้องของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์นั้นระบุนายละเอียดว่า นายทิมเอาพระนามสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาดัดแปลงสร้อยลงประกอบนิราศ นอกเหนือไปจากนี้นิราศหนองคายก็เตือนผู้บังคับการว่าไม่รู้จักฤดูกาลที่ควรไม่ควร กล่าวคือบัญชาให้กองทัพยกไปปราบฮ่อในฤดูฝน นอกจากนี้นิราศยังมีข้อความกระทบกระเทียบเปรียบเปรย กล่าวหาว่าผู้บังคับการขาดเมตตาจิต ขาดความกรุณาแก่ไพร่พลของกองทัพ และสุดท้ายมีข้อความหยาบคายคำผู้บังคับการอีกด้วย (นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกสังเวย, หน้า ๒๕-๓๑)

เมื่ออ่านคูนิราศหนองคายแล้ว เราจะได้พบข้อความอันแสดงนัยตามมูลฟ้องของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ อยู่บ้างเท่านั้น ด้วยเหตุว่าเนื้อหาอัน รุนแรง กว่านี้คงจะได้ถูกตัดทอนออกไปแล้ว อย่างไรก็ตามข้อวิเคราะห์ ของจิตร ภูมิศักดิ์ ได้ช่วยชี้ให้เห็นเป็นข้อๆ ว่า คำฟ้องน่าจะมีมูลอยู่อย่างไร และความในนิราศปรากฏเป็นจริงอยู่อย่างไร รวมความได้ว่านายทิม สุขยางค์ เขียนนิราศนี้โดยเจตนาจะด่าหานิติเตียนสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จริง

นิราศหนองคาย คงจะมีความหมายเป็นเพียงงานวรรณคดีที่กลุ่มอำนาจหนึ่งใช้กล่าวหาโจมตีอีกกลุ่มหนึ่งเท่านั้น หากว่าสาระของนิราศหนองคายมีอยู่แต่เพียงการวิจารณ์ กระทบกระเทียบต่อสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นสำคัญ แต่ในความเป็นจริงนิราศหนองคาย ยังมีสาระอย่างอื่นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง จิตร ภูมิศักดิ์กล่าวว่า นิราศหนองคาย“เป็นอาวุธทางวรรณคดีของพวกเขาชั้นกลางที่เริ่มก่อกำเนิดขึ้นใช้ต้านทานกับกรอบประเพณีอันอึดอัด และการปกครองรวมอำนาจของศักดินา ตลอดจนความถือราษฎรบังหลวงอันน่าพะโนวราชการ” (หน้า ๖๒)

นอกจากนี้ยังมีแง่มุมที่จิตร ภูมิศักดิ์ ไม่สนใจ แต่ผู้อ่านสมัยนี้อาจจะสนใจก็คือ นิราศหนองคาย เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ที่ช่วยให้เราเข้าใจความหมายของคำว่า การยกทัพ การเกณฑ์

ทัพ การพักผ่อน รวมทั้งเส้นทางระหว่างเดินทัพก็ช่วยให้เห็นสภาพบ้านเมืองไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี เพราะนายทิมได้เขียนไว้โดยละเอียดได้ภาพกระจ่าง

ความบรรยายของนิราศหนองคายระหว่างทางยกทัพจากกรุงเทพฯ ไปนครราชสีมาต่อไปยังพิมาย เมืองพุทไธสง แล้วเดินทางกลับมาทางคงพระยากลางกินเวลาถึง ๘ เดือนนั้น เป็นสำนวนนิราศที่ไม่มีจุดเด่นด้านศิลปะประการใดเป็นพิเศษอันควรกล่าวถึง เพราะว่าตัวนายทิมเอง ไม่ใช่เป็นผู้มีชื่อทางการกวี แต่เนื้อหาที่บรรยายไว้นั้นกลับมีอิทธิพลทำให้ผู้อ่านอาจจะลืมการชื่นชมท่วงทำนองกวีเสียชั่วคราว

ความเริ่มต้นจากเจ้าพระยามหินทรรับสนองพระบรมราชโองการเตรียมทัพไปปราบฮ่อเมืองหนองคาย จะช่วยให้คนรุ่นหลัง-ผู้อ่าน-ได้ทราบว่าการที่จะออกรบทัพจับศึกกันคราวหนึ่งๆ นั้นต้องมีการจัดพระยา พระหลวง ขุน ให้เป็นทัพปีกซ้ายปีกขวาและเป็นทัพหน้า ต้องมีการเกณฑ์เลขสมจกรรจ์ ต้องเกณฑ์ทาส พวกมุลานชนนั้นเล่าใช้ปัญญาซ่อนทาสไว้เสียจากการเกณฑ์ทัพ รวมทั้งว่ามีทรัพย์สินเงินทอง *ผู้จ้างคนแทนตัวกลัวไพร่* นั้นนิยมใช้เงินจ้างคนออกรบแทนตน พิธีการเคลื่อนพลที่นายทิมแต่งขึ้นมาเล่าในนิราศนั้น เป็นพิธีการอันสง่างามยิ่งใหญ่ว่าใครจะประสมประสานด้วยพิธีการทางโลกและทางธรรม เสียงโห่ร้องเอาชัยของทหารก็ก้องท้องน้ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมารับกองทัพอยู่ ณ พระตำหนักแพริมน้ำพร้อมเหล่าขุนนางเรือของกองทัพจะเคลื่อนเข้าเทียบ

นายทิมบันทึกไว้ด้วยว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานนาฬิกาทองคำ และสายสร้อยสามกษัตริย์ลงพระปรมาภิไธยแก่แม่ทัพ คุณเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดผูกพันระหว่างกษัตริย์กับขุนทหาร นำแปลกที่ขบวนเรือจะจอดให้ท่านเจ้าพระยามหินทรฯ ใหว่ ทักทายผู้ที่เคารพนับถือที่มาส่งขบวนเรือของกองทัพด้วย เป็นพิธีการเคลื่อนกองทัพออกศึกที่ไม่เคยอ่านที่ไหนมาก่อนเลย

กองทัพปราบฮ่อ เดินทางทั้งโดยทางเรือและทางบก ผ่านเมืองผ่านป่าวันแล้ววันเล่า เป็นเวลาไปกลับทั้งสิ้นถึง ๘ เดือน ในท่ามกลางสภาพเช่นนั้นเอง นิราศหนองคายได้แสดงให้เห็นภาพแห่งความลำบากยากแค้นอย่างแท้จริงของกองทหาร ซึ่งต้องทนต่อความหนาวเหน็บ ความหิวโหย ไข้ป่าและฝนหนัก ได้ซาบซึ้งถึงความสัมพันธ์ระหว่างนายทหารกับพลทหาร ระหว่างทางร่วมรบในชะตากรรมเดียวกัน

นายทิมได้ใช้โวหารกวีอย่างธรรมดาที่สุดสำหรับนิราศหนองคาย แต่กลับทำให้เกิดมนต์ลำนึกถึงกองทัพไทยในทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมาแต่อดีตซึ่งเคยผ่านสงครามกบฏชาติ ทำให้ได้เข้าใจว่าวีรบุรุษผู้ผ่านสงคราม ไม่ว่าจะเป็นมุลานชนหรือไพร่ ทาส ก็ล้วนแต่ ได้ผ่านความความยากลำบาก ความเสียสละ อดทน มาด้วยกันทั้งสิ้น

จิตร ภูมิศักดิ์ ถึงกับสรุปไว้ว่า “สำนวนที่เด่นที่สุดของนิราศหนองคายก็อยู่ในตอนพรรณนาถึงความยากลำบาก การผจญภัยวีรกรรมของพวกเขาไพร่นี้อย่าง” (หน้า ๘๖) แต่สำหรับข้าพเจ้าเองผู้

วิจารณ์ก็เห็นเพิ่มเติมว่าบรรดาเจ้านาย นายทหารทั้งหลายก็ผ่านยากลำบากไม่น้อยไปกว่าสักเท่าใดนัก

ดังจะยกความระหว่างเดินทัพผ่านป่าดงกับเมืองพิมายมาประกอบไว้ตอนหนึ่งดังนี้

"ที่ผืนแผ่นดินบางแห่งบ้างแดงล่ำ	บ้างก็ดำเหมือนแสรังแกลังมูสา
บางแห่งเหลืองสีข้าวดอกจำปา	พื้นสุธาบางแห่งขาวไม่ร้าวราน
ที่ในดงพงพุกย่นึกประหลาด	ด้วยอากาศคงร้ายหลายสถาน
บางแห่งร้อนบางแห่งเย็นเป็นวิการ	บ้างสะท้อนจับเท้าหนาวขึ้นมา
บ้างครันเนื้อตัวร้าวซึกหาวนอน	บ้างก็ร้อนวิบัติขคนาสา
บางแห่งวังเวียนหวัมมีดมัวดา	บ้างจับนาสิกให้ชักไอจาม
บ้างก็เหม็นขึ้นเขียวเหม็นเปรี้ยวบูด	ไม่อาจสูดด้วยว่าจิตนั้นคิดขาม
ด้วยอายแร่แต่ดินมักกินลาม	ตลอดตามสองข้างหนทางจร
อีกอายว่านอายยาในป่าซิด	ล้วนมีพิษขึ้นอยู่คู่สลอน
ครันต้องแสงสุริยาทิพากร	กำเรบริ้นด้วยพิษฤทธิวิกล
อายพื้นดินนำพาให้อาพาธ	วิปาสแรงกล้าเมื่อหน้าฝน
ตกแล้งหมาดขาดเหงื่อแห้งเหลือทน	จึงพาคนให้เป็นไข้ได้รำคาญ
คนเดินเท้าก้าวห่อมบ้างล้มลุก	ข้างเดินบุกห่อมล้วน่าสงสาร
เหล่าโคต่างล้าลุ่มอยู่ชมซาน	บ้างวายปราณกลิ้งตายเป็นหลายโค
ข้างบุกห่อมบ้างล้มด้วยเต็มล้า	ดูก็น่าสมเพชสังเวชโ
เจ้าของช้างเสียใจร้องไห้โ	ว่าพุทโธซื้อมาราคาแพง
ที่ช้างใหญ่ไม่สู้ล้ามาติดติด	พระอาทิตย์คล้อยบ่ายลงชายแสง
คนเดินเท้าอ่อนล้าระอาแรง	บ้างย่องแย่งเท้าพุปะทุพอง"

(หน้า ๒๑๖-๒๑๘)

ด้วยเหตุผลที่ว่านิราศที่เคยอ่านผ่านมาอาจเป็นนิราศแรมร้างจากรักไปชมเพลินไพร อาจเป็นนิราศนำเที่ยวสำราญใจ อาจเป็นนิราศแสดงจดหมายเหตุการณ์เดินทาง ยังไม่เคยมีนิราศทุกข์ร้อนของไพร่พลผู้ออกศึกสงครามดังนี้ นิราศหนองคายจึงถือได้ว่าเป็นวรรณคดีชิ้นพิเศษที่ แดกแถว ออกมาจากนิราศธรรมดาทั่วไป

ถ้าเช่นนั้นนิราศหนองคาย เป็นนิราศเชิดชูเกียรติยศ และความองอาจหาญกล้าของกองทัพ และไพร่พลหรือ เช่นนี้ก็เปล่าอีกเหมือนกัน เพราะนายทิม สุขยางค์ ไม่ใช่บุคคลประเภทนักเขียนรับใช้การเมือง นายทิมนั้นมีชีวิตอยู่ในหมู่เหล่ามูลนายระดับสูง แต่กลับมีจิตใจอย่างคนสามัญ ผู้ยอมรับในความเป็น คนธรรมดา นิราศหนองคายจึงบรรยายถึงความเหน็ดเหนื่อย เบื่อหน่าย ความอดทนา

ระอาใจ ความท้อถอยหมดกำลังใจ ตัวนายทิมเองออกตัวอยู่ชัดเจนว่าเขาไม่ใช่่นักรบ และไม่สนใจการรบ นายทิมเป็นศิลปิน มีจิตใจละเอียดอ่อน จึงมองไพร่พลอย่างสายตาของนักมนุษยธรรม เขาไม่เห็นความจำเป็นเลยว่าจะต้องวาดภาพวีรบุรุษสงครามจนเกินกว่าความจริงที่มีอยู่ เขาทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าการต้องฝ่าฟันความยากลำบากกว่าจะผ่านการยุทธ์หนึ่งๆ แต่นั่นแหละสงครามนั้นเองก็คือสิ่งที่ทหารผู้เป็นสามัญชนอยากจะหลีกเลี่ยง และอยากจะทำให้มันสิ้นสุดลงเสียที

ในตอนหนึ่งนายทิมเล่าความกระหายใคร่เลิกทัพกลับบ้านของทหารไว้ดังนี้

“ครั้นเดือนยี่แรมแปดค่ำมีกำหนด	ได้จางคัมคังไม่สงสัย
พอท้องตรามาถึงอีกหนึ่งใบ	พลไพร่บ่นเท็งเริงสำราญ
หมายใจว่าท้องตราให้หาคลับ	คนกองทัพปริศน์ประหม่อมแสนดี
ด้วยหนองคายวายศึกนี้ประมาณ	ไม่มีการคงหาทัพกลับนคร
เหล่าไพร่พลกองทัพมาคับคั่ง	อยากจะฟังท้องตราหน้าสลอน
เหมือนสัตว์นรกหมกไหม้ในไฟฟอน	ที่ร้อนรอนเหลือกำลังประทุทน
เหมือนเห็นพระมาลัยเสร็จเสด็จมา	ปรารถนาจะให้โปรดประ โยชน์ผล
สัตว์นรกวิ่งเข้ามาเจอน	เหมือนไพร่พลมาทัพที่คับใจ” (หน้า ๒๕๕-

๒๕๖)

(ท้องตรา หมายถึง คำสั่งจากเมืองหลวง)

การเดินทางของกองทัพจากเมืองหลวงได้ผ่านบ้านผ่านเมืองสำคัญๆ หลายเมืองเช่น อูรยุธา สระบุรี สีคิ้ว พิมาย โคราซ เป็นต้น ตลอดเส้นทางนี้ นายทิมเขียนนิราศอย่างเปิดเผยและตรงไปตรงมาโดยไม่ปิดบังว่าข้าราชการไม่ว่าในกองทัพหรือหัวเมืองเอารัดเอาเปรียบ รีดไถราษฎรหรือนอกราษฎร์บังหลวงกันด้วยวิธีไหนและอย่างไร ตัวอย่างเช่น พวกข้าราชการเมืองสีคิ้วอ้างอาญาทัพ เก็บข้าวสารจากประชาชนมาเปล่าๆ แล้วเอามาขายให้แก่กองทัพ และยังมีการรับสินบนในการเลี้ยงเกณฑ์หัว ควาย เป็นต้น ดังจะยกตัวอย่างข้อความที่ไม่น่าเชื่อว่านายทิมจะกล้าเขียนไว้ดังนี้

“ราษฎรที่มีช้าง โคต่างเกวียน	บ้างถูกเขียนด้วยนำช้าง โคต่างหนี
ราษฎรยบเงินบ้างเงินมี	เสียให้ที่กรมการผ่านผู้เกณฑ์
กรมการได้ทีดีใจหาย	ผู้จัดจ่ายหน้าแดงเป็นแสงเสน
ได้เงินทองของตระการกระชานกระเซ็น	ด้วยจัดเงินเคยล้อพอสบาย” (หน้า ๖๕)
จิตร ภูมิศักดิ์จึงได้สรุปเอาไว้ว่า	

“ในการยกทัพจากกรุงเทพฯ ไปปราบฮ่อ ณ เมืองหนองคายคราวนั้น ถ้ามีการประมุล การซื้อ การเกณฑ์กันครั้งใด เป็นต้องมีการ กั้น กั้นขนานใหญ่ทุกครั้ง” ไม่ต่างจากการคอร์รัปชั่นที่มีมาทุกยุคทุกสมัย (หน้า ๖๕)

นอกเหนือไปจากการฉ้อราษฎ์บังหลวงแล้ว นิราศหนองคายยังได้บันทึกเรื่องราวสารพันเปิดเผยให้รู้ว่ามีการใช้อำนาจตำแหน่งหน้าที่ ข่มขู่ กักขัง ข่มเหง ประชาชนในรูปแบบต่างๆ อีกด้วย

นิราศหนองคาย ความจริงเป็นนิราศเล่าเรื่องกองทัพเดินทางไปปราบฮ่อเมืองหนองคาย แต่ลงท้ายเรื่องกลับตาลปัตรว่า ฮ่อ ที่คอยก่อเรื่องก่อราวเป็นจระเขยอยู่บริเวณหลวงพระบางและแดนอีสานของไทยนี้ที่แท้ไม่รู้ว่าเป็นใคร หน้าตาเป็นอย่างไร หรือเป็นชนชาติไหนกันแน่ เพราะบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องถูกจับมาด้วยเหตุก่อการไม่สงบนั้น เมื่อสืบสวนเข้าแล้วก็มักกลายเป็นลาวบ้าง เป็นจีนบ้าง เป็นญวนบ้าง เป็นต้น บ้างก็ไม่รับว่าตนเป็นญวนเลยด้วยซ้ำไป ซึ่งก็ต้องแปลว่าเป็นลาว ตกลงเป็นใครกันแน่ที่สุดจะรู้ได้ หรือว่าเป็นการจับผิดตัวเสียแล้ว

นายทิม เขียนนิราศหนองคาย เหมือนกับผู้สื่อข่าวสารคดี และผู้สื่อข่าวการเมือง มารวมกันอยู่ในตัวเขาคนเดียว เขาเขียนบันทึกนิราศเกี่ยวกับอะไรทุกอย่างสำหรับเขาเองและสำหรับผู้อ่าน บางครั้งเขาบอกเล่าเรื่องสภาพภูมิศาสตร์ พืชพรรณไม้ในป่า ลมฟ้าอากาศ บางครั้งสนใจเรื่องการเมืองเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน อารมณ์และจิตใจของผู้คนในกองทัพ ความขัดแย้งทางความคิดระหว่างนายของเขากับผู้อื่น บางครั้งเล่าเรื่องความคิดและความเชื่อของตนเองในเรื่องต่างๆ ทำให้นิราศหนองคายเป็นหนังสือที่มีหลายรสชาติ หลายประสบการณ์ ดูไม่ใช่งานที่เขียนขึ้นเพื่อเอาใจนาย อย่างที่ถูกล้อว่าหาเลย

เมื่อนายทิมจะถูกกล่าวหาว่า เขาเขียนนิราศยกย่องเจ้าพระยามหินทรเลื้อเกิน จนเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ระบบและผู้คนที่หลายอื่นหมดสิ้น แต่เห็นจะต้องยอมรับว่านายทิมเขียนนิราศได้แบบเนียนดีจนทำให้เจ้าพระยามหินทรนี้ก็ดูเป็นบุคคลที่น่าสนใจคนหนึ่ง กล่าวคือดูเป็นแบบอย่างของนายทหาร ผู้ซึ่งรักใคร่เห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา จิตใจสัจย์ซื่อ ปฏิเสธการรับสินบาทคาดสินบน และมีเมตตาแก่ประชาชนทั่วไป สมควรที่บรรดาผู้นำทั้งหลายจะพิจารณาเป็นแบบอย่างแต่จิตร ภูมิศักดิ์นั้นเห็นจะไม่เชื่อเรื่องยกย่องกันซึ่งหน้าแบบนี้เลย เขาเขียนไว้ว่า

“นายทิมเปิดโปงวิพากษ์วิจารณ์ความไม่ดีงามของสังคมเจ้าขุนมูลนายไว้รอบทิศ เพียงเพื่อจะมาลงเอยด้วยการสรรเสริญเยินยอเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ผู้เป็นนายว่าเป็นคนดีที่สุดในโลกเท่านั้น”(หน้า ๖๓)

ผลงานชิ้นอื่นๆ ของนายทิม สุขยางค์ ส่วนมากเป็นบทละคร กลอน และโคลงเบ็ดเตล็ดต่างๆ เนื้อหามักนำมาจากเรื่องเก่าจำพวก พระอภัยมณี ราชธิดา ลักษณวงศ์ อาบู่หะชัน เป็นต้น งานของนายทิมที่เป็นบทละครมี ๑๗ เรื่อง และที่เป็นกลอนมี ๕ เรื่อง นอกเหนือไปจากนี้มียานกลอนและ โคลงเบ็ดเตล็ดอีกจำนวนหนึ่ง

นายทิม สุขยางค์ หลังจากถูกโบยและจำคุก ตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเขียนประกาศด้วยพระองค์เองใน ประกาศเรื่องฮ้ายทิมแต่งนิราศ แล้ว นายทิมก็ไม่มีผลงานวรรณคดีชนิดที่น่าตื่นตาตื่นใจอีกเลยในชีวิตของเขา

สามัคคีเภทคำฉันท์

พิมพ์ครั้งแรก ๒๔๕๐

จิต บุรทัต

(พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๘๕)

งานชิ้นเอกในชีวิตการประพันธ์ ของ จิต บุรทัต หนึ่งในกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น "มหาเศรษฐีแห่งศัพท์ภาษา" รวบรวมถ้อยคำจนสามารถนำไปใช้ได้อย่างงดงาม ให้ อารมณ์ และเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง จนเป็นแบบฉบับการแต่งฉันท์ให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือสืบไป

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นบทกวีนิทานสุภาษิต ว่าด้วย "โทษแห่งการแตกสามัคคี" ภายหลังได้รับการยกย่องเป็นตำราเรียนวรรณกรรมไทยที่สำคัญเล่มหนึ่งทั้งในอดีตและปัจจุบัน จิต บุรทัต แต่งเสร็จในราวเดือนสิงหาคม - ตุลาคม ปีพ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมา พระสันตศักดิ์อักษรสาร (สอก อักษรเคราะห์) บรรณาธิการสำนักงานหนังสือพิมพ์ไทย จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก จำนวน ๕๐๐ เล่ม ในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ และกระทรวงศึกษาธิการออกใบอนุญาตให้เป็นแบบเรียนใช้สอนในโรงเรียนได้ครั้งแรก ปีพ.ศ. ๒๔๖๑ นับเป็นกวีนิพนธ์เล่มสำคัญของระบบการศึกษาไทย ที่ใช้สอนมาเป็นเวลานาน มีจำนวนครั้งการตีพิมพ์มากที่สุดเล่มหนึ่ง

ขุนสุนทรภายิต (ถนอม เกษานนท์) นักการศึกษา ผู้เป็นครูภาษาไทยและวิชาเคมีสมัยนั้น ได้เสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการ ว่าหนังสือสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นหนังสือที่เหมาะสมกับเด็กนักเรียนทั้งในด้านชั้นเชิงการประพันธ์ ฉันท์ลักษณะ การใช้ภาษาได้สุนทรีย์รส และเนื้อหาที่สอนคุณธรรม ว่าด้วยความสามัคคี ดังนั้นเมื่อกระทรวงศึกษาธิการยอมรับและอนุญาต ก็ปรากฏว่ามีการพิมพ์ออกมา ๑,๐๐๐ เล่ม แต่กลับระบุว่าเป็นการพิมพ์ครั้งแรก (ทั้งที่ควรจะเป็น "การพิมพ์ครั้งที่ ๒")

ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๔๖๒ กระทรวงศึกษาธิการ พิจารณาเห็นว่า สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นแบบเรียนที่มีลักษณะสมควรจะใช้สอนในวิชากวีนิพนธ์ จึงประกาศทั่วไปว่า ให้ใช้เป็นแบบเรียนที่บังคับ และในการสอบไล่ชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ม. ๘) นั้น จะต้องใช้บทประพันธ์นี้ด้วย

ลักษณะเด่นของ สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นกวีที่มีความงดงาม ใช้ถ้อยคำอย่างละเมียดละไม โอ้อ้ออลังการในการใช้แบบแผนฉันท์ลักษณะของกาพย์และฉันท์ เช่น การใช้สัทพยางค์กวีพิตรฉันท์ แต่งบทไหว้ครู หรือการใช้มาลินีฉันท์ และสัทราฉันท์แต่งบทขริบขลัง การใช้กาพย์และฉันท์ลักษณะอื่น ๆ ที่ให้อารมณ์ความรู้สึกสอดคล้องกับเนื้อหาอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องน่าหวาดกลัว เกรี้ยวกราด ตกใจ ผาดโผน ลีลาอ่อนไหวโน้มนำใจ หรือเศร้าสลับเวท จนกล่าวได้ว่า เอกภาพของเนื้อหาและรูปแบบฉันท์ลักษณะใน สามัคคีเภทคำฉันท์นั้นแต่งได้ดียิ่ง ควรเป็นแบบอย่างในการศึกษาเรียนรู้

โดยเฉพาะด้านการใช้ถ้อยคำ สะท้อนให้เห็นความซ้ำของในเรื่องภาษาเป็นอย่างสูงอุดม ด้วยความรู้ด้านคำศัพท์ และสามารถพลิกแพลงใช้ได้สอดคล้องกับกฎข้อบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท ไม่ว่าจะใช้คำไทยให้อ่านออกเสียงครูลหุอย่างภาษาบาลี สันสกฤต หรือการผสมคำใหม่ที่มาจากการสมาสหรือสนธิตามหลักภาษาศาสตร์ หรือการแยกศัพท์ออกจากกัน หรือแผลงคำเมื่ออ่านแล้วยังสื่อความได้เข้าใจดังเดิม ตัวอย่าง เช่น

<u>โบราณกาลบรมะขัด</u>	<u>คิรัชชเกรียงไกร</u>
<u>ท้าวทรงพระนามะอภิไธ</u>	<u>ยะชชตะศัทรุ</u>
<u>ครอบครองมไหศุริยเอก</u>	<u>อภิเชกประสิทธิ์ภูว</u>
<u>อาณาปวัตติบริญ</u>	<u>รณะบรรพ์ประเพณี</u>
<u>แวนแคว้นมคธนครา</u>	<u>ชคฤห์ฐานบุรี</u>
<u>สืบราชวัตรวิทวี</u>	<u>ทศธรรมจรรยา</u>
<u>หรือในบทที่ว่า</u>	
<u>เนื่องแน่นขนัดอัสวพา</u>	<u>หนะชาติกฤษร</u>
<u>ชาญศึกสมรรถะสุสมร</u>	<u>ชยะเพิกิริภูณินท์</u>
<u>ความสุขก็แสนบรมสุข</u>	<u>และสนุกสนานอิน</u>
<u>ดีในไพฑูริยะบุริน</u>	<u>ทรวัดน์จรูญเรือง</u>
<u>กลางวันอนันตคณนา</u>	<u>นรคลาคระไลเนื่อง</u>
<u>กลางคืนมธุสวะประเทือง</u>	<u>คุริยศัพท์ะคิดสี่...</u>

คำ "สหัสวะ" หมายถึงมหรสพหรือการละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ ชิด บุรทัต อาศัยความซ้ำของภาษา แผลงมาจากคำว่า "มหรสพ" เพื่อให้ถูกต้องกับครูลหุตามฉันทลักษณ์ที่แท้จริง ซึ่งความสามารถทางภาษานี้ ช่วยให้ชิด บุรทัตแต่งฉันทแล้วอ่านเข้าใจง่ายกว่ากวีอื่น ๆ อีกหลายคน

ในด้านเนื้อหาสาระ ชิด บุรทัตนำเอาเค้าโครงจากคติธรรมอันมีอยู่ใน สุมังคลวิลาสินี อรรถกถา ติฆนิกาย มหาวรรค ซึ่ง พระสุกฤษณภรณ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์ ต่อมาทรงดำรงสมณศักดิ์เป็น สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดบวรนิเวศวิหาร) เรียบเรียงไว้ในหนังสือพิมพ์รายคาบ **ธรรมจักร**

หลักธรรมสำคัญของสามัคคีเภทคำฉันท์ สะท้อนให้เห็นถึงการแตกความสามัคคีกันระหว่างเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี เป็นสาเหตุนำไปสู่การเสียแคว้นวัชชีแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองแคว้นมคธ ทั้งที่แต่เดิมนั้น กษัตริย์ลิจฉวีทุกองค์ล้วนตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เรียกว่า "อปริหานิยธรรม" คือธรรมอันเป็นไปเพื่อเหตุแห่งความเจริญฝ่ายเดียว ผู้ปฏิบัติจักไม่เป็นไปในทางเสื่อม อันได้แก่

๑. เมื่อมีกิจใดเกิดขึ้น ก็ประชุมกันปรึกษาในกิจนั้น
๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันกระทำกิจอันควรทำ
๓. ถือมั่นตามขนบธรรมเนียมหรือประเพณีอันดีอันชอบที่มีอยู่ ไม่เลิกลอนหรือดัดแปลงเสียใหม่
๔. มีความเคารพยำเกรงผู้ที่อยู่ในฐานะเป็นผู้ใหญ่ ทั้งเชื่อถือกระทำตามด้อยคำบัญชาและคำแนะนำสั่งสอนของผู้เป็นใหญ่นั้น
๕. ไม่ประทุษร้ายข่มเหงบุตรและภริยาของกันและกันด้วยประการใด ๆ
๖. ไม่ลบหลู่คูหมิ่นต่อเจดีย์สถาน หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และการกระทำพิธีกรรม บวงสรวงก็กระทำตามควร
๗. อำนวยความคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ บรรดาที่มีอยู่ในแคว้นแคว้นวัชชี ให้เป็นสุขและปราศจากภัย

เนื่องเรื่องโดยย่อของ สามัคคีเภทคำฉันท์ มีว่า สมัยก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไม่นานนัก พระเจ้าอชาตศัตรูทรงครองราชสมบัติที่นครราชคฤห์ แคว้นมคธ พระองค์ทรงมีวัตรการพราหมณ์ ผู้ฉลาดและรอบรู้ศิลปศาสตร์ เป็นที่ปรึกษาราชกิจทั่วไป ขณะนั้นทรงปรารถนาจะแผ่พระราชอาณาเขตเข้าไปถึงแคว้นวัชชี แต่เกรงเกรงว่า มิอาจเอาชนะได้ด้วยการส่งกองทัพเข้ารุกราน เนื่องจากบรรดากษัตริย์ลิจฉวีมีความสามัคคีสูง และการปกครองอาณาประชาราษฎร์ด้วยธรรม อันนำความเจริญความเข้มแข็งมาสู่แคว้นวัชชี พระเจ้าอชาตศัตรูทรงหาวิธีเรื่องนี้เป็นการเฉพาะกับวัตรการพราหมณ์ จึงเห็นแจ้งในอุบายจะเอาชนะด้วยปัญญา

วันหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จออกว่าราชการ พร้อมพรั่งด้วยเสนาอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่ เมื่อเสร็จวาระเรื่องอื่น ๆ ลงแล้ว จึงตรัสในเชิงหาวิธีว่า หากพระองค์จะยกทัพไปปราบแคว้นวัชชี ใครจะเห็นคัดค้านประการใด

วัตรการพราหมณ์ฉวยโอกาสเหมาะแก่กับอุบายตนที่วางไว้ ก็กราบทูลท้วงว่า เห็นทีจะเอาชนะไม่ได้เลย เพราะกษัตริย์ลิจฉวีทุกองค์ล้วนผูกพันเป็นกัลยาณมิตรอย่างมั่นคง มีความสามารถในการศึก และกล้าหาญ อีกทั้งโลกจะติเตียน หากฝ่ายมคธจงใจประทุษร้ายรุกรานเมืองอื่น ขอให้ยับยั้งการทำศึกเอาไว้เพื่อความสงบของประชาราษฎร์

พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเสด็จแสดงพระอาการพิโรธหนัก ถึงขั้นรับสั่งจะให้ประหารชีวิตเสีย แต่ทรงเห็นว่าวัตรการพราหมณ์รับราชการมานาน จึงลดโทษการดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพครั้งนั้น เพียงแค่ลงพระราชอาญาเขียนตืออย่างแสนสาหัสจนสลบไสล ถูกโกนหัวประจานและเนรเทศออกไปจากแคว้นมคธ

ข่าววัตรการพราหมณ์เดินทางไปถึงนครเวสาลี เมืองหลวงของแคว้นวัชชี ทราบไปถึงพระกรรมของหมูกษัตริย์ลิจฉวี จึงรับสั่งให้เจ้าพนักงานตักตองสำคัญ เรียกประชุมราชสภาวา

ควรจะขับไล่หรือเลี้ยงเอาไว้ดี ในที่สุดที่ประชุมราชสภาลงมติให้นำเข้าเฝ้าเพื่อหยั่งท่าทีและฟังการมาก่อน

แต่หลังจากกษัตริย์ลิจฉวีทรงชักใช้ไล่เลี้ยงด้วยประการต่าง ๆ ก็หลงกลวิสัยการพราหมณ์ทรงรับไว้ทำราชการในตำแหน่งอำมาตย์ผู้พิจารณาพิพากษาคดี และตั้งเป็นครูฝึกสอนศิลปวิทยาแก่ราษฎรของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีด้วย จากนั้นต่อมา พราหมณ์เฒ่าก็ทำที่ปฏิบัติงานในหน้าที่อย่างดี ไม่มีสิ่งใดบกพร่อง จนหมูกษัตริย์ลิจฉวีไว้วางพระทัย

แผนการทำลายความสามัคคีได้เริ่มจากวิสัยการพราหมณ์ใช้กลอุบายให้บรรดาราชโอรส กษัตริย์ลิจฉวีระแวงกัน โดยเกลี้ยเชิญแต่ละองค์ไปพบเป็นการส่วนตัว แล้วถามปัญหาธรรมคำที่รู้ๆ กันอยู่ เมื่อองค์อื่นซักเรื่องราวว่าสนทนาอะไรกับอาจารย์บ้าง แม้ราชกุมารองค์นั้นจะตอบความจริง แต่ก็ไม่มีใครเชื่อถือ ก่อให้เกิดความระแวงและแตกร้างในบรรดาราชกุมาร กระทั่งลุกลามไปสู่กษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นพระราชบิดาทุกองค์ ทำให้ความสามัคคีค่อย ๆ เสื่อมลง จนกระทั่งไม่เข้าร่วมประชุมราชสภา หรือได้ยินเสียงกลองก็ไม่สนใจประชุม เมื่อมาถึงขั้นนี้วิสัยการพราหมณ์จึงลอบส่งข่าวไปให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพมาตีแคว้นวัชชีได้เป็นผลสำเร็จ

สามัคคีเภทคำฉันท์แต่งขึ้นจากเจตนารมณ์ของจิต บุรทัต ที่มุ่งสรรเสริญธรรมแห่งความสามัคคีเป็นแก่นของเรื่อง และหลักธรรมข้อนี้ไม่ล้าสมัย สามารถยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่หมู่ชนที่มีความพร้อมเพรียงกันพัฒนาสังคม หากนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง แม้ว่าปัจจุบันนี้ความรู้ด้านภาษาไทยของเยาวชนจะอ่อนลง จนยากจะเข้าถึงความลุ่มลึกและความงดงามของกวีนิพนธ์เรื่องนี้มากยิ่งขึ้นทุกที แต่สำหรับบุคคลที่ใส่ใจแต่งฉันท์ การศึกษาสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นแบบฉบับนั้น จักก่อให้เกิดคุณประโยชน์และทักษะได้ดีทีเดียว

ส่วนมูลเหตุที่ จิต บุรทัต แต่งสามัคคีเภทคำฉันท์นั้น นายเปลื้อง ณ นคร เขียนไว้ว่า มาจาก จิต บุรทัต ได้อ่าน "อิธราชคำฉันท์" ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ซึ่งมีพระราชนิพนธ์ได้กล่าวถึง "การพระราชทานวโรกาสแก่บรรดาผู้สนใจในทางประพันธ์ที่ได้แต่งหนังสือ เช่น เรื่องอิธราชคำฉันท์นั้นแล้ว และหากนำขึ้นน้อมเกล้าฯถวาย ก็จะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อทรงตรวจแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นด้วย" จิต บุรทัตจึงแต่งเรื่องนี้ ด้วยหวังเพื่อจะได้รับพระบรมราชานุญาตดังกล่าวแล้ว

ประกอบผู้ประพันธ์ได้อ่านนิทานสุภาษิตเรื่องหนึ่ง ลงในหนังสือออกประจำ ชื่อ **ธรรมจักษุ** บอกนามพระสุคุณคณาภรณ์ "เป็นผู้แปลและเรียบเรียงจากภาษาบาลี โดยนัยอันมาจาก สมังคลาวิสาสินีอรรถกถา ที่มณิกายมหารวด เห็นเป็นเรื่องดี เพราะมีคติธรรมและมีท่าทางเหมาะที่จะดำเนินบทประพันธ์เป็นเชิงกวีได้ จึงเริ่มลงมือแต่งโดยยืคคำแปลและเรียบเรียงในเรื่องนั้นเป็นหลัก แต่เมื่อเห็นว่าตรงไหนสะดวกที่จะแสดงเป็นกวีโวหาร ได้ก็คำริเพิ่มเติมและดัดแปลงแต่งไปตามความคิดเท่าที่สามารถจะกระทำให้ไพเราะสละสลวยได้"

ชิต บุรทัตแต่งสามัคคีเภทคำฉันท์สำเร็จ ขณะมีอายุเพียง ๒๓ ปี ต้นฉบับร่างเดิมมิได้นำขึ้นทูลเกล้าฯถวายเพื่อรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตามทูลคิดหวัง เพราะเกรงจะผิดพระราชนิยม ทั้งคิดว่าตนเองยังด้อยความสามารถด้วยเขาวัววัย แต่อย่างไรก็ดี กลอน โคลง ฉันท์ ซึ่งมีจำนวนมากมาขี้นที่ลงพิมพ์ในหนังสือต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เช่น ประตูนัใหม่ เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์ ศัพท์ไทย พิมพ์ไทย ศรีกรุง ไทยเขมม สมุทสาร โดยใช้นามแฝงว่า "เอกชน" "แมวคราว" "เจ้าเงาะ"

สมัยที่บวชเป็นสามเณรอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ผลงานที่ตีพิมพ์ในหนังสือประตูนัใหม่เป็นที่โปรดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และองค์สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณสมัยนั้น และที่โปรดมากได้แก่บทกวีที่แต่งเป็นกาพย์ ยอ พระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระปิยมหาราช จึงมีรับสั่งไปยังบรรณาธิการหนังสือประตูนัใหม่ อยากรู้จัก "เอกชน" คือใคร และขอให้ไปเฝ้าได้ทอดพระเนตร ก่อนสามเณรชิตทูลลา สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งว่า "เณรต้องเป็นจินตกรวีของรัชกาลที่ ๖ เสียวนะ"

ผลงานเกียรติยศชิ้นหนึ่งของสามเณรชิต ได้แก่ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอาราธนาให้แต่งฉันท์สมโภชพระมหาเศวตฉัตรในงานพระราชพิธีฉัตรมงคลรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๔ พร้อมด้วยกวีผู้มีเกียรติ อาทิ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก) พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

นอกจากนี้ สามเณรชิต ยังแต่งบทละครร้องให้คณะปราโมทย์ โดยใช้นามแฝงว่า "เจ้าเงาะ" (หมายความว่ายังเป็นเณรไม่ได้ถอดครุฑ) ตามคำอาราธนาของนายเล็ก (พระโสภณอักษรภักดี) เจ้าของคณะ ได้ค่าประพันธ์เรื่องละ ๕๐ บาทหรือ ๑๐๐ บาท

ส่วนผลงานอื่น ๆ ที่รวมพิมพ์เป็นเล่ม ได้แก่ วรรณกรรมของกวีเอก ชิต บุรทัต ฉบับบริษัท โอเดียนสโตร์ พ.ศ. ๒๔๙๔ กวีนิพนธ์บางเรื่องของชิต บุรทัต กรมศิลปากร รวบรวมจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๒๑ กรุงเทพฯคำฉันท์ ขุนสุนทรภายิต กับชิต บุรทัตร่วมประพันธ์และ วรรณกัม'ของชิต บุรทัต ("แมวคราว" "เจ้าเงาะ" "เอกชน" ฯลฯ) พิมพ์แจกในการปลงศพชิต บุรทัต ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันที่ ๑๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๕ วรรณกรรมที่แต่งค้างไว้ ๒ เรื่อง ได้แก่ คนอกตัณญ์คำฉันท์ กับธรรมบทสุภาษิตคำฉันท์ นำเสียดายที่ผลงานในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ มากมาย ยังไม่มีการรวบรวมมาพิมพ์เป็นเล่มได้ครบถ้วน

ประวัติชิต บุรทัต

ชิต บุรทัต เป็นบุตรของนายชู เปรี๊ยะ ๕ ประโยก มารดาชื่อปริก เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ การศึกษาในวัยเด็กได้รับการสอนภาษาไทยและบาลีเป็นมูลจากบิดามารดา พออายุสมควรก็เข้า

¹ สะกดตามอักษรไทยสมัยนั้น

เรียนที่โรงเรียนวัดราชบพิธฯ และวัดสุทัศนเทพวราราม กระทั่งปี ๒๔๔๘ สอบไล่ได้ชั้นประโยคมัธยมศึกษาเมื่ออายุได้ ๑๔ ปี แล้วบวชเป็นสามเณรที่วัดราชบพิธฯ อยู่ได้ ๒ พรรษา จึงลาสิกขาไปประกอบอาชีพอื่นในปี ๒๔๕๐ สองปีต่อมากลับบรรพชาเป็นสามเณรอีกที่วัดเทพศิรินทราวาส

ปีพ.ศ. ๒๔๕๑ ย้ายไปอยู่วัดบวรนิเวศ เป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สืบมาจนได้อุปสมบทเป็นภิกษุ พระองค์โปรดใช้ในหน้าที่เลขานุการ รับสั่งว่าไม่ยอมให้สึก จะเอาไว้ใช้ แต่ก็ต้องลาเพศบรรพชิตเมื่อถูกจับได้ว่าแอบดื่มสุราในปี ๒๔๕๔ และภายหลังเป็นกวีที่เสพสุราเป็นอาจิม

ขณะเป็นสามเณรได้เขียนบทกวีชิ้นแรกลงพิมพ์ในหนังสือประตูลิโป๊ว ใช้นามแฝงว่าเอกชนไม่นานนักก็มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในวงการประพันธ์ จึงหันไปเขียนบทละครร้องให้คณะปราโมทย์ ใช้นามแฝง "เจ้าเงาะ" และยังเขียนต่อหลังจากสึกออกมาแล้ว ปีพ.ศ. ๒๔๕๖ สมัครเข้าเป็นครูสังกัดกระทรวงธรรมการ แต่อยู่ได้ไม่นานก็ลาออกมาทำหนังสือรายเดือนศรีกรุง ก่อนไปรับหน้าที่แต่งภาพเป็นกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ คอลัมน์ "นิจกาทานุสรณ์" ในหนังสือพิมพ์ไทย และได้เลื่อนตำแหน่งเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ

ปีพ.ศ. ๒๔๕๘ แต่งกาพย์ปลุกใจส่งไปหนังสือสมุทสาร ของราชนาวิสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์ รัชกาลที่ ๖ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้อำนวยการ ทอดพระเนตรแล้วโปรดปรานมาก โปรดเกล้าฯ ให้รับลงพิมพ์ พร้อมกับรับสั่งให้ขอรูปผู้แต่งลงประกอบด้วย

วันหนึ่ง พระยารณกิจรักษา ผู้อำนวยการหนังสือพิมพ์ไทยเข้าเฝ้า ก็มีพระราชดำรัสถึงชิต บุรทัต ว่า "ให้มันขอนามสกุลมา" ข้าจะให้ได้รับพระราชทานนามสกุล "บุรทัต" เป็นมงคลนาม แทน "ชวางกูร" แต่นั่นมา

กวีเอกชิต บุรทัตแต่งงานกับสตรีชื่อ "จัน" ในปีพ.ศ. ๒๔๕๕ ครองคู่กันจนกระทั่ง ถึงแก่กรรม วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๘๕ ตลอดชีวิตของชิต บุรทัต สร้างผลงานไว้มากมาย ทั้งบทกวีประเภทสอคำ ชาดก คติคำสอน ชมธรรมชาติ และเบ็ดเตล็ด แต่เนื่องจากเจ้าของผลงานไม่ได้รวบรวมเอาไว้ บทกวีจึงสูญหายไปเป็นจำนวนมาก

พิทยา ว่องกุล

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๗

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

(พ.ศ. ๒๔๒๔ - ๒๔๖๘)

พระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา เป็นบทละครพูดคำฉันท์ ๕ องค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ วรรณคดีสโมสรได้ยกย่องไว้ในประกาศนียบัตร ซึ่งคณะกรรมการวรรณคดีสโมสรได้ทูลเกล้าฯ ถวายของคดียุทธพรราชนิพนธ์ ดังข้อความดังต่อไปนี้

“กรรมการวรรณคดีสโมสรประชุมพร้อมกัน ณ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ในคราวประชุมครั้งที่สาม เมื่อเสาร์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๗ ปรึกษาเห็นชอบพร้อมกันว่า หนังสือบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา หรือตำนานแห่งคอกกุหลาบ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อพ.ศ. ๒๔๖๖ และพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นหนังสือแต่งดี เพราะทรงพระราชดำริให้คำฉันท์เป็นละครพูด อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก ยังไม่เคยมีกวีคนใดได้พยายามแต่งมาแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง ในทางภาษาซึ่งประจบสอสมและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการตรวจ อันจางให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องประดี จะแต่งได้ แต่ด้วยพระปรีชาสามารถและสุตาญาณอันกว้างขวาง สมควรจะยกย่องตามพระราชบัญญัติแห่งวรรณคดีสโมสร จึงพร้อมกันทำประกาศนียบัตรฉบับนี้ ลงนามกรรมการ และประทับตราพระราชลัญจกรพระคณาสำหรับวรรณคดีสโมสรเป็นสำคัญ ทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อ ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๗”

อนึ่ง ในพระราชนิพนธ์นำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าความเป็นมาที่ทรงพระราชนิพนธ์นี้ไว้ ดังนี้

“ละครเรื่องนี้ไม่ใช่ได้เนื้อเรื่องหรือคัดตอนมาจากแห่งใด ๆ เลย, จึงขอบอกไว้ให้ผู้อ่านทราบเพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวค้นหาเรื่องนี้ในหนังสือโบราณใด ๆ. แก่นแห่งเรื่องนี้ ได้เคยมีติดอยู่ในใจของข้าพเจ้ามาช้านานแล้ว แต่เพราะเหตุต่าง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องแถลงในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ลงมือแต่งเรื่องนี้, จนมาเมื่อกลางปีพ.ศ. ๒๔๖๖, เมื่อได้บังเกิดมีเหตุบังคับให้ข้าพเจ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ เงียบ ๆ ข้าพเจ้าจึงได้หวนนึกถึงเรื่องนี้, เมื่อนึกถึงโครงเรื่องขึ้นได้แล้ว ได้เกิดมีปัญหาคือ จะให้นางในเรื่องนี้ถูกสาปเป็นดอกไม้อย่างใด มีผู้เห็นกันโดยมากกว่าควรให้เป็นดอกไม้กุหลาบ เพราะเป็นดอกไม้ที่คนทั้งโลกทุกชาติทุกภาษาว่างามและหอมชื่นใจยิ่งกว่าดอกไม้อย่างอื่น ๆ ฯลฯ”

“ก่อนที่จะได้ทราบว่าดอกกุหลาบเรียกว่าอย่างไรในภาษาสันสกฤตนั้น ข้าพเจ้าได้นึกไว้ว่าจะให้ชื่อนางเอกในเรื่องนี้ตามนามแห่งดอกไม้ แต่เมื่อได้ทราบแล้วว่า ดอกกุหลาบคือ “กุพฺษกะ” เลยต้องเปลี่ยนความคิด, เพราะถ้าแม้ว่าจะให้ชื่อนางว่า “กุพฺษกา” ก็จะกลายเป็นนางค่อมไป ข้าพเจ้าจึงค้นหาศัพท์ต่าง ๆ ที่พอจะใช้ได้เป็นนามสตรี ตกงเลือกเอา “มัทนา” จากศัพท์ “มทน” ซึ่งแปลว่า ความลุ่มหลงหรือความรัก พอเินในขณะที่คั่นนั้นเองก็ได้พบศัพท์ “มทนะพาธา” ซึ่งโมเนียร์ วิลเลียมส์ แปลไว้ว่า “the pain or disquietude of love” (“ความเจ็บหรือเดือดร้อนแห่งความรัก”) ซึ่งข้าพเจ้าได้ฉวยเอาทันที เพราะเหมาะกับลักษณะแห่งเรื่องทีเดียว เรื่องนี้จึงได้นามว่า “มัทนะพาธา” หรือ คำนานแห่งดอกกุหลาบ” ด้วยประการฉะนี้

(ในการคัดลอกทั้งข้อความที่กรรมการวรรณคดีสโมสรได้ทูลเกล้าฯถวายของคหบดีทรงพระราชนิพนธ์, พระราชนิพนธ์คำนำและคำฉันทบางตอน ได้รักษาตัวสะกดการันต์ให้คงไว้ตามต้นฉบับเดิมทุกประการ)

ตามคำสตุดีของกรรมการวรรณคดีสโมสร “มัทนะพาธา” เป็น “หนังสือแต่งดี” กล่าวคือในประการแรก ทรงใช้คำฉันทที่เป็นบทละครพูด “อันเป็นของแปลกในกระบวนวรรณคดีและแต่งได้โดยยาก” ความจริง ที่เรียกว่าของแปลกนี้ก็คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความคิดริเริ่ม เพราะทรงสร้างโครงเรื่องมัทนะพาธาโดยไม่เลียนแบบหรือเอาอย่างวรรณคดีเรื่องใดไม่ว่าจะของไทยหรือต่างประเทศ นี่เป็นคุณลักษณะที่เด่นประการแรกของมัทนะพาธา

บทละครคำฉันทเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงพิชรายอันเนื่องมาจากความรัก ตรงตามความหมายของชื่อเรื่องกล่าวคือ สุเทษณ์เทพผู้ทรงอุทานภาพหลงรักมัทนาเทพธิดา แต่มัทนาไม่รักตอบสุเทษณ์พิศหวังและโกรธ ถึงกับสาปมัทนาให้ไปเป็นดอกไม้ในโลกมนุษย์ เดือนหนึ่งเมื่อถึงวันเพ็ญจึงกลายร่างเป็นมนุษย์ที่สาวและสวยได้วันหนึ่ง ต่อเมื่อใดได้พบรัก โดยมีความรักกับบุรุษเพศ จึงจะเป็นมนุษย์ตลอดไป

มายาวัน	“ทเวอันไม้งามสรรพ	มีลักษณะดั่งกับ	พระองค์ดำรงสนันมี
	ในนันทะโนทยานศรี	องค์พระศจี	ธโปรคเป็นยอดมาลา
	เห็นมีแต่ในฟากฟ้า	ในแดนคนหา	ไม้นี้มิได้แห่งไหน”

แล้วมายาวันก็ได้ชี้แจงถึงดอกไม้ซึ่งมีนามว่ากุพฺษกะ

“ไม้เรียกพะกาคุพ	ชะกะสีอรุณแสง
ปานแก้มแฉล้มแดง	ครุณี ณ ยามอาย
ดอกไม้ใหญ่และเกสร	สุคนธะมากมาย
อยู่ทนบวาววย	มธุรสขจรไกล”

เมื่อมาอยู่ในโลกมนุษย์ มัทนามีรักเป็นครั้งแรกกับท้าวชัยเสน กษัตริย์จันทรวงศ์ผู้ครองราชย์นครหัสตินาปุระซึ่งมีเมียเสียอยู่แล้ว “ความเจ็บหรือเดือดร้อนแห่งความรัก” จึงเกิดขึ้นหลังจากท้าวชัยเสนพามัทนามาอยู่ในวัง เพราะมเหสีหึงหวง ถึงขนาดปั้นเรื่องเท็จใส่ร้ายจนท้าวชัยเสนหลง

เชื่อ ทั้งๆ ที่ท้าวชัยเสนไม่ได้รับกมลเหสีเลย หากอภิเษกสมรสด้วยความจำเป็นจากการดำเนินนโยบายการเมือง เพื่อหลีกเลี่ยงสงคราม

มัทนาออนขอให้สุเทษณ์ช่วยเหลือให้ตนได้ครองรักกับท้าวชัยเสนดังเดิม แต่สุเทษณ์รักมัทนาอยู่แล้ว ย่อมต้องการให้มัทนารับรักตนยิ่งกว่าจะได้คืนดีกับท้าวชัยเสน ผลก็คือ มัทนาขึ้นกราบปฏิเสธรักของสุเทษณ์เหมือนดังที่เคยปฏิเสธมาแล้ว สุเทษณ์จึงสาปมัทนาให้กลายเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ผลที่สุด มัทนาก็เลยกลายเป็นดอกกุหลาบ ดอกไม้ที่ทั้งงามทั้งหอม แลมีหนาม ดอกกุหลาบก็ได้เป็นสัญลักษณ์แห่งความรักของมนุษยชาติตลอดมา

คุณลักษณะที่เด่นประการที่สองของมัทนะพาธาในฐานะที่เป็นโศกนาฏกรรมจึงได้แก่แก่นของเรื่อง (Theme) คือ ความรักและสัญลักษณ์แห่งความรักอันได้แก่ดอกกุหลาบซึ่งถือได้ว่า เป็นภาษาสากลของมนุษย์

“เป็นสังขวนชวนจิตตะนรสูวคนธ์

ช่วยระงับสร-

พะทุกข์หนัก

หญิงชายยามเริ่มรู้ระสะ ณ ฤคิรัก

ใช้กุหลาบจัก

ระเรงใจ

อันควมมาลีกุพะชะกะสิมิวะให้

พึงจะรู้ได้

วะรักแท้

แลขามคมดอกกุพะชะกะก็จจะแก้

เค็ด ณ ดวงแด

และสุขพลัน

ขอมาลีศรีกุพะชะกะสิริสูคันธ์

จงประดิษฐ์พรรณ

นิรันดร์”

จะเห็นได้ว่า แก่นโครงของเรื่องที่ดำเนินมาตามลำดับ เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน สองบุรุษเพศผู้รักมัทนาอย่างแท้จริง ต้องผิดหวังเพราะ “มัทนะพาธา” ด้วยกัน トラจบจนถึงโคลงเมื่อกษัตริย์ของเรื่องเมื่อมัทนาถูกสาปให้กลายเป็นดอกกุหลาบนิรันดร์

คุณลักษณะที่เด่นประการที่สามของมัทนะพาธาได้แก่คำสวดดีของกรรมการวรรณคดีสโมสรที่ว่า “อีกประการหนึ่งในทางภาษา ซึ่งทรงปรุงแต่งชื่อตัวละครและภูมิประเทศถูกต้องตามยุคแห่งการศ อันจำนงให้เป็นตัวเรื่อง นับว่ารูปเรื่องปรุงดี จะแต่งได้ด้วยพระปรีชาญาณและสุตาญาณอันกว้างขวาง” ถ้าใช้ในสมัยนี้น่าจะได้แก่ความสมจริง เป็นที่เชื่อถือได้ทุกประการ แม้แต่ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์

คุณลักษณะที่เด่นเป็นประการสุดท้ายก็คือ ความงดงามในแง่วรรณศิลป์ ในบรรดารูปแบบของกวีนิพนธ์ไทยหรือฉันทลักษณ์นั้น เป็นที่ยอมรับกันว่า ฉันทเป็นรูปแบบคำประพันธ์ ให้

ไพเราะงดงามทั้งรสคำ (Form) และรสความ (Content) ได้ยาก เนื่องจากฉันทเป็นรูปแบบที่ประพันธ์ที่ไทยเรารับมาจากภาษาบาลีและสันสกฤต คำไทยแท้มักจะเป็นคำหนักโคดๆ ต่างกับบาลีและสันสกฤตที่มีผสมทั้งครุ (หนัก) และลหุ (เบา) เมื่อกวีไทยแต่งฉันท จำเป็นต้องใช้คำบาลีและสันสกฤต จึงจะแต่งได้โดยสะดวก เมื่อพิจารณาในแง่นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์มีทนะพาธาโดยพยายามใช้คำที่ง่ายแก่ความเข้าใจของผู้อ่าน ขณะเดียวกันก็ทรงรักษฉันทลักษณ์ไว้ไม่ให้ผิดไปจากแบบฉบับที่มีอยู่ดั้งเดิมด้วย ยังผลให้รสคำและรสความมีทั้งความไพเราะและหมดจดงดงาม อย่างเช่นฉกฏปัญญารักระหว่างท้าวชัยเสนกับมัทนาในยามรุ่งอรุณ ดังนี้

ชัยเสน	อ้ออรุณแอร่มระเรื่อรุจี	
	ประคองมโนภิรมย์ระดี	ณ แกรกรัก
	แสงอรุณวิโรจน์ระภาประจักษ์	
	แจลลัมเฉลาและโสภินัก	นะฉันไค
	หญิงและชาย ณ ยามระดีอุทัย	
	สว่าง ณ กลางกมลละไม	ก็ฉันทัน
	แสงอุษาสะกาวพะพราว ณ สรรค์	
	ก็เหมือนระดีวิสุทธิอัน	สว่างจิต
	อ้ออนงคะเชยุดำเนิรสนิธ	
	ณ จำตะนุประคองสุมิตร	มโนมาน
	ไปกระทั้ง ณ ผิงอุทกจีระธาร	
	และเปล่งพจี ณ สัจจะการ	ประกาศหมั่น
	ต่อพระพักตร์สุรางค์รักษะอัน	
	เสด็จสถิต ณ เขตอะรัณ -	ยะนี้ไซริ
	ว่าตะนุและน้องจะเคียงกระไล	
มัทนา	และครองตลอด ณ อายุชัย	บ่กลาดคลา
	สุรยะส่องสว่าง ณ กลางนภา	
	ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า	แหละฉันท
	อันพระโปรด ณ จิตตะข้าก็ได้	
	สว่างกระจ่างและสดและใส	ณ บัดนี้
	ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี	
	ก็ย่อมจะโดยพระบารมี	พระปกเกล้า
	พึงพระคุณกะรุณยะคำและเข้า	

จะปราศโสภณมี* เสรี
 ใจจะอิมจะเอมเพราะเปรมปรีย์
 และริน ณ รสระดีจิří
 ทูลกระหม่อมเสด็จ ณ เทศะใด
 ก็ข้าพระบาทจะตาม ฐ ไป
 พระเจ้าข้า

อิทิสะหรืออิทิสัจฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ฉันท์ที่กวีส่วนมากมักประพันธ์เพื่อแสดงความรู้สึกโกรธ เกรี้ยวกราด ตื่นเต้น พระยาอุปกิตศิลปสาร (พ.ศ. ๒๔๒๒ - ๒๔๘๔) กวี, อาจารย์พิเศษแผนกภาษาไทยและภาษาโบราณตะวันออกแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกรรมการชำระปทานุกรมได้อธิบายถึงวิธีแต่งอิทิสะฉันท์ไว้ใน “ฉันทลักษณ์” (หลักภาษาไทย, พิมพ์โดยไทยวัฒนาพานิช, พ.ศ. ๒๕๒๒) หน้า ๔๕๘ - ๔๕๙ ดังนี้

“ฉันท์บทนี้ที่นิยมแต่งกันมากก็เล่นคำสั้นยาว (ลหุ ครุ) เป็นคู่ ๆ กันไป เป็นการไพเราะขึ้นคล้ายกลบทชนิดหนึ่ง ดังนั้น ในการทอดจังหวะ จึงควรทอดจังหวะตรงคำครุเสมอไป แต่ครุต้นบาทต้องทอดให้นานหน่อยแล้วทอดจังหวะที่ครุเรื่อย ๆ ไป จบวรรคก็ทอดให้ยาว ทำยวรรคที่ ๒ ยาวกว่าที่อื่น วรรคที่ ๓ ไปทอดที่คำท้ายที่เดียวสังเกตดู ท่านแต่งในเรื่องที่คิดวิตกหรือโกรธ แล้วรำพึงจุกจิก หรือตื่นเต้นในสิ่งต่าง ๆ เป็นต้น”

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงยึดถือหลักเกณฑ์ที่เคยมีมาดั้งเดิม หากทรงพระราชนิพนธ์อิทิสะฉันท์ถ่ายทอดความรู้สึกของหนุ่มสาวขณะมีความรัก คำได้ตอบกันนั้นจะเห็นได้ว่า มีทั้งความรู้สึกคืบค้ำในความรัก มองเห็นสรรพสิ่งสวยงามสดดงามและก็หมดจดสละไปทั้งสิ้น อิทิสะฉันท์ที่คัดมานี้ไพเราะทั้งรสคำและรสความ มีสุนทริยรสในทางวรรณศิลป์โดยสมบูรณ์

* ระหว่างคำว่า “มี” กับคำว่า “เสรี” ขาดคำลหุ (เสียงเบา) ไปคำหนึ่ง ได้ตรวจสอบกับหนังสือมัทนะพาธา ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานพระเพลิงพระศพสมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี (พ.ศ. ๒๕๑๕) กับฉบับที่องค์การคำคุณุสภพิมพ์จำหน่าย (พ.ศ. ๒๕๒๕) มีข้อความตามที่คัดมาตรงกัน จึงคงไว้ดังเดิม”

พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงเป็นราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๒๔ เสด็จทรงไปศึกษาในประเทศอังกฤษ เมื่อพระชันษาได้ ๑๔ พรรษา เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงเชี่ยวชาญในทางอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน บทละครพูด บทละครร่ำ ละครร้อง บทความ สารคดี รวมทั้งงานแปล ไว้หลายร้อยเรื่อง โดยใช้พระนามแฝง เช่น ศรีอยุธยา, รามจิตติ, อัสวพาหุ, ฯลฯ งานเด่น ๆ มีอาทิ พระนลคำหลวง, เวณิสวณิช, โคลงสุภายิต, บทละครเรื่องพระร่วง เสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พระชนพรรษาได้ ๔๔ พรรษา

ทวีป วรดิลก

โคลงกลอน ของครูเทพ

พิมพ์ครั้งแรก ๒๔๘๕ พิมพ์ครั้งล่าสุด ๒๕๖๕

โดยองค์การครูสภาเป็นหนังสือฟ็อกเก็ตบุ๊ครวม ๓ เล่ม

ครูเทพ

(พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๔๘๖)

ครูเทพ เป็นนามแฝงของนายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ในสมัยราชาธิปไตย โคลงกลอนที่ทุกคนจำได้ โดยอาจไม่รู้ชื่อผู้แต่ง คือ "บทเพลงกราวก็พา"
(พ.ศ. ๒๔๗๗) ซึ่งเริ่มต้นด้วย

"พวกเรานักกีฬา ใจกล้าหาญ
เชี่ยวชาญชิงชัย ไม่ย่อ
คราวชนะรุกใหญ่ ไม่รีรอ
คราวแพ้ก็ไม่ท้อถอยพินทุ"

ครูเทพมีชื่อเสียงในฐานะนักการศึกษา ท่านเป็นนักเรียนอังกฤษรุ่นเดียวกับบ.ม.ศ. (กรม
หมื่นพิทยาลงกรณ์), แม่วัน(ผู้แปลเรื่องความพยายาม) ท่านเป็นผู้ที่ดัดนิสัยสารลักวิทยา และ
นิตยสารทางการศึกษาที่มีชื่อเสียงมาก คือ วิทยากร เป็นผู้เขียนแบบเรียนธรรมจริยา เป็นผู้
คิดให้ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา เพื่อให้เด็กไทยได้เรียนหนังสือกันทุกคน เป็นผู้สนับสนุน
ผลักดันให้มีการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งแรก คือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยที่คนรุ่นหลังไม่ค่อยรู้
และไม่ได้ให้เกียรติท่านเท่าที่ควร เคยเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (ชื่อเดิมของกระทรวง
ศึกษาธิการ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงต้นรัชกาลที่ ๗) งานด้านการประพันธ์ของท่านนอกจากตำรา
เรียนแล้ว ก็ยังมีความเรียง, เรื่องสั้น, บทละคร และโคลงกลอน เรื่องสั้นที่มีชื่อเสียง ซึ่งเคยนำไป
ใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบในโรงเรียนในสมัยหนึ่ง คือเรื่อง "คุณย่าเพ็ง"

โคลงกลอนครูเทพ ที่นำมารวมเล่ม ส่วนใหญ่เขียนขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๑-๒๔๘๔ ท่าน
เขียนทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน รวมทั้งร้อยแก้ว ส่วนใหญ่จะเป็น กลอนมากกว่าประเภทอื่น งาน
ร้อยกรองของท่านมีหลากหลาย มีทั้งที่เป็นการแสดงทัศนะของท่านในเรื่องการศึกษา, เรื่อง
เศรษฐกิจ, สังคม การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาประเทศ, เหตุการณ์บ้านเมืองทั้งของต่างประเทศ
และของไทย, โคลงกลอนที่เป็นคติคำสอน, โคลงกลอนสวดดีพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่นิยมเขียน
กันในสมัยก่อนในวาระสำคัญต่าง ๆ โคลงกลอนของท่านหลายชิ้น มีลักษณะเป็นบทความแสดง
ทัศนะ เพียงแต่ท่านเขียนออกมาเป็นร้อยกรอง แต่ก็มีหลายชิ้นเป็นร้อยกรองที่มีความงดงามทาง

วรรณศิลป์ และมีเนื้อหาสาระที่สะท้อน ปรัชญาชีวิต สะท้อนสังคมในยุคนั้น ความที่ท่านเป็นครู ทำให้ท่านชอบทำเชิงอรรถ อธิบายความหมายในโคลงกลอนของท่าน เป็นเชิงให้ความรู้แก่ประชาชนด้วย

งานเด่น ๆ มีอาทิ **ประชาสามัญของเรา** (๒๑ ธ.ค. ๒๔๗๒) ที่ท่านนำทำนองเพลงชาวบ้าน คือลำนำพวงมาลัย - ลำนำนกกะทูน มาใช้อย่างได้จังหวะจะโคนและงดงาม กลอนชิ้นนี้ กล่าวถึงชีวิตของชาวนาชาวไร่ ซึ่งเคยใช้ชีวิตตามสบายแบบทำงานบ้างพักผ่อนในช่วงเทศกาลบ้าง ไม่ได้ห่วงเรื่องเวลาหรือการทำงานเพื่อเงิน แต่วิถีชีวิตเช่นนี้กำลังเปลี่ยนไป เพราะ

"เจ้าพวงมาลัยเอ๋ย

เจ้าเกิดทรมทวาย	เพราะเจ้าแขกเข้ามาล่อ
ทั้งเครื่องกินเครื่องใช้	เจ้าทนไม่ไหวจริงหนอ
แม้แต่ข้าวก็	มีโรงรับจ้างสีเอ๋ย"

ชาวนาชาวไร่ เริ่มเปลี่ยนไปเป็นลูกจ้างโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งท่านมองเห็นว่า ไม่ได้มีความเป็นอิสระ เหมือนกสิกรอีกต่อไป

"เจ้ากรรมกรเอ๋ย

อยู่ในนาคร	หรือป่าดอนชนบท
เวลาเป็นของเขา	ไม่ใช่ของเจ้าทั้งหมด
ขาดเงินทองก็ต้องอด	ทุกสิ่งกำหนดค่าเอ๋ย"

นี่คือข้อสังเกตต่อการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยุคแรก ๆ และรุนแรงมากขึ้นในหลายสิบปีต่อมา ครูเทพเอง แม้ท่านจะได้รับการศึกษาจากประเทศอังกฤษ และสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจให้ทันสมัยอยู่มาก ดังจะเห็นได้ในความเรียงและโคลงกลอนเรื่องเศรษฐกิจหลายชิ้น แต่ความเป็นกวีของท่าน ก็ยังทำให้ท่านเขียนถึงสังคมชนบทเกษตรแบบดั้งเดิมด้วยความหวงหาอาลัย ต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น

กลอนอีกชิ้นหนึ่งที่สะท้อนทัศนะที่มองสังคมอย่างที่เป็นจริง และรักความเป็นธรรมของท่าน คือ **เกร็ดเรื่องภาษี** (๑๕ พ.ค. ๒๔๗๒) ท่านวิจารณ์ว่าการเก็บภาษีรัฐอุปการคนละ ๖ บาทนั้น เป็นการระหนักสำหรับคนจนมาก นอกจากนี้ชาวนาก็ยังต้องเสียค่านา และถูกพ่อค้าโรงสีกดราคาอีก

" พวกเราทั้งหลาย	ยังต้องเสียด่านา
จึงไม่มั่งมี	ปันปันมากกว่า
หาให้พ่อค้า	สาแก่ใจเอ๋ย
-----	-----
-----	-----

โรงสีทั้งหมด	เขาคดราคา
พวกแกขวานา	ต่อมากก็ไม่ให้
กดทั้งขึ้นทั้งลง	ได้คดองเมื่อไร
แกอย่าเจ็บใจ	ลูกค้าเลยเอ๋ย. "

ความคิดของท่านคือ อยากให้มีการปฏิรูปการเก็บภาษีให้เป็นธรรม คือเก็บจากคนรวย โดยเฉพาะพ่อค้าให้มากกว่าที่ทำอยู่ในสมัยนั้น เพื่อที่จะได้มีเงินไปพัฒนาประเทศมากขึ้น

สำหรับทัศนะของท่านเกี่ยวกับพ่อค้าคนจีนนั้น ท่านมีทั้งส่วนที่วิพากษ์วิจารณ์และชื่นชมในความขยันขันแข็ง ความเป็นนักประกอบการ แม้ท่านจะมีความคิดแบบชาตินิยม ซึ่งเป็นความคิดกระแสหลักที่นำโดยพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยนั้น แต่ครูเทพก็มีทัศนะที่เสรีมากกว่า ท่านเห็นว่าคนไทยน่าจะเรียนรู้จากคนจีน การที่หญิงไทยแต่งงานกับคนจีน จะช่วยให้เกิดคนไทยรุ่นใหม่ที่จะช่วยพัฒนาประเทศได้ ท่านถึงกับวิจารณ์ว่า การที่คนจีนอพยพรุ่นหลังเริ่มนำเข้าผู้หญิงจีนเข้ามาแต่งงานด้วย จะทำให้กระบวนการสร้างคนไทย "พันธุ์ใหม่" หยุดชะงักไปนั้น จึงเป็นทัศนะที่แปลกไปจากคนอื่น ๆ อย่างน่าสนใจ

กลอนชื่อ "เป็นตัวเรดิกว่า" (ค.ศ. ๒๔๗๓) สะท้อนทัศนะการมองคนไทยสมัยนั้นอย่างวิพากษ์วิจารณ์ ว่า ชอบเลียนแบบหรืออยากรวยเร็ว โดยไม่มีความมานะพยายาม ไม่ดูธรรมชาติของตนเอง

"ดูขายเอ๋ย	
ไม่เคยเป็นบ่าว	เฝ้าอยากจะเป็นนาย
ไม่เป็นลูกจ้าง	จะเป็นนายห้างง่าย
กิจการทั้งหลาย	เจ้าจะตรัสรู้
ฝืนธรรมชาติ	แม้สามารถก็ยากอยู่
ที่ไหนจะสู้	ตามธรรมชาติเอ๋ย.

โคลงกลอนหลายชิ้นของท่าน เน้นการให้การศึกษาแก่คนไทยให้รู้จักเลี้ยงลูกให้ถูกอนามัย อบรมลูกโดยไม่ใช้วิธีเมียนตี, ให้มีความยุติธรรม มีน้ำใจนักกีฬา (FAIR PLAY) นิติคมมหาวิทยาลัย

จะต้องรู้จักศึกษาด้วยตนเอง ซึ่งสะท้อนทัศนะเสรีนิยม มากกว่าทัศนะแบบศักดินานิยม อันเป็นแนวคิดกระแสหลักในสมัยนั้น แม้ว่าท่านจะเป็นลูกขุนนาง และตัวท่านก็เป็นขุนนางในสมัยราชาธิปไตยก็ตาม แต่ท่านก็ยอมรับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้อย่างไม่ลำบากใจมากนัก ทางผู้ก่อการ ๒๔๗๕ ก็ดูจะยอมรับท่านอยู่มาก ท่านเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก และเป็นประธานคณะกรรมการวางแผนโครงการการศึกษา ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ด้วย

กลอนสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เด่น ๆ มีอาทิ "กระดุกสันหลัง" (เม.ย. ๒๔๗๗)

"ข้าแต่สุเจ้าชวนา	ข้าขอบูชา
ว่าสุเลิศมนุษย์สุดแสง	
รูปร่างกำยำค้ำแดง	เจ้าเป็นหัวแรง
กระดุกสันหลังรัฐเรา	
-----	-----
ไอ้สุผู้พร่องศึกษา	อดทนนักหนา
โทษใดไปโทษโทษกรรม	
สุไม่มากปากมากคำ	สุเป็นคนทำ
ได้ทำอะไรทำไป	
ขาดแคลนแสนเจ็ญเป็นโจน	สุเจ้าอยู่ได้
ด้วยดวงหน้ายิ้มพริ้มพราย	
อัมประโยชน์โปรดคนทั้งหลาย	เอื้อมกายใจสบาย
พ่อเพื่อนยากแห่งสยาม	
เป็นโจนอย่างไรก็ตาม	เจ้ายอมพยายาม
เป็นผู้คู่ควรบูชา "	

กลอนชื่อ "แม่เมฆด้ายยังแรขอบน้ำเงิน" (๑๕ ม.ค. ๒๔๗๗) เป็นกลอนเชิงปรัชญาชีวิตที่ปลูกปลอบให้กำลังใจคนที่เด่นอีกชั้นหนึ่ง

" อนิจจาเมฆคล้าดำเนแท้	อุตส่าห์แรขอบน้ำเงินพลิดพลินได้
อันคนเราถึงเศร้าโศกเพียงไร	ก็เบาใจเมื่อเขารู้เท่าทุกข์
พอเล็งเห็นโลกธรรมนำข้อนี้	ค่อยใจดียิ้มออกบอกสนุก
สติคืนเข้าแหล่งแห่งประมุข	แลเห็นสุขและทุกข์เทียมคู่กัน
ทุกข์คือร้อนถอนทุกข์เหลือสุขเย็น	ของเห็นเห็น ไม่ยากพอปากบั้น
เมฆก้อนนี้จึงมีคุณอนันต์	ไม่เช่นนั้นมรณภัยได้พบแล้ว "

กล่าวโดยรวมแล้ว **โคลงกลอนของครูเทพ** เป็นหนังสือที่น่าสนใจทั้งในเชิงประวัติศาสตร์ สังคม, ประวัติศาสตร์วรรณกรรม และในแง่วรรณศิลป์โดยตัวของมันเอง ส. ธรรมยศ เคยยกย่องว่าท่าน เป็นกวีนักปรัชญาที่เด่นคนหนึ่งของไทย โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เคยจัดตั้งทีมสำรวจ และประเมินงานของครูเทพ ในช่วงปี ๒๕๑๘ โดยมีอาจารย์ชลธิรา สัตยวัฒน์ เป็นบรรณาธิการ มีนักวิชาการเขียนวิเคราะห์งานของครูเทพในแง่ต่าง ๆ หลายท่าน (ดูชลธิรา สัตยวัฒน์ บก. **ครูเทพ พิมพ์ครั้งที่ ๑** ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕)

งานโคลงกลอนของครูเทพอาจจะห่างไกลอารมณ์ความรู้สึกของคนรุ่นปัจจุบันอยู่บ้าง แต่ถ้ารู้จักเลือกอ่านก็จะได้ทั้งประโยชน์และความงาม งานอื่น ๆ ของครูเทพที่น่าอ่าน คือ เรื่องสั้นบางเรื่อง ส่วนความเรียงของท่านนั้นอิงอยู่กับยุคสมัยค่อนข้างมาก เหมาะสำหรับผู้สนใจศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และการบริหารการศึกษาของไทยมากกว่าผู้อ่านทั่วไป

ประวัติ ครูเทพ

ชื่อจริงคือ สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (พ.ศ.๒๔๑๕-๒๔๘๖) หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นบุตรพระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เกิดที่กรุงเทพฯ เรียนที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข พระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนสุนันทาลัย และโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ เป็นนักเรียนฝึกหัดอาจารย์รุ่นแรก สำเร็จการศึกษาปีพ.ศ.๒๔๓๖ ทำงานเป็นครูได้ ๒ ปี ได้ทุนกระทรวงศึกษาธิการ ไปศึกษาวิชาครูที่อังกฤษ ๓ ปี กลับมารับราชการกระทรวงศึกษา จนได้เป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษา ในปีพ.ศ.๒๔๕๘ หน้าที่สำคัญอื่น ๆ คือ เป็นกรรมการองคมนตรี กรรมการราชบัณฑิตยสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรก เมื่อพ.ศ.๒๔๗๕

นอกจากเขียนโคลงกลอนแล้ว ยังเขียนบทละครพูด เรื่องสั้น ความเรียงด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และแบบสอนอ่านธรรมจริยา

วิทยากร เชียงกูล

บทละครเรื่องพระลอ

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๕๖

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

(พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๗๔)

เรื่องราวความรักอมตะของชายหนึ่งหญิงสอง คือ พระลอ พระเพื่อน พระแพง เป็นเรื่องรักโศกสลดของพระลอรูปงาม พ่อขุนแห่งเมืองแมนสรวง เดินทางไปหมายสมภิรมย์รัก กับพระเพื่อนพระแพง สองอ่อนให้แห่งเมืองสรอง เมืองแมนสรวงและเมืองสรองนั้นเป็นศัตรูกันมาช้านาน ด้วยเหตุที่เจ้าพ่อของพระลอครั้งหนึ่งเคยยกทัพประชิดเมืองสรอง และสังหารกษัตริย์เมืองสรอง ความแค้นของพระเจ้าย่าทำให้ความรักของพระลอ พระเพื่อน พระแพง กลายเป็นรักรันทดสามเยาวกษัตริย์ถือดาบยื่นเคียงกันสู้กับทหารของพระเจ้าย่า ซึ่งหมายสังหารพระลอและยืนดาบในลักษณะการอันสง่างมราวภาพประติมากรรม

พระลอฉบับแรกเริ่มเดิมทีนั้นแต่งเป็นกลิลิต ชื่อ กลิลิตพระลอ มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า กลิลิตพระลอแต่งโดยพระมหाराชครู กวีเอกแห่งราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่นักวรรณคดีรุ่นหลังได้ศึกษาวิจารณ์ว่าน่าจะอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

ได้มีการศึกษาค้นคว้ารวบรวมหลักฐานทางวรรณคดี จนพอจะพิสูจน์ได้ว่ากลิลิตพระลอ นำเค้าเรื่องเล่ามาจากท้องถิ่นภาคเหนือ เข้าใจกันว่าเป็นเรื่องจริง มีหลักฐานจากพงศาวดารกล่าวถึงแสนลอ ซึ่งเข้าใจกันว่าจะเป็นพระลอ ซึ่งตกสมัยเดียวกับท้าวสูง จึงได้มีผู้สันนิษฐานต่อไปว่าเรื่องราวของพระลอคงเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๖๑๖-๑๖๕๓ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ แสดงข้อมูลไว้โดยละเอียดในหนังสือ เล่าเรื่องกลิลิตพระลอ เพื่อชี้ให้เห็นเบาะแสว่าแท้จริงแล้ว เมืองสรองคือบริเวณตอนเหนือของอำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่ ส่วนสำหรับแมนสรวง คงจะได้แก่พื้นที่เขตอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

กลิลิตพระลอนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่งในวรรณคดี วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดเยี่ยมวรรณคดีประเภทกลิลิต เนื้อหาของเรื่องผสมผสานอารมณ์รัก อารมณ์โศก อารมณ์แค้น ถ้าจัดว่าเป็นนิยายท้องถิ่นก็ถือเป็นเรื่องที่แต่งได้สนุกมาก รสชาติของเรื่องเข้มข้น และล้วนแต่พัฒนาไปด้วยอารมณ์แห่งความเป็นปुरुชน กิเลสวิสัย และสุดท้ายก็จบลงที่กฎแห่งกรรม ส่วนสำนวนโวหารของกลิลิตนั้นเป็นเอก ถือเป็นหนึ่งในสามกลิลิตเอกของอยุธยา คือ กลิลิตขุนพ่าย กลิลิตพระลอ และกลิลิตโองการแข่งน้ำ

ข้อถกเถียงที่ยังหาข้อยุติไม่ได้เกี่ยวกับกลิลิตพระลอเห็นจะได้แก่ สัมพันธ์รักอันอัศจรรย์ระหว่างหนึ่งชายสองหญิง รวมทั้งบทอศรร์อันพิสดารสั้นพินันได้นำไปสู่ข้อถกเถียงที่ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า กลิลิตพระลอเป็นหนังสือโป๊ของราชสำนัก ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งมองเห็นเป็นความงามทาง

วรรณคดี และมีบ้างที่สนใจมรดกความงามและกลวิธีแต่งกลิตพระลอ โดยที่เห็นว่าเรื่อง โป้ หรือ ไม่นั้นอาจไม่ใช่สาระสำคัญ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นยุคที่สังคมไทยปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมตะวันตกครั้งใหญ่ครั้งหนึ่ง วงการละครของไทยก็มีการปรับตัวครั้งสำคัญ มีละครแบบใหม่ที่เกิดจากการปรับปรุงแก้ไขแนวทางการละครอย่างดึกดำบรรพ์ รวมทั้งประยุกต์แบบอย่างของต่างประเทศเข้ามาด้วย กรมพระนราธิปพงศ์ประพันธ์เอง ทรงมีวิกละครเรียกว่า ละครกรมพระปรีดาภิบาล ซึ่งนิยมดัดแปลงมาจากรูปแบบของการแสดงละครนอกอีกทีหนึ่ง ถือกันว่าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดละครร้องโดยดัดแปลงมาจากละครตะวันตก ละครร้องแบบปรีดาภิบาล นี้เป็นละครร้องและรำสลับกับพูด และเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่อง ละครปรีดาภิบาลได้รับความนิยมมาก เช่น สาวเครือฟ้า และ สี่ป้อมินทร์ เป็นต้น บทละครเรื่องพระลอ นี้ก็เป็นบทละครที่คนนิยมกันมากอีกเรื่องหนึ่งจนกลายเป็นที่รู้จักกันกว้างขวาง เรียกชื่อตามที่ทรงเรียกว่า ละครพันทาง อนึ่งนอกจากจะนิยมดูละครกันแล้ว ประชาชนในสมัยดังกล่าวยังนิยมซื้อบทละครมาอ่านด้วย ถึงกับมีโรงพิมพ์จัดพิมพ์เป็นเล่มเป็นสันและเขียนแจ้งความไว้ในปกหลังว่า “เล่มละสลึงถึงรู้ท่านผู้ซื้อ ร้านหนังสือหน้าวัดเกาะเพราะหนักหนา”

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้นำเอากลิตพระลอมาเล่าใหม่ในรูปของบทละคร เพื่อสนองรสนิยมบันเทิงของผู้คนในสมัยนั้น ม.จ.หญิงพรพิมลพรรณ รัชนี ทรงนิพนธ์คำนำอธิบายบทละครเรื่องพระลอไว้ในคราวพิมพ์แจกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมฉัน วรวรรณ ณ อุรุยา เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๖ ว่า

“บทละครเรื่องพระลอ นี้ เป็นพระนิพนธ์ของละครเรื่องแรกในจำนวนบทละครหลายสิบเรื่องของเสด็จพ่อ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อประมาณ ๔๕ ปีมาแล้ว ท่านทรงถอดจากกลิตพระลอมาเป็นบทสำหรับเล่นละคร เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่ากลิตพระลอเป็นกวีนิพนธ์ชิ้นหนึ่งในวรรณคดีของเรา เสด็จพ่อจึงทรงระงับหนักหนาในการรักษาเนื้อเรื่องแลถ้อยคำในกลิตไว้มากที่สุดที่จะทำได้ บทร้องตอนสำคัญๆ เช่น ตอนพระชนนีของพระลอประทานโอวาทแก่พระลอ เมื่อพระลอจะเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพงที่เมืองสรอง ตอนพระลอเสี่ยงน้ำที่แม่น้ำกาหลง ตอนปู่เจ้าเรียกไก่อมาแล้วปล่อยผีเข้าสิงไก่อ สั่งให้ไก่อไปล่อพระลอมาเมืองสรอง ตอนพระลอชมดง ตอนต่อสู้ และตอนที่พระชนนีรำพันต่อหน้าศพพระเพื่อนพระแพง เหล่านี้ก็ทรงนำรายละเอียดในกลิตพระลอมาโดยมาก” (คำนำ)

ในด้านของการดัดแปลงกลิตมาเป็นบทละคร ถือได้ว่าบทละครเรื่องพระลอเป็นบทละครที่สนุกมากเรื่องหนึ่ง ใช้บทร้องผสมผสานกับบทเจรจา สลับกับบทประพันธ์เป็นช่วงๆ บทร้องนั้นทรงแต่งขึ้นอย่างประณีต ได้อารมณ์ ถ้อยคำไพเราะ กะทัดรัด เพื่อใช้เป็นบทร้องในการแสดงบท

เวทีทำให้ไม่ขัดเยื่อ ภาษาแต่ละตอนสอดคล้องกับอารมณ์ของเหตุการณ์เป็นอย่างดี สมกับที่ยกย่องกันว่าทรงเป็นเจ้านายที่มีความรอบรู้ทางอักษรศาสตร์อย่างยอดเยี่ยม

อย่างเช่นบทหนึ่งในฉากเจ้าป่าแต่งทัพผี ต้องการความรู้สึกเกี่ยวกับอำนาจ ขณะเดียวกัน ต้องแทรกความขบขันตามแบบฉบับของละคร ทรงนิพนธ์ไว้เป็นสำนวนว่า

“ผองพลผีภูตปีศาจ ล้วนร้ายกาจสาหัส มาแออัดฟังพระป่า กำยำคุดหน้า
สยดเสยง บ้างสำแดงฤทธิ์เดช อาเพศพิกลกายฤทธิ์ แกล้งนฤมิตให้น่ากลัว ขน
หัวพองขมอมมีน ตัวขุนขึ้นชี้ชี้ข้าง บ้างชี้เสื้อชี้สิงห์ บ้างชี้หมี่ชี้หมู บ้างชี้งูชี้ลา ชี
เยี่ยงผาชีแรด (ผีเข้าไปชีสัตว์ตามบท) แผลรื้อก้องกระหึ่มบน บ้างแปลงตนหลาย
หลาก แปลเป็นกาภาษาเป็นหัวกาหัวแฉ่ง แปลงเป็นหัวควายหัวช้าง เป็นหัวกลาง
หัวนกฮูก หัวนกตุ๊กหัววัว (ผีแปลงตนชีสัตว์ออกมาตามบท) ตัวต่างกันพันลึก คะ
คึกกระวีอาวูห เครื่องจะบูทขยงยัง.... (หน้า ๓๖)

สำนวนกวีของกรมพระนารายณ์ประพันธ์พจน์นั้น ไพเราะเพียงใดก็เป็นที่ยกกันคืออยู่ในหมู่กวี
ท่านจันทร์จิรายุ รัชนี้ถึงกับทรงกล่าวไว้ว่า การอ่านกวีนิพนธ์ต้องออกเสียงด้วยจึงจะสมบูรณ์ ยิ่ง
ของกรมพระนารายณ์ ถ้าเพียงดูด้วยตาตามอักษร บางทีจะพลอยเห็นไปว่า ทรงใช้คำไม่มีคำแปลใน
พจนานุกรมเข้ามาดังหลายคำ หากลองอ่านออกเสียงแล้วจึงจะประจักษ์ความไพเราะ ดังตัวอย่าง
บทร้องลำวางแผ่นใหญ่ ณ แม่น้ำกาหลง บนนี้

“น้ำกาหลงใสไหลคดล่งควะคว้งคว้าง แลอ้างว้างหวิวหวน

กำสรวลแสน คำนึงความขมยากจากเมืองแมน ตกมาอยู่ด้าวแดน

อรัญญา (หน้า ๘๒)

และในบทร้องลำลาวเซ้ง ตามไก่อูเจ้า บทนี้

“ปู่กระสันถึงไก่อในไพรพฤษย์ ปู่รำลึกถึงไก่อไก่อก็มา (ไก่ออก) บรู้ก็คิดมาก็

หมู่ ปู่เลือกไก่อตัวงาม ทรงทรมวยทรมแรง สร้อยแสงแดงพระพาย ขนเขียวลาย
ระยับ ปีกสลับเบญจรงค์ เลื่อมลายยงหงสบาท ขอบดาชาดพระพริ้ง สิงคัล
หงอนพรายพรรณ ขานขันเสียงเอาใจ เคี้ยวหงอนใสสียลายอง สองเท้าเทียมมนพมาศ
ปานฉลุชาดทรวง ปู่ก็ใช้ผีสิงแก่ไก่อ (ผีเป็นเพลิงพลุ่งขึ้นมาลงไก่อ) ไก่อแก้วไซร์รับมิ
กลัว ขุกผกหัวองอาจ ผาดผันตีปีกป้อน ร้องเรื้อยเรื้อยฉลาดฉาน (รวไก่อสามัญหนึ่เข้า
โรง ไก่อที่ผีสิงเคล้ากับผีหายไปยังโรง กลายเป็นไก่อ่นฤมิตออกมา) เสียงขันขาน
แจ้วแจ้ว ปู่สั่งแล้วทุกประการบ่มินาน ผาดโผนผยอง โลดลำพองค่นองบหึง มุ่ง
ถันถึงพระเรืองลอ ยกคอขันขานร้อง คีปิกป้อนผายผัน ขันเอื้อยเจื้อยใจใจี้ แล้วไซ้

ปีกใช้หาง โคมสำอองสำอาด กรีดปีกวาดเวียดเข้า คอยล่อพระลอเจ้า จักต้องดำเนิน
เลนา" (หน้า ๕๑, ๕๒)

ผู้ที่เคยฟังเพลงร้องลำลาวครวญบทต่อไปนี้ก็คงจะจำได้ดีว่าเป็นบทเพลงกินใจที่ไม่เคย
เสื่อมคลายนิยมเลย ซึ่งก็ตัดตอนไปจากบทครวญถึงพระมารดาของพระลอ ขณะอยู่ในแดนป่าบ่
หน้าสู่เมืองสรองดังนี้

“โอ้พระชนนีศรีแมนสรวง จะโศกทรวงเสียรู้สึกรำลึกถึง ไหนทุกข์ถึงปีดรงค์ทรงรำพึง
ไหน โศกซึ่งถึงกูหทัย ร้อยชู้ฤๅเท่าเนื้อเมียตน เมียร้อยคนฤๅเท่าพระแม่ได้ พระแม่อยู่เยือก
เย็นไม่เห็นใคร ฤๅกลับไปสู่นครก่อนจะดี (หน้า ๘๓)

ในตอนจบของบทละครเรื่องพระลอนี้ สามเษวกษัตริย์ขึ้นเคียงกันสู้กับทหารของพระเจ้า
ย่าอย่างองอาจ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงดัดแปลงมาจากสำนวนลิลิตเดิมบางส่วน แต่ยังคง
ความไพเราะสง่างามยิ่งดังนี้

“ไฉ่พอนพันผ่นแหง แวงวัดตัดหัวมา คุมหีมาทั้งสาม งามเจื่อนพญา
ราชสีห์ กรกระวีวราวุธองอาจ เอิบอำนาจบมิย่น ยิ้มแย้มหยันบมิยอ ครัสจ้อล้อเล่น
พลาง กางกรร่อนรำรบ รื่นรมย์พิภพสาห์บ เขาก็ขับกันเข้ารบรอบ ตามหมอบ
เหมือนแมลงเมา บินโผล่เข้าหาไฟ เขาอยู่ไกลลมมิกล้า สร่าโถมยิงสามกษัตริย์ ฐก็
เอาดาบปิดป้องพระกาย เขาระดมหลายเหลือป้อม จึงป็นต้องพระลอราช สองสุ
รนาฏบมิพรัน หันเอาจค์ออกรับป็น ยืนประคององค์พระจอมราช เขาก็เร่งสาธต
สุรพิช ดิดสามกษัตริย์สะพรั่ง พระโลหิตหลั่งนองลง สามอรองค์อิงกัน ผันพระ
พักตร์ต่อศัตรุ พิศดูจุนอุมิตร นำสยงจิตเสียวใจย่น พระองค์พระลอธสน้อย
ทะห้าว พระองค์พระน้องสาวรสะดั่งอยู่ระร่วระร่ว นากลวน่าสังเวช พระนัยน์
เนตรธ ก็กลับ หับพระอร โอษฐ์แสลัม เสมือนหนึ่งจะแย้มสรวลตักนิด ลั่นพระชีวิต
พร้อมกัน ยืนอยู่ฉับบมิวาย เพยขอพระยศปรากฏด้วย ท่านแกลัวกลางณรงค์ บารนี้”
(หน้า ๑๕๑, ๑๕๒)

รสชาติที่เปลี่ยนไปจากฉบับลิลิต ในบทละครเรื่องพระลอนี้ เห็นจะได้แก่บทเจรจา และ
การสอดแทรกบทตลก รวมทั้งบทร้องที่เสียดสีและขบขันต่างๆ ซึ่งย่อมมีผลให้วรรณคดีที่คลาสสิก
กลายเป็นวรรณคดีตลาดมากขึ้นในบางด้าน แต่เนื้อเรื่องก็คือลักษณะพิเศษของวรรณคดีที่เป็นบทละคร
เพราะบทละครต้องการสื่อสารกับชาวบ้าน ซึ่งเห็นว่าทสูกสนานเป็นส่วนจำเป็นของละครไทย
ส่วนประเด็นที่ค้างไว้ก่อนข้างต้นเรื่องไปหรือไม่ไปนั้น เป็นอันตกไปสำหรับบทละครเรื่องพระลอ
เพราะเหตุว่ากรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงดัดตอนทีกล่าวนั้นออกจนหมด ในตอนที่พระ
ลอพบพระเพื่อนพระแพงในสวนนั้น ทรงสรุปลงสั้นๆ ใต้ใจความยังคงงามและไม่โป้เลย ความว่า

“พระลอสร่วมสอคกอดสองสาว ปรีดีราวเสวยสวรรคค์บันเทิงจิต สามสุข
เกษม สามแหม่มสรวล ง่วนเชยชิด สามระรื่น สามชื่นชีวิต สมหวังคังหมายเอ๋ย”

“สามกษัตริย์ สามกษัตริย์สุดสวาท สองสาวรักแสน รักมั่นพระลอราช
สามสมมาคย้วยวนชม สามสุดเสน่ห์หา ปรีดาภิรมย์ ชื่นชิดสนิทสนม สามเป็นบรม
สุขแสนเอ๋ย”

“เสียงใจเจ้ที่สุด แสนมมนุษย์ปานไฉน บปุ่นใจพระลอราช ชื่นแค้นแค้น
รับขวัญสองนาง เพิ่มพิศวาสเหมือนชีวี สาวสองอ่อนไห้ ปลื้มฤทัยแสนทวี หลง
เสน่ห์ประเวณี อยู่ในที่ไสยาเอ๋ย” (หน้า ๑๒๔-๑๒๕)

ประวัติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๗๔) ทรงเป็นพระ
ราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกวี และนักประพันธ์ที่มีชื่อเสียงจาก
งานพระนิพนธ์หลายชิ้นของท่านที่รู้จักกัน ได้แก่ บทละครพูดเรื่อง สร้อยคอที่หาย ที่เคยได้บรรจุอยู่
ในหนังสือเรียนวิชาภาษาไทยเมื่อหลายสิบปีก่อน บทละครเรื่อง สาวเครือฟ้า ซึ่งได้สร้างตัวละครให้
กลายเป็นคนที่เหมือนกับมีตัวจริงขึ้นมา ๒ คน คือ ร้อยศรีพร้อม และ สาวเครือฟ้า นอกจากนี้ยังมี
งานพระนิพนธ์สำคัญคือ จดหมายเหตุลาลูแบร์ ที่แปลมาจากฉบับภาษาอังกฤษ ดำเนินพระแท่นม
นังคศิลาอาสน์ รุไบยัต และนราภุโรวาท เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ทรงใช้นามปากกา ประเสริฐ
อักษร นิพนธ์เรื่องสั้นไว้อีกด้วย

พรพิไล เลิศวิชา

ขอบฟ้าขลิบทอง

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๕๕ โดยสำนักพิมพ์ดวงกมล

อุษะณี

(พ.ศ. ๒๕๖๒ -)

ถ้ากล่าวถึงกวี ยุค ๒๕๐๐ มักจะเป็นที่รู้จักกันอยู่ว่า เป็นยุคทองของกวีแนวต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมในสังคม หรือต่อต้านอำนาจเผด็จการ คิดไปก็น่าแปลกใจที่ดูเหมือนมีกวีชั้นครู พร้อมใจกันมาเกิดร่วมยุคร่วมสมัยกันหลายคนอย่างเช่น จิตร ภูมิศักดิ์ นายผี (อัศนี พลจันทร) ทวีปวร (ทวีปวรดิษฐ์) เป็นต้น การเกิดขึ้นมาของกวีแนว เพื่อชีวิต ในยุคนั้น มีบทบาทโดดเด่นต่อวงการวรรณกรรมยุคต่อมา จนแทบจะลบบทบาทของงานกาพย์กลอนในแนว พาฝัน ลงไปหมดสิ้น

แต่ไม่มีใครอาจยกเว้นไม่กล่าวถึง อุษะณี ผู้ซึ่งเราไม่อาจจัดประเภทลงไปว่า เธอเป็นกวีประชาชน หรือกวีฝ่ายซ้าย ด้วยเหตุผลสำคัญก็คือแนวโน้มของกวีเพื่อชีวิตยุค ๒๕๐๐ พุ่งเป้าหมายชัดเจนไปที่การเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองหรือสังคมเป็นสำคัญ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งบทกวีของยุคนั้นเป็นกวีการเมืองโดยสาระ แต่ไม่ใช่สำหรับอุษะณี

แม้ว่าอุษะณีจะพินิจสังคมการเมืองด้วยความเอาใจใส่ และเธอก็เป็นอีกคนหนึ่งที่อยู่ไม่พินิจพอใจต่อสภาพสังคมที่ไร้ความเป็นธรรม และผลงานของเธอเกือบครึ่งหนึ่งก็เป็นกวีวิจารณ์สังคมและการเมือง แต่อุษะณีมีสิ่งที่คุณสนใจละเอียดไปกว่านั้นอีก คือ ทุกๆ ชีวิต ทุกๆ ผู้คนที่มีชีวิตมีลมหายใจอยู่ภายใต้วันเวลาอันอัปโลกขันธ์นี้

อุษะณี เริ่มบทกวียุคแรกๆ ของเธอ ด้วยการสนใจสิ่งเล็กๆ บางสิ่ง เธอเริ่มต้นเขียนว่า

สวนฉันทรรปลูกแต่มะลิ	ยามผลิดอกบานหวานชื่น
เพลินตาพาฝันวันคืน	ไม้อื่นไม่ปองต้องชม
ขาวสวรวรยกถิ่นไกลไกล	ยากไร้ยังได้แซมผม
ไร้หนามหยามใจให้ระทม	นิยมชมไปไม่สิ้น (๒๕๕๕, หน้า ๑๔)

อุษะณี กล่าวถึงดอกมะลิดอกไม้ธรรมดาๆ (๒๕๕๕) ที่สวยงามเรียบง่ายแต่มีเสน่ห์หลักและไม่มีพิษภัย ดังเช่นดอกไม้ซึ่งอาจดูสวย หวีอหว่า แต่มีหนามแหลมคม อุษะณีใช้คำธรรมดาๆ อธิบายดอกไม้ที่อยู่นอกสายตาของผู้คน

บทกวีชิ้นเล็กๆ นี้เองเป็นบทกวีที่สะท้อนให้เห็นวิธีคิดและวิธีที่อุษะณีพิจารณาสิ่งรอบตัว เธอซึ่งจะชัดเจนยิ่งขึ้นทุกทีในงานชิ้นต่อไป อุษะณีเอาใจใส่ชีวิตของผู้คนในสังคมรอบตัวเธอโดย

ละเอียดถี่ถ้วน เธอบันทึกความรู้สึกของผู้คนในอารมณ์ต่างๆ และในบรรยากาศ หรือภาวะความรู้สึกที่แผ่ก้นออกไป ในขณะที่จิตร ภูมิศักดิ์ และนายผี เป็นต้น ได้วาดภาพและสะท้อนสังคมการเมืองไทยผ่านบทกวีของเขาทั้งสองอย่างชัดเจน อุชเชนีก็เอาใจใส่บันทึกภาพชีวิต อารมณ์ความรู้สึกของผู้คนทุกภาพที่เธอรู้จักราวกับเธอเป็นนักวาดรูปแนวอิมเพรสชันนิสต์ ซึ่งไม่สนใจจัดตั้งเป้าหมายของการบันทึก สนใจแต่ว่าเรื่องราวสีและแสงที่มีอยู่แท้จริงของภาพนั้นเป็นอย่างไร และก็นับที่กลงไปโดยที่มิได้แยกตัวเองออกจากงานที่สร้างขึ้น

อุชเชนีบันทึกรายละเอียดความรู้สึกของชีวิตด้วยจิตใจของนักมนุษยธรรม อันเปี่ยมด้วยความเมตตาเห็นใจในทุกข์ของผู้คนอื่นอย่างลึกซึ้ง เธอหมายจะเห็น “ความหวัง ความสุขทั่วทุกทิศ ทุกชีวิตขึ้นดับกลับเกิดตาย” : ๒๔๕๒

อุชเชนีเขียนถึงผู้ที่กำลังวาดหวังว่า “เราอุ้งกันเดินเพลินเดือน สุขสันต์มันเหมือนจ๊กหยาม บัลลังก์ตั้งรัตนเรืองราม ฤงามเท่ารักกรุงอุรา” : ๒๔๕๓

ผู้ซึ่ง หมายจะอยู่เพื่อดวงใจที่ไร้ญาติ ที่เร้นแค้นแคลนหาความ
เพื่อรอยยิ้มพร้อมชลบ่นน้ำตา บนตรงหน้าโสภณระกำกรม : ๒๔๕๓

ผู้ซึ่ง ถึงยากคิมิจนใช้คนทรมาน ขอมกราบงามขายงานวิญญานตน

ผู้ซึ่ง ผืนผ้าพุ่มงามและความดี หยั่งในศรีศักดิ์ตนวิมลนาน : ๒๔๕๓

ผู้ซึ่ง ผู้ไร้อาหารบ้านนาที่อาศัย ไร้เพื่อนใจจึงฟกขึ้นอกขม : ๒๔๕๓

ผู้ซึ่ง ได้ไถ่สะพาน ต่างบ้านคุ่มหัวไม้เห็น แต่เข้าถึงคำลำเค็ญ
หลบเร้นฝนร้าวหนาวกาย : ๒๔๕๓

และอุชเชนีเขียนถึงผู้ซึ่ง หลังก้มโค้งโค้งจึงตรงแต่รุ่ง จนเว้งว้างตะวันเวียนเปลี่ยนลับหาย
กระทั่งตามิกล้าเหลือบขึ้นแลกราย เหมือนวัวควายค้อมกุ่มคุ่ม
มองดิน : ๒๔๕๓

อุชเชนีได้พุดแทนผู้คน หลายคน หลายกลุ่ม หลายพวก เธอพยายามเข้าไปอ่านชีวิต และเข้าใจความรู้สึกพวกเขาทุกๆ คน

ถ้าสุนทรภู่เป็น กวีภูมิพิ ผู้เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้สะท้อนความรู้สึก และสิทธิเสรีภาพของชนชั้นใหม่ในยุคดังกล่าว อุชเชนีก็เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางเหมือนกัน แต่เธอเป็นชนชั้นกลางของยุคใหม่ที่ไม่ผูกพันกับความรุ่งเรืองยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกต่อไป เธอเป็นคนของยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งตระหนักในจิตวิญญาณของเสรีชน เสรีภาพ และความเสมอภาค ที่จะมีฐานะนำหรือเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ เธออยู่ในยุคซึ่งชนชั้นกลางกำลังแสวงหาความหมาย ที่ขึ้นของตัวเอง อุชเชนีก้าวพ้นออกมาจากประเพณี

กลอนสุนทรภู่ทั่วไป ๒ อย่างคือ หนึ่ง อุชเชนี ไม่เน้นการใช้กลอนแปดและท่วงทำนองความรู้สึกของกาพย์กลอนที่มีกลิ่นอายของกลอนบทละคร สอง อุชเชนีเลือกใช้กลอนหกซึ่งเธอรักษาความอ่อนหวานของกลอนแปด แต่เพิ่มความกะทัดรัด และไม่เน้นความลงตัวหมดจดแบบกลอนหกของ น.ม.ส. หากว่าจังหวะของกลอนแปดจะพ้องกับจังหวะของดนตรีไทยด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม จังหวะของกลอนหกแบบอุชเชนี ก็สอดคล้องกับเพลงไทยยุคใหม่ที่ตัดทอนรายละเอียดของดนตรีไทยที่ดูรุงรัง ไปเสียแล้วสำหรับยุคใหม่ กลอนหกที่อุชเชนีถนัดได้เปิดโอกาสให้นั้นความหนักเบาของเสียงและแสดงอารมณ์ที่ผันแปรได้มาก ทำให้อุชเชนีและงานของเธอประทับอยู่ในใจของผู้คนหลายสมัยต่อเนื่องกันมานับแต่ ยุค ๒๕๐๐ จนถึงปัจจุบัน ก็เพราะว่าเธอเป็นตัวแทนความรู้สึกและผลประโยชน์ของชนชั้นใหม่นี้ ก็ชนชั้นกลางแห่งยุคยิ่งกว่าอื่น

สาระสำคัญในบทกวีของอุชเชนีที่มีอยู่เสมอคือ สมองที่สับสนอลหม่านก็คือ อุชเชนีรับรองและยืนยันถึงความรู้สึกของชนชั้นกลาง แต่ชนชั้นกลางของอุชเชนีนั้นมีลักษณะเฉพาะอยู่อย่างหนึ่งคือ เป็นชนชั้นกลางผู้เห็นคุณค่าของชนชั้นที่ต่ำกว่า เขาช่วยเหลือ และยินยอมอยู่ด้วยกัน เธอมองเห็นคนจนผู้ซึ่งอาจก้าวขึ้นมาหรือหลายลงไปจากการเคยเป็นชนชั้นกลางมาก่อน ดังเช่นในบทนี้ เธอเขียนไว้ว่า

เพียงไค้สะพานอันเดิม	ช่วยเสริมความหวังช่วงเวลา
แต่คนยากเข็ญเช่นเรา	มีมากมีเบาเจ้าเอ๋ย...
ด้วยใจแนบเรียงเคียงสนิท	มึงมิตรจงพึงอกข้า
หยัดอยู่สู่โลกพาลา	จนกว่าอรุณรุ่งราง (๒๔๕๓ หน้า ๕๗)

ด้วยเหตุที่ยุคหลัง ๒๕๐๐ มีความหมายสำหรับขบวนการต่อสู้ทางการเมือง (๒๔๕๓) เราต้องยอมรับว่าอุชเชนี ขณะที่บรรเลงความรู้สึกของชนชั้นกลางนั้น เธอสนับสนุนหรือทุกข์ร้อนแทนผู้ที่ต่อสู้ความยุติธรรมในสังคม ดังที่เธอเคยเขียนไว้ครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ว่า

กับเธอนักล้าก้าวไป	เพราะรวมกันไสร้เราหาญ
กับเธอชมคุกรุกราน	แหลกลาญหวานรื่นขึ้นแทน
กับเธอขัดสนจนยับ	จักดับร้อนเข็ญเย็นแสน
กับเธอดันดันทั่วแดน	ด้วยแขนสองสู้หัวใจ
เพราะเธอใช้คนคนเดียว	จักเที่ยวดับทุกข์ใครได้
เธอคือทัพพาสภาไกร	ผู้ไผ่เสรีชีวา (๒๔๕๓, หน้า ๘๘)

แม้ว่าจะเป็นยุคมีด-มีคมมีด ซึ่งมีการจับกุมคุมขังบรรดานักคิดนักเขียนผู้ต่อสู้กับอำนาจเผด็จการครั้งใหม่ อุซเซนียังเลือกยืนอยู่ที่เดิม แต่วิธีเขียนของเธอย่อมพลิกพลิ้วให้เหมาะสมแก่สถานการณ์ แม้กระนั้นก็ยังแพรวพราวไปด้วยการมอันคมคาย และมีชั้นเชิงยิ่งนัก ดังเช่นบทนี้

มีดมีด...
ทางออกชอกช่นคลุมเครือ
เคี้ยวคลลลลลลลลลล
เคี้ยวรีนเคี้ยวรกปรกรู
ไอ้แสงแรงเรือหลือลิบ
รวมเข้า! เราแข็ง, แรงคม

ดวงจิตดุจถ้ำดำเหลือ
ไหนเหนือไหนใต้ไปรู้
เคี้ยวกลอกเคี้ยวกลับคับชู
เคี้ยวชูเคี้ยวชักผลักทิ้ง...
สุดหยิบหรือจิ้งจิ้งนม?
จักถล่มมือนั้นบรรลีย์ (๒๕๐๐, หน้า ๑๔๕)

จะเห็นได้ว่า อุซเซนีเขียนบทกวีที่มีลีลาการเมืองได้ดีเยี่ยมในแบบของเธอเอง แต่น่าแปลกการชูกำปั้นของเธอก็ยังเป็นเหมือนการชูกำปั้นของผู้หญิงตัวเล็กๆ ที่ไม่มีภาพแห่งความรุนแรงเกรี้ยวกราดปนอยู่เลย และเหตุสำคัญที่กวีการเมืองของอุซเซนีไม่ล้ำสมัย เหมือนกวีการเมืองอื่นๆ คงจะเป็นเพราะอุซเซนีใช้สัญลักษณ์เกือบทั้งหมดในงานของเธอ แทนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างอัตถนิยมธรรมดา ซึ่งมักจะจืดชืดลงเมื่อเวลาล่วงไป อุซเซนีมักจะถอดเหตุการณ์บนท้องถนน ในข่าวสาร ในเหตุการณ์ ออกเป็นสาระนามธรรมก่อน แล้วจึงถ่ายทอดความรู้สึกของเธอผ่านเหตุการณ์ที่เธอ กลั่น และ กรอง แล้วนั้น ด้วยเหตุนี้บทกวีลีลาการเมืองของเธอจึงกลายเป็นบทกวีที่มีความเป็นสากลว่าด้วยความทุกข์และความขมขื่น อำนาจการกดขี่ และความยากไร้ ความคลั่งอำนาจ และการต่อสู้เพื่อช่วงชิงสิทธิเสรีภาพของคนยังคงมีความหมายเป็นสากลสืบมา ดังเช่นบทกวี เราชูป ด้วยไค ถือว่าเป็นบทกวีปลุกใจ แต่ไม่เคยล้ำสมัยเลยแม้ในยุคนี้

ฉันทใคร่เห็นเธอก้าวไป
กลางแดดแผดสวกรมรรคา
กลางน้ำกรรชากกรากเขียว
กลางโคลนคลุกครูดุดกลื่น
ก้าวไปแม่ไฟลุ่มโลก
ก้าวไปแม่ไร่คนทูน

กลางไพรเคลื่อนพฤษภลิกหนนา
กลางฟ้าปริปรวนครวญครื้น
กลางเกลียวฝนกราดฟาดฝัน
กลางคืนครอบคิคมิดมุล
ก้าวไปแม่โชคดับสูญ
ก้าวไปแม่พูนคนชัง (๒๕๕๖, หน้า ๑๐๖)

งานกวีของอุซเซนีส่วนมาก เป็นงานเปี่ยมด้วยพลัง แต่กลับมีน้ำเสียงระคนเศร้าไปด้วยพร้อมกัน และเพราะเหตุที่เข้าใจถึงความเศร้า และความหวังของผู้อื่น บทกวีของเธอจึงกินใจยิ่งนัก งานกวีของอุซเซนีมีไม่มากนัก เล่มแรกคือ ขอบฟ้าขลิบทอง และต่อมาก็คือ ดาวพ้องนภาดิน เล่ม

หลังนี้รวมเอาบทร้อยแก้วของเธอไว้จำนวนหนึ่ง นอกจากนี้ก็ยังมี เพียงแค่มีศุภร่าย รวมบทร้อยแก้วของเธอ ซึ่งใช้นามว่า นิด นรารักษ์ พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดวงกมล ในปีพ.ศ.๒๕๒๓

ฝีมือเขียนกลอนหกของอุชเชนีนั้นไม่มีอะไรจะต้องกังขา อุชเชณีเป็นคนเขียนหนังสือละเอียดมาก เธอวางพล็อตได้แปลกและน่าทึ่ง ไม่มีบทกวีใดเลยที่ตรงไปตรงมาเหมือนความเรียง จากนั้นเธอก็เลือกสรรคำมาใช้ได้เหมาะเจาะพอดี น่าแปลกที่ทุกๆ คำของเธอสวยงามเอิบอาบไปด้วยความรู้สึกเมตตาอย่างลึกซึ้ง ยิ่งเรียกร้องความสนใจจากผู้อ่านได้มาก

อุชเชณีเป็นกวีผู้ร่ำรวยถ้อยคำเหลือเกิน เพราะเธอรู้จักคำศัพท์ของไทยมาอย่างหนึ่ง และเพราะเธอเข้าใจนำเอาคำมาวางไว้ในตำแหน่งที่แปลกที่ไม่เคยมีใครวางมาก่อน นี่เป็นงานของนักสร้างสรรค์ทางภาษาอย่างแท้จริง อย่างเช่นคำว่า **ขอบฟ้าขลิบทอง** นี้ ทุกๆ คนรู้ว่าเจ้าของลิขสิทธิ์คืออุชเชณีเอง ลองพิจารณาคูตัวอย่างบทนี้ เป็นบทกวีชื่นชมผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่อย่างมีความหมายเกินกว่าที่ใครจะคาดเดา

ครันได้รู้เธอผู้ลุ่มทุกยามสาม
ไม่ครันคร้ามผองภัยใจผอง
พาเรือพลั่วลั่วลัดดัดล่ำคดอง
ตามลำพังกับน้องเพียงสองคน

ต้องแจวสวนทวนกระแสน้ำแผ่เขียว
สุดแรงเรียวไหลล้าไขว่คว้าผล
ถ้าไรเพียงไม่กี่อัฐก็คดพันทน
ประสาจนสุจริตไม่คิดกลัว

อีกนั้นแหละดวงใจสมัยนั้น
สมองฉันทันใจโอเค็มหัว
คล้ายสะเออะเซอะคิดตามจิตตัว
เออ นำหัวตามวิสัยคนใจทรม

แต่เมื่อเธอหาญทะยานหยัด
กลางแดดจัดที่ผู้ดีผลิผลาม
หลบเข้าร่วมบ่มพรรณประหวั้นคร้าม
เธอกลับงามเกินคำจะรำพัน

เธอโอบอ้อมร้อยมนั้นกระสันรัด
 หนักถนัดข้อลำไชลำสัน
 ใบอ้อยกริดแก้มกลับเลียดซิบพลัน
 เธอกลับผันยิ้มกว้างอย่างสุขใจ

(และตอนจบอุชเชนีจบลงว่า)
 ขอเพียงแต่ได้จุ่มพิศมือนิดนั้น
 ที่หยาบครันกร้านแข็งแกร่งหนักหนา
 เพราะมือคู่นี้หรือคือธรรมา
 รินศรัทธาชุ่มสนิทติดดวงใจ

ในบทกวีที่ยกมานี้ อุชเชนีเขียนเป็นกลอน ผูกเรื่องลำดับความได้เด็ดขาด แท้จริง เธอ ในบทกวีนี้ไม่ใช่ใคร เป็นสาวชาวไร่อ้อยนี่เอง เสียงของคำในทุกๆ วรรค วางซ้อนๆ กันไว้ได้เสียงสูงต่ำอย่างไพเราะยิ่ง บางวรรคเล่นเสียงเอกกับโท บางวรรคเล่นตรีกับเสียงเอก ในแต่ละวรรคมีสัมผัสทั้งอักษร และสัมผัสกลุ่มคำภายใน เช่น ในวรรคแรก มีการสัมผัสกลุ่มคำ ที่อ่านได้ดังนี้

ครันได้รู้ - เธอสู้ลุก - ทุกยามสาม
 ไม่ครันคร้าม - ผองภัย - ใจผยอง
 พาเรือพลัว - ลัวลัด - ตัดลาคลอง
 ตามลำพัง - กับน้อง - เพียงสองคน
 นอกจากนี้ยังมีสัมผัส ลุก - ทุก, ภัย - ใจ, ลัด- ตัด เป็นเช่นนี้อยู่ทุกวรรค

ในกลอนหกอันอ่อนหวาน ซึ่งเธอได้บุกเบิกไว้แก่นักเขียนกวีรุ่นต่อๆ มานั้น นำเสนอเนื้อหา เล่นคำ เล่นสัมผัส แบบมือชั้นครูเช่นเดียวกัน

ในบทนี้ “มิช้าฟ้าสาगरารอง” ขึ้นต้นวรรคแรกว่า
 เพื่อนรัก....
 กลับเถิดลมร้ายลายระบือ

หนาวหนักเหนียวเหน็บเจ็บหรือ
 หวิดหวือเวียนใจใกล้แล้ว (หน้า ๗๖)

จะเห็นได้ว่าเล่นตัวอักษร น/ล/ร/ว ในแต่ละวรรค นอกจากนี้ที่ เล่น เหมือนกัน แต่เรามองไม่เห็นรูปอักษรก็คือ เล่น กับความรู้สึกที่ผันผวน เจ็บร้อน ว้าวุ่นเสียจริงๆ